

A

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

C
H
Í
V
U
M

„Zászlóshajók”

Sajtótörténetek a rendszerváltás korszakából

Emlékezés Juhász Györgyre

Domonkos László: Kombinátorok a sajtóprivatizációban

Interjú Tirts Tamással, a Fidesz-választmány egykori tagjával

Dokumentumok a magyar politikai szamizdatból

2017. június

II. évfolyam 2. szám

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3
------------------------------	---

Vezérfonal

Emlékezés Juhász Györgyre	4
Domonkos László: A hűség hordozójáról	5

Műhely

Várkonyi Balázs: A zátonyra kormányzott zászlóshajó. A Szabad Európa Rádió agóniája 1988–1993.	7
Dippold Pál: A Magyar Demokrata Fórum programjának megjelenítése a Hitel első számának publicisztikáiban	22
Domonkos László: Kombinátorok között	31

Portré

Ellenzék, párt, kampány. Interjú Tirts Tamással	37
---	----

Rendszerváltó és Archívum

Marengo Alessandro: A magyar politikai szamizdat	50
Szamizdat-válogatás	56

Történeti Szöveggyűjtemény

Fiatalok a nemzetfogalomról	65
---------------------------------------	----

Aktuális

Pajor Kálmán: Nagy Szeder István, a népvezér.	76
Az elmúlt negyedév fontosabb hírei	81

Művészet

Juhász-Pintér Pál: Határon 1988-89. Két ország, két korszak határán 83 „Mondd, te mit választanál?” Narratívák az <i>István, a király</i> bemutatója kapcsán	86
--	----

Recenzió

Nagymihály Zoltán: Egy fedőtörténet nyomában	93
A Rendszerváltó Archívum 2017/2. számának szerzői.	96

Szerkesztői előszó

Iván és Jack

„Iván: – Hogy nálunk nincs szólásszabadság? Rágalom!

Jack: – Oké, de nálunk szólás utáni szabadság is van.”

A szamizdatban is megjelenő vicc beazonosítható szereplői érzékletesen mutatják be a '80-as évek gondolkodását a világpolitika szereplőiről, a két világrend különbségéről. A bezűzött *Tiszatáj*, Nagy Gáspár letiltása, Csoóri Sándor és Csurka István szilenci-umai, szétvert tüntetések, az időről-időre zaklatott szamizdatosok esetei fáklyaként világították meg az „Iván modelljéről” festett kép igazságát. Huszonhét évvel a változások után, egy másik világba tagozódva azt is jobban láthatjuk, hogy „Jack világa” sem fenékiig tejfel – elég, ha csak a nemrég elhunyt Udo Ulfkotte könyvét olvassuk el a sajtó és a politika egymáshoz való viszonyáról.

Az e kérdésről való gondolkodás már a rendszerváltás időszakában megosztotta a politika szereplőit. A kommunisták nagy része még a '80-as években is természetesen a régi, „jól bevált” modellben gondolkodott: az újságírók és a sajtó önmaga alá gyűrésében, a póráz szorosra fogásában, a nem kívánt hangok elhallgattatásában – és persze egyesek titkosszolgálati felhasználásában. Ahogy egy, a *Beszélő* egyik 1984-es számában idézett kerekasztal-beszélgetésből kitűnik, sokaknak ez ellen nem is volt kifogása. Soltész István, a legpolgárabb napilap, a *Magyar Nemzet* akkori főszerkesztője így határolta be a tartományt, amelyek között az újságírók mozoghatnak: „az »elkötelezettség«-ról beszéltünk, én az »azonosulás«-t szívesebben használom. Ugyanis ez utóbbi arra utal, hogy »közöm van hozzá«.”

A sajtó felhasználásáról a polgári radikális és a nemzeti ellenzék is másképpen gondolkodott. Előbbi, a demokratikus ellenzék szamizdatban, titkos konspirációkban, akciókban és happeningekben – a sajtó és annak megteremtése itt inkább maga a cél (önmagunk megmutatása), mint az eszköz. A népi-nemzeti oldal nem volt hajlandó a szamizdatok „rejtőzködő világába” vonulni – „ez a mi hazánk” –, ráadásul úgy vélték: a társadalmi problémákat orvosolni, a nemzeti sorskérdéseket tudatosítani csak nyilvános fórumokkal lehet.

„Minden generációnak újra kell értelmeznie a saját helyzetét, definiálnia kell az akaratát – így volt ez akkor is és így van ma is” – emlékszik vissza a rendszerváltás ifjúságára e számunkban Tirts Tamás. Felidézzük a '80-as évekből az ELTE Jogi Kar egyetemistái által szerkesztett lap néhány írását, amelyek bizonyítják, hogy a nemzeti értelmiséghez kötődő fiatalok hogyan keresték a nemzedékük összekötő kapcsaként a nemzettudathoz való viszonyulás közös pontjait.

Ez talán az új generációk feltűnésével – melyek már a rendszerváltás utáni korszakban szocializálódtak – és Lakitelek harmincadik évfordulójához közeledve ma is aktuális és követendő iránymutatás.

Budapest, 2017. június 2.

Emlékezés Juhász Györgyre

„juhászgyuri” – így írta alá tavaly a Bíró Zoltán főigazgató hetvenötödik születésnapjára készült kötetbe szánt írását. Ebben így emlékezett vissza a hetvenes évek minisztériumi életének pártvonalas dolgozóira és a többiekre, a „másként gondolkodókra”: „...nem is csoda, hogy keresztnevemet két hét alatt elveszítettem. Új nevem Juhász Elvtárs lett. A György törölve, mint a totóban. (...) Üdítő színfolt volt a kommunikációban, hogy Mravik [László], Füzes [Endre], Erkel [Tibor], Aba-Novák [Judit] és Bíró Zoltán pár hónap után Gyurinak szólítottak, s ha közösen megbeszéltünk, terveztünk valamit, akkor azt Juhász Gyurival tették, s nem egy NKF-es elvtárssal.”

A RETÖRKI-ben mindig és csak is „Juhász Gyuri” volt. És nem azért, mert nem voltunk tisztában szellemi kiválóságával, munkásságának eredményeivel, a Délvidék iránti elkötelezettségével. „Juhász Gyuri” volt közvetlensége, humora, mindannyiunk munkájára való odafigyelése miatt. Minket, fiatalokat is egyenrangúként kezelt magával: nemhogy szóba állt velünk, de tanított is. Leggyakrabban és legmaradandóbban történeteivel, vicceivel, az adott témába vágó képies megfogalmazásaival – amelyek mindennél jobban festettek le egy korszakot.

2017. május 1-jén, tragikus hirtelenséggel ment el az Újvidéki Egyetem egykori ösztöndíjasa (egyik utolsó szereplésén beszélt arról, hogy ő még megtapasztalhatta magyarként, milyen autonómiában élni), a Ljubljana-i és az Eszéki Egyetem vendégoktatója, a ljubljana-i magyar lektorátus és az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék megalapítója. Balkáni titkok és állapotok nagy tudója, akinek esetében nem csak közhely a sokszor hallott fordulat: munkássága itt marad közöttünk. Az utolsó években elkészített egy teljes autonómiatervezetet a Délvidékre – amelyet ő saját addigi munkássága szintézisének nevezett.

A mű elkészült: Gyuri nem elsősorban közlésre, főleg nem dicsőségre, de megvalósításra vár(t). Így – a RETÖRKI és a *Rendszerváltó Archívum* munkatársai nevében – nem csak szellemi hagyatékának megőrzése, de a jövődöbéli cselekvés reményében is búcsúzunk tőle.

Isten veled, Juhász Gyuri! /A szerkk./

A hűség hordozójáról

A hűség szó jelentéséről többek között ez áll a lexikonban: „lat. *fidelitas*: erkölcsi erény, a kitartás társerénye, mely készségessé tesz arra, hogy minden körülmények között megmaradjunk a jóban (...) elsősorban a legfőbb érték, Isten, majd a haza, a személy, a házasság, a hivatás, feladat v. más érték iránt kötelez ragaszkodásra (...) az emberi kapcsolatok minden szintjén alapföltétel.”

Ha valaki bölcsész és pápista egyszerre, mint e sorok írója is, hát fellapozza a *Magyar Katolikus Lexikont* és rálel az iméntihez hasonló megnyugtató definícióra – és hogy miért is...? Mert nem tud belenyugodni, hogy mindig csak mások halála a fölfogható halál, ahogyan Csoóri Sándor írta.

Mert Ady száz hűségű hűségén túl hosszú éveken át megadatott találkoznia valakivel, egy nála három esztendővel fiatalabb fiúval, akinek öröklétbe távozása maga a fölfoghatatlanság. És aki egy személyben volt a lexikonbéli fogalom-meghatározás eleven, hűvér megtestesülése – ha úgy tetszik, a hűség hordozója. Ez a fiú elsősorban, mindenekelőtt, mindenekfölött és mindent meghatározóan hűséges volt. Ama ragaszkodásban, gyanítom, nem túl sok kortársa járkált itt közöttünk a magyar glóbuszon. És ami a meghatározás szerint az emberi kapcsolatok szintjén alapföltétel, nála *sine qua non* – nélkülözhetetlen, elengedhetetlen, legeslegesítő előfeltétel volt. Ennyire egyszerű ez az egész. Gyuri hűséges volt. Hűséges volt Gion Nándorhoz és a délvidéki magyarsághoz, Hornyik Miklóshoz és az összmagyar kultúrához, Pozsgay Imréhez és a magyarpárti politizáláshoz, Szeli Istvánhoz és a tudás átadásának szentségéhez, Bíró Zoltánhoz és a RETÖRKI-hez, Papp

Endréhez és a *Hitelhez*, Pécshez és Eszékhez, Rómához és Újvidékhez, Budához és Ljubljánához, a legjobb minőségű európai termőföldet adó csodás bácskai síksághoz és a mélypannon Muravidékhez, svábok és székelyek Tolna vármegyéjéhez és az ezerszer áldott hős főváros-szülővároshoz, 1956 örökéletű Budapestjéhez.

Hűséges volt a Délvidék immáron negyedszázada legparádésabb folyóiratahoz – úgy, hogy mintegy kollektív öngazolásul Hornyik Miklós végrendeletszerű mondatát idézgette: „az *Aracsot*, fiúk, az *Aracsot* ne hagyjátok...” Hűséges volt a népi-nemzeti eszmekörhöz és az adott szóhoz, hűséges a népi írók nagyszerűbbnél nagyszerűbb harcosaihoz és az agyonnyomorított délvidéki magyarság gyarló mai egyedeihez. Legeslegjobban szétszakított, ezerszer megalázott, mindig sárba-porba tiporni akart népéhez, a szabadság nemzetéhez, a mi magyarságunkhoz, a mi fajtánkhoz volt hűséges. Évekig járt-kelt, kilincsel, tárgyalt, mesterkedett a lemészárolt délvidéki negyvenezer emlékére állítandó budapesti emlékmű ügyében. Számolt, rajzolt, kalkulált, következtetett, kérdezgetett, töprengett és öszszegzett az elszakított magyar nemzet-részek utolsó életmentő lehetőségeit kínáló autonómiák koncepciójának kialakításához.

Egyik legjobb írásában már hosszú évekkal ezelőtt azt írta Fekete Gyuláról, ha az albánoké lett volna, azok legalább öt szobrot állítanak neki: és el is mondta, miért; az általa Szerkesztőfejedelemnek elnevezett közös barátunkról, Hornyik Miklósról meg azt, hogy „lakásuk irodalmi, társadalomtudományi, nyelvészeti szalonná válik, ahol jó szót, jó könyveket, jó

falatokat, jó bort és jó pálinkát lehet kapni”. A szalon élén és középpontjában pedig „egy, Sean Conneryhez hasonlóan markánsan öregedő, magas bácskai úr áll, aki mindezt tudja is magáról, mint a magyar színészkirály, Latinovits Zoltán. [...] A nagypolgári lakás könyvtárszobájában kötetek és könyvritkaságok ezrei borítják a falakat, kényelmesek a fotelok, meghitt a helyi világítás, tűnődőbbek a lányok és az asszonyok. Miklós kínál, tüzet ad, rágyújt, tölt. Könyveket vesz elő, mesél, ha kell, fordít, kedvesen udvarol, kacéran kétértelmű. Mintha minden rendben lenne.” Igen, mintha minden rendben lenne. Rendben is van: mert Fekete Gyula bátyánkban ugyanaz volt számára a lényeges, mint Miklósban vagy a hazától elrabolt magyar testvéreink ügyében: a ragaszkodás. Hogy ragaszkodni lehet és kell hozzájuk. Csak és csakis hozzájuk. A hűség, és megint a hűség. Mindig, az öröklétig. Gyurikám, most marháskodni fogok, mint annyiszor, mindenféle alkalmakkor: azt a szobrot – a hűség, a kitartó ragaszkodás szobrát – én bizony Neked állítanám. No jó, nem lovasszobrot, csak egy, a RETÖRKI Andrassy úti bejáratánál virgoncan cigarettázó bajuszos figurát, de a lényeg nem ez lenne. Hanem amit ez az alkotmány jelképezne és fölmutatna. A HŰSÉG HORDOZÓJÁNAK alakját. Így, csupa nagybetűvel. Merthogy ez valójában mit jelent, megkockáztatom: alig van fogalmunk róla. Csak azt hisszük, hogy van.

A hűség éppúgy nem túl divatos fogalom manapság, mint a kitartás, vagy éppen a szavát tartó megbízhatóság. Amíg könnyed cinizmussal, mintegy nyeglén odavetve mondogatják, hogy *a hála nem politikai kategória* (nem is az: éppen hogy erkölcsi lenne, ám láss csodát: végső soron a politika is

az) – ugyanúgy el lehet kellemkedni az emberekhez, eszmékhez-eszményekhez kitartóan ragaszkodó egyén vagy szent eszelősnek vagy szántalmas baleknak minősített megnyilvánulási formáin. Pedig csak igazi hőseinkről van szó. Ugyanis csak azok. És csak ők azok.

Aki ragaszkodni tud, aki kitartani képes, aki emberekhez, eszmékhez, ügyekhez kötődni tud, még ha két másodperc alatt múlik is ki ebből az árnyékvilágból: a láthatáron túlra tudja rúgni a Kaszást. Gyurikám, Neked sikerült. Egy sokra hivatott fiatal kolléga, mikor megtudta távozási kísérletedet – mert vegyük tudomásul, ez csak kísérlet volt, *fidelitas*-alaplényed miatt Te eleve nem vagy képes a távozásra, Gyurikám, akkor se távozhatnál, ha akarnál –, ez a fiatalember azt írta nekem: „megtiszteltetés volt, hogy ismerhettem.” A hűségnek – az igazinak – valószínűleg nem lehet ennél nagyobb megbecsülése, irogathatok én itt össze akármennyit. Ez a kurta kis mondat, jóval az emberélet útjának még a felétől is eminnen érkezve, a legpontosabb és legtömörebb szoborfelirat. Gyurikám, tudjuk, hogy ennyi elég.

Egy hatvanhárom esztendő magyar férfi áll a kopár és hideg magyar mezőn, rettenetesen erős szél fúj szemközt, ő kicsit összehúzza enyhén ázsiai vágású szemét és csak fújja, fújja a füstöt, mozdulatlanul, rendületlenül. Juhász Györgynek hívják. Boldog vagyok, hogy barátjának tartott.

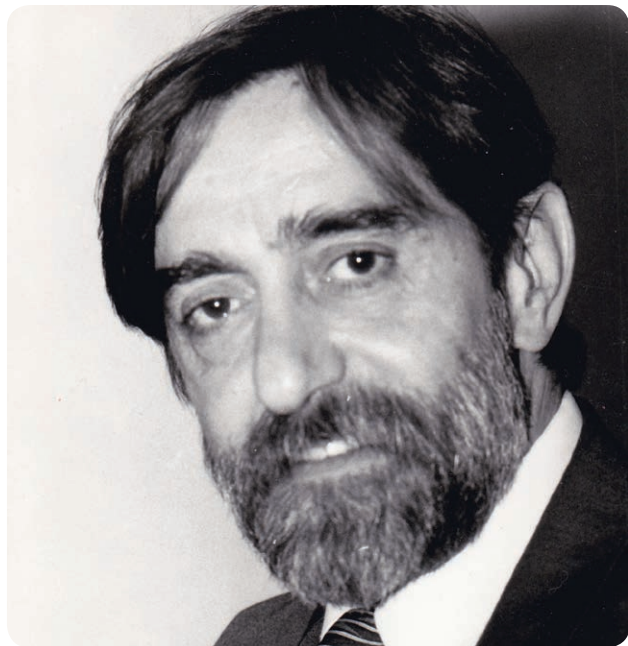
(Az itt közölt szöveg elhangzott Juhász György 2017. május 16-i temetésén. A szöveg ezzel egy időben a 2017. júniusi Hitelben is megjelenik.)

DOMONKOS LÁSZLÓ

Várkonyi Balázs

A zátonyra kormányzott zászlóshajó

A Szabad Európa Rádió agóniája 1988–1993

Bevezető

Dolgozatom elején tudatnom szükséges: 1988 és 1990 között a Szabad Európa Rádió külső, majd szerződéses belső munkatársa voltam, így bizonyos összefüggések és jelenségek megítélésében a Rádió munkatársaival való személyes kapcsolataim, benyomásaim, tapasztalataim befolyásoló tényezők lehetnek.

A Szabad Európa Rádió – amelyhez családi hagyományok okán ifjúkorom óta kötődtem – számomra nem szakmai minta volt: a Magyar Rádió ugyanis metodikai értelemben felülmúlta a müncheni adót, bár utóbbi kultúrmisszionárius szerepe kétségbevonhatatlan volt. A hiteles tájékoztatás, a magyarságvédelem, a *nemzeti ethosz* továbbéltetése tekintetében ugyanakkor a SZER valódi mintát jelentett. Pótolhatatlan volt. (Nem beszélve arról, hogy munkatársi közössége a hőskorban – etikai értelemben, tartás dolgában és úriemberi mivoltában – jócskán felülmúlta a politikai ejtőernyősökkel nehezített budapesti szerkesztőgárdát.)

A SZER számomra életélmény és szakmai kihívás is volt egyben. Sajnálatos, hogy a leszálló ágában lehettem munkatársa: éppen a mítosz szertefoszlása idején...

I. A Tatárpuszta-szindróma: Válságjelek

Noha dolgozatom a SZER rendszerváltás kori időszakáról szól, fontosnak vélem fölidézni az azt megelőző esztendőek néhány intő jelét. Borbándi Gyula a SZER történetét feldolgozó könyvében¹ a leszálló ág kezdetét 1982-ben jelöli meg.

A Rádió két jeles munkatársával a '80-as évek derekán ismerkedtem meg. A bécsi emigráció kivételes alakja, Blumgrund (későbbi nevén Almási Szabó) János, a Horthy Miklós Társaság bécsi elnöke – Krassó György, Pákh Tibor és sok más hazafi barátja és segítője – mutatott be Hanák Tibornak, majd Zsille Zoltánnak. Tibor, a rendkívül művelt történész-filozófus, aki később a SZER belharcainak egyik áldozata lett, visszafogott, szűkszavú ember lévén csak apró utalásokat tett a müncheni légkörre. Zoltán, az úgyszintén nagy tudású, ám szókimondó, kemény kritikus annál nyiltabban beszélt a szakmai és emberi minőségromlásról. Mindkettejük véleménye az volt, hogy a Rádió elkezdte felélni hitelességtartalékát.

A szelíd, megfontolt Hanák és a híresen radikális fenegyerek, Zsille a maga vérmérséklete szerint, de ugyanazt fogalmazta meg: az egyértelműség szép lassan kezd eltűnni a Rádió adásaiból, mindinkább a megengedő egyrészt-másrészt kommunikáció veszi át a helyét.

¹ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Budapest, Európa, 1996.

Ennek előzményeként utalni kell arra, hogy a magyar osztály hangvétele Szabados József bő egy évtizedes irányítása alatt (1973–1984) fokozatosan puhult, a kádári rendszerrel szemben egyre „megértőbb” lett. Ez persze csak óvatos irányváltást jelentett, és a hallgatók többsége számára alig volt észrevehető. Mindez nem csupán Szabados József enyhén „szocdem” irányultságából következett, hanem meghatározóan a fenntartó USA politikájának változásából. Az új osztályigazgató, Ribánszky László kinevezésével azonban valami megváltozott: míg Szabados idejében a normarendszer a radikális munkatársak szemében ugyan hibás, de legalább egyértelmű volt, addig az új korszakban a váratlan irányváltások lettek jellemzőek.

Borbándi Gyula 1982-ig tekint vissza könyvében ennek megvilágítására. „Amikor Frank Shakespeare 1982 őszén bejelentette James Buckley kinevezését a SZER/SZR élére, azt mondta, hogy hivatalba lépésével »új korszak« kezdődik Münchenben. A Shakespeare által elképzelt új korszak azonban nem Buckleyval, hanem az 1983 októberében a Szabad Európa Rádió igazgatójává kinevezett Urbán Györggyel indult. Ez az új korszak a magyar osztály hanyatlásának árnyékát is előrevetítette. A mértéktartó és egyensúlyra törekvő Buckley újságírói professzionalizmust hirdetett, és az addiginál is hatékonyabb munkát kívánt látni. Urbán György ezt úgy értelmezte, hogy nem a munka minőségének kellene finomodnia és tökéletesednie, hanem a mondanivalónak kell a kommunistákkal szemben erélyesebbnek és keményebbnek lennie, hogy hatékonyá válhassék. Mind világosabbá lett a különbség, amely az új vezetést a régitől elválasztotta. A régi még azt gondolta, hogy – mint Ralph Walter fogalmazta meg egy interjúban – »nem szükséges keményvonalas propaganda ahhoz, hogy a hallgatóságot meggyőzzük a kommunista elnyomás tényeiről«, hanem elegendő a tények nyugodt és tárgyyszerű előadása, hogy a hallgató tájékozott legyen és ítélhessen. Shakespeare és Urbán viszont úgy hitte,

az a helyes, ha a rádiók naponta tudatosítani igyekeznek a hallgatókban, hogy milyen embertelen és elviselhetetlen az a világ, amelyben élnek. Mindketten és a hozzájuk hasonlóan gondolkodók is úgy vélték, hogy aki nem kiabál és nem goromba, aki nem olvassa naponta a kommunista kényurak fejére vétkeiket, az tudomásul veszi őket, és kiegyezik velük. A hetvenes évek közepén kiadott, a BIB² évi jelentéseiben kinyomtatott alapelveket (az intézmény küldetéséről) és irányvonalakat nem változtatták meg, nem módosították, nem érvénytelenítették, de Urbán mind több olyan gyakorlati utasítást adott ki, amely elmentmondott az említett két dokumentum betűjének és szellemének.”³

A Magyar Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában 2000-ben megszólalt Rajki László, aki némely dologban másképp látta a kor változásainak következményeit.

„A szabadság hangjába azért néha belevegyült némi fals intonáció. Megtudtuk például, hogy a SZER magyar osztályának egyes vezetői találkozókön vettek részt Aczél Györggyel és a puhuló diktatúra más prominenseivel. Szabados Józsefen kívül, aki 1973 és 1984 között állt a magyar szekció élén, Cseke László is tudott az ügyről – miként azt műsorunknak korábban elmondta. [...]

Nem tudtunk ezekről a találkozókról, tehát engem nagyon megdöbentett ez a hír, de nem lepott meg, mert valami hasonlót sejtettem. Nem tudtuk, hogy miért, de a Szabad Európa Rádió akkori vezetése, Szabados József igazgató és két fullajtára, Kasza Levente és Ekecs Géza, rádiós néven Cseke László, euro-kommunista politikát kényszerített a magyar szerkesztőségre. Naponta megvívott annak idején a harcomat Szabados Józseffel, minden nap javasolnom kellett három belpolitikai témát, ő kiválasztotta

2 BIB: Board of International Broadcasting (Nemzetközi Rádiózási Tanács).

3 Borbándi: *Magyarok az Angol Kertben* i. m. 449.

azt, hogy melyikről írhatok, majd pedig miután elkészült a kommentár, jegyzet, azt közölte velem, hogy ő ennek az ellenkezőjét is meg tudná írni, és akkor én azt válaszoltam neki, hogy Jóska, erre ott van a Magyar Rádió, Budapesti Rádió vagy a *Népszabadság*. Ha téged nem Moszkvából fizetnek, akkor sem találnának nálad külön embert erre a feladatra. És az, hogy ilyen sokáig titokban tartották az is jellemző, hiszen mi valójában Magyarországra felé azt hirdettük, hogy szabad sajtóval, az eszmék szabad áramlásával lehet felváltani a zsarnokságot. Miközben eltitkoltunk ilyen dolgokat. Soha nem felejttem el, 1979-ben volt az első nagy magyarországi áremelés, írtam egy kommentárt a borzalmas áremelésről, ennek kapcsán eltiltottak az élő adástól. Mint utólag megtudtam, az történt, hogy Aczél György befutott, vagy felhívta az akkori amerikai nagykövetet, Salgó Lászlót, ezért tiltottak le. Néhányan megpróbáltunk harcolni ez ellen az ál-liberális, euro-kommunista vonal ellen, és miután a Szabad Európa Rádió főigazgatójának Urbán Györgyöt nevezték ki, összefogva az amerikai-magyar emigráns vezetőkkel, sikerült megbuktatni Szabados Józsefet. 1984 és 1987 eleje között tényleg valóvá vált az, hogy szabadon dolgozhattunk, európai módon és valódi rádiózás folyt a javából.

Összefér-e Ön szerint egy rádió tevékenységével az, hogy egy diktatúrával politikai jellegű tárgyalásokat folytasson?

Szerintem nem fér össze. Nekünk addig volt nagy a hallgatottságunk, amíg el tudtuk hitetni a hallgatókkal, hogy függetlenek vagyunk. Amikor az egyensúly a Szabad Európa Rádióban felborult – ez a '70-es évek közepén következett be, amikor a nagy alapító gárda kezdett nyugdíjba vonulni –, attól kezdve az utánpótlás rendkívüli módon akadózott és egyre inkább baloldali, liberális szerkesztőket vettek fel. Már csak a politikai hovatartozás volt mérvadó és egyre inkább egy kis politikai csoport – amit demokratikus belső ellenzéknek neveztek – szószólójává vált. Ribánszky László akkori igazgató nem engedte le a

választások első fordulója után jegyzetemet, amelyben megjósoltam a jobbkozépgyőzelmét.

A Szabad Európa magyar adásának megszűnte összefügg azzal, hogy a rádió 1990-től egyértelműen állást foglalt a magyarországi belpolitikai viszonyokat illetően?

Feltétlenül közrejátszott, miután mind jobban elvetettük a sulykot és egyre inkább balra sodródtunk, és azok, akik nem ezt tették, azokat egymás után szórták ki a rádióból, kezdték Lovas Istvánnal és Zsille Zoltánnal, folytatták a rádió legfelkészültebb külpolitikusával, Szalai Tamással. Eljutottunk oda, hogy a Vörös Tanácsköztársaság népbiztosainak unokái határozták meg, hogy kik dolgozhatnak külső munkatársként a rádiónak. És akkor, amikor megpróbálta Kasza az általuk támogatott csoport veresége után a rádiót az Antall-kormány felé irányítani, akkor ez már nekik nem sikerülhetett, hiszen embereiket az SZDSZ-es körökből toborozták elsősorban.”⁴

Borbándi Gyula visszaemlékezésében a magyar osztály Ribánszky-korszakáról igen sarkos véleményt formál. Gyenge és kapkodó vezetésről ír.⁵ Megemlíti az osztályigazgató tekintélyének hiányát, hangulatrontó stílusát, vezetői dilettantizmusát.⁶ Formalista, hatalmát fitogtató emberként jellemzi Ribánszkyt, aki „...átvette Urbán nyers körlevélstílusát, és olyan hangon érintkezett beosztottáival, amely azelőtt ismeretlen volt a magyar osztályon. Még jó gondolataival is gyakran ingerültséget váltott ki.”⁷

Ribánszky egyre népszerűtlenebb lett, korábbi hívei is ellenségei lettek, ő pedig az addig általa megvetett Kaszát és Ekecs Gézát (Cseke László) tette meg

4 Molnár Balázs: Szabad volt-e a Szabad Európa Rádió? *Vasárnapi Újság* (Magyar Rádió), 2000.10.08.

5 Borbándi: *Magyarok az Angol Kertben* i. m. 462.

6 Uo. 465.

7 Uo. 466.

fegyverhordozójává. Több kollégától hallottam, hogy azelőtt a nem túl művelt Ekecsét csak így emlegette: „Il Primitivo”. (Később aligazgatóvá tette, Kaszával együtt. A művelt, profi kollégák – Illés László, Rajki László, Szalay Tamás és mások – ezen csak nevettek. Őket aztán Ribánszky és famulusai teljesen háttérbe szorították.)

„Báder Katalin”, aki egykor a Rádió ikonja volt (amúgy férfi, de álnevét nem dekódolta, így igazi nevét nem írhatom le), 1993-ban megjelent visszaemlékezésében az amerikai vezetés öncélú szigorításairól, a többszörös belső cenzúráról, a kritika megtorlásáról ír. „Gillette úrék nem sokat teketóriáznak, ha valaki vét a szabályok ellen. Amikor a nyolcvanas évek végén a SZER magyar osztályának két tagja⁸ elmondta azt, hogy a rádióban cenzúráznak, a két munkatársat azonnal és örökre eltiltották a mikrofontól. Hasonló sorsra jutott például Bohus Zvrskovec szerkesztő is, aki a csehszlovák osztálynál dolgozott – állítja Zvrskovec és a SZER-en belül alakult »Igazságot Zvrskovecnek« elnevezésű bizottság.

De a belső kritikát sem szeretik a Nyitott Társadalom Nyitott Rádiójában. Lássunk erre is egy példát. Dr. Drábik János (rádiós nevén „Kézdi Pál”) hosszú levélben ecsetelte azokat az etikai és anyagi visszasságokat, amelyeket ő felfedezni vélt a Ribánszky László és Kasza László Levente vezette magyar osztályon.

Robert Gillette 1992. május 11-én négyoldalas levélben utasította vissza Drábik János észrevételeit. Mentsük meg tehát a válasz legutolsó mondatát a feledés homályából: »Ha boldogtalansága elviselhetetlenné válik, a legjobb megoldás lehet, ha körülnézne, és olyan másik szervezetnél helyezkedne el, ahol boldogabb lenne.«

Gillette úr demokratikus rádiója egyébként nemigen tekinti nagykorúaknak

alkalmazott újságíróit. Ezért van szükség egy naponta kiadott úgynevezett »ajánlott listára«. Ebben szépen elrendezve felsorolják, mely anyagot ajánlják, és melyeket nem lehet használni. Lássuk csak, milyen irányelveket ad a SZER 1990. június 22-i utasítása: »A szerkesztőknek tudniuk kell, hogy egy adott napon a fő eseményekként megadott témákat az adott nap műsorában szerepeltetniük kell és a 'Vigyázat!' kategóriában lévő anyagokat nem szabad használniuk.«

A Magyar Rádió alelnöke bizton okulhat egy 1989. február 23-i keltezésű körlevélből is, amely így korlátoz: »Kényes vagy szenvedélyek felkorbácsolására alkalmas információ a programban csak akkor használható – még akkor is, ha az általában megbízható forrásból származik – ha a Rádió igazgatója azt engedélyezi.«

Igen, Csúcs úr, ön a demokrácia játékszabályaiban kezdő.

Ki hallott a Szabad Európa és Szabadság Rádió egy különleges osztályáról, amelyről a legkevesebbet szeretnek beszélni? A Broadcast Analysis Departmentről, a Műsorelemzési Osztályról van szó. Ez az osztály kap meg szalagon minden egyes leadott másodpercnyi anyagot. Mégpedig olyan anyagot, amelyet már természetesen egy felelős szerkesztő aláírásával jóváhagyott.

Fejhallgatóval a fejükön ülnek ott »elemző szakemberek« és hasonlítanak össze minden egyes gyanús mondatot a rádió szabályzatával. Amennyiben egy szerkesztő vét ellene, figyelmeztetésben részesül. Három figyelmeztetés elbocsátáshoz vezethet.⁹

A rádióvezetés akkor – mondta 1988-ban Rajki László – már úgy működött, mint egy kisdedovó személyzete.

9 Báder Katalin: Csúcs doktor, ön bizony amatőr! *Pesti Hírlap*, 1993.11.10. 11.

Az Angol Kertben szolgálóknak, az amerikai vezetőknek és a különféle nemzetek tagjainak egy súlyos dologgal meg kellett küzdeniük. A visszajelzés hiánya – hisz szinte semmit nem tudtak a fantomhallgatóról, és ugyanígy csak fantom volt a távoli ellenség – személyiségtorzító hatású lehetett. Régi rádiósokkal beszélgetve jöttem akkor rá: a Buzzati-regény után általam csak *Tatárpuszta-szindrómának* nevezett jelenség tüneteit látom. Miután nem volt élő kapcsolatuk azzal, aminek szegmentumait vizsgálniuk és elemezniük kellett, várták az alkalmat a szembe-sülésre – sokan ezért is örültek, amikor megnyílt a lehetőség, hogy hazajárjanak, és innen tudósítsanak. Csak kevesen – Lovas, Zsille, Illés, Rajki – látták a jövőt: azt, hogy a félig hazaköltözés a magyar osztály megszűnését hozza maga után.

II. Vészharangok

A SZER szimbóluma a harang. A veszélyjelző, cselekvésre szólító, lelkiismeret-ébresztő harang. Szabadságjelkép is ez. És minőségmutató.

A Szabad Európa Rádióban a belső szabadság kezdett megszűnni, a minőséggel pedig már régóta bajok voltak. A nagy elődök, Márai Sándor, Dessewffy Gyula, Mikes Imre és mások hatalmas tudását az utódok többsége nem tudta pótolni; és kiviláglott, hogy úriember mivoltukat is csak kevesen. A felkészületlenség, a meggyőződés hiánya hibák tömegét hozta a Ribánszky-érában. Könyve *Leszálló ágon* című fejezetében Borbándi Gyula rengeteg példát hoz a szakmai minőségromlásra is. Közönről, hozzá nem értésről ír. Láng Júlia (egykor Konrád György felesége) nyegleségét, a külsős Gadó György magyartalanságát és csúfondáros előadását, Elekes István harsány kikiáltó stílusát egyaránt kárhozza. A külső szemlélőnek úgy tűnhet – fogalmazza meg ítéletét –, hogy a szerkesztőséget minden más jobban érdekli, mint a műsor, amely a hozzá nem értést sugallja. A korábbi hallgatottság ebben az időben drasztikusan zuhan: a felére csökkent!

Egyre-másra jelentek meg a műsorokban a Hálózat, majd az utód SZDSZ emberei. Hosszú és nem közönségbarát szövegeikből egy kis ízelítő: „...az univerzalisztikus, száraz, racionális külszínű jakobinus demokratizmus emocionálisan nem kielégítő...”; „nem volna értelmes (?) a Nyugaton csődbe ment kollektivista-szolidarisztikus szociáldemokrata etatizmussal helyettesíteni az autoritárius »létező« szocializmust”; „...a romantikus-destruktív amoralizmus irracionális csábítása és e világi démoniája mélyen idegen a józan ész rehabilitálásától, a békében hagyás antiintellektuális éthosától...”; „a Die Tat organicista-romantikus-forradalmi totalitárius szocializmusa Németh László közvetítésével hódít teret”.

Tamás Gáspár Miklós gondolatai ezek. A falusi, kisvárosi, peremkerületi emberek, munkások nyilván falták ezeket az egyszerűen dekódolható mondatokat... TGM ontotta az ilyen nyilatkozatokat. A baj csak az, hogy a Kasza-féle szűrőn átmentek.

Skultéty Csaba, a Rádió egyik ikonikus alakja idézte fel egy írásában, hogy őket – akik korábban sosem rádióztak – mivel bocsátotta útjukra az egyik amerikai vezető 1951-ben: „John Wiggin, a gárdát a feladat rejtelseibe beavató, ügyünknek egész lényével elkötelezett amerikai vezető az első együttes ülésen az asztal közepére mutatott: »Hölgyeim és uraim, amit ott látnak, az egy mikrofon.« De mást is mondott: »Ha majd ezen a mikrofonon át megszólalnak, ne a magyar népre, annak egészére gondoljanak, hanem arra az egy szerencsétlen emberre, aki valahol egy eldugott sarokban önkéntől hiteles tájékoztatást, művelődést, lelki segítséget vár mindennapjai elviseléséhez.«”¹⁰

Nos, az a bizonyos magyar kisember a '80-as évek vége felé egyre kevésbé érezte magát megszólítva, mert ugyan mit

10 Skultéty Csaba: A Szabad Európa Rádió (1951–1993). *Rubicon Online*, 2008/10. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/szabad_europa_radio/

érthetett meg az imént idézett TGM-bölcsességekből, amelyekhez hasonlót egyre többször hallhatott.

A műsorokat eluralták a nyökögő, slendriánul fogalmazó, vagy éppen önmotogatóan bölcselkedő belvárosi figurák. Amikor jegyzetet írtam a pestiek köldök-néző karakteréről és főváros-központú világlátásáról, az egyik aligazgató meg-
rött, hogy szélsőjobbos vagyok...

Szinte mindegyik kollégával előfordult, hogy a Ribánszkytól rettegő beosztott szuperlektor durván cenzúrázta. Lovas István kommentárjába egy ízben úgy belenyúlt a cenzor, hogy a mondandó az ellenkezőjére fordult. Lovas tiltakozott, a direktor viszont írásban utasította a

az ellen, hogy a SZER a szabad demokraták szolgálólánya lett. Később, 1992-ben egy interjúban – immár „*post festa*” – is beszélt erről.

„*Milyen kapcsolat alakult ki Ribánszky László és az SZDSZ-vezetők között?*”

Nagyon jó, személyes kapcsolatok, kölcsönös el- és lekötelezettségek alapján. Ez volt tulajdonképpen a rádió hírszolgáltatásának az alapja. Ribánszky egyébként nem nagyon dolgozott, talán ennek is köszönheti, hogy végig sötét ló maradt. Ő afféle bürokrata igazgató, akinek nincsenek művei, ezért nem is tudta lejárattatni magát, így minden rendszer, minden kurzus könnyen elfogadta. Egyszer a szociáldemokrata érzelmű Sza-

(20) Hungarian Mr. Ribanszky, Mr. Ekecs (Box 62)						
CODE #	COMPANY / NAME	CITY	STATE	AREA CODE	TEL.NO	
7244	Köszeg Ferenc	Budapest	HUN	00361	187178	
7245	Kis: Janos	Budapest	HUN	00361	658217	
7246	Mecs Imre	Budapest	HUN	00361	761751	
7247	Molnar Tamas	Budapest	HUN	00361	323432	
7248	Solt Ottilia (Nagy Andras)	Budapest	HUN	00361	351086	
7249	Ara-Kovacs A.	Budapest	HUN	00361	315032	
7251	Gado György	Budapest	HUN	00361	613507	
7255	Szekeres Laszlo	Budapest	HUN	00361	408480	

A magyar osztály vezetőinek forródrót-listáján nemsokára jószerével csak szabad demokrata emberek voltak...

kommentár felolvasására. Egy másik alkalommal egy publicisztikából következően kiirtották a kulcsszót. Az írásnak így már egyszerűen nem volt értelme. A legkülönösebb viszont az volt, amikor Bartók Bélát Lovas és Zsille „társszerzőjévé” avatták: a műsorból ugyanis sokat kimetéltek, és a nagy lyukat egy Bartók-zongoradarabbal töltötték ki...

III. Legitimációs válság

Egy beszélgetésünkör Zsille Zoltán fogalmazta meg az idők szelét hamar érzékelők stílusváltását, a taktikai fordulat veszélyét: „Mindenféle piros-fehér-zöld gondolatokat csempészték be »javuló« kommunisták és öntelt liberálisok.” Ugyanő abban az időben élesen kikelt

bados Jóska megkérdezte Ribánszkyt, hogy igaz, most egy konzervatív áramlat hozta be főnöknek, de mi lesz, ha megint jön egy liberális fordulat – mire Ribánszky azt mondta: akkor liberális leszek!”¹¹

Abban az időben az SZDSZ hangadói a „túlságosan radikális”, köztük egyetlen valódi forradalmár Krassó Györgyöt is kikezdték.¹² Munkálkodásukkal elérték, hogy Krassót a SZER menessze. Ennek azonban több összetevője volt. Nem volt már akkoriban szükség az általa Lon-

11 Fekete Zoltán: Ribánszky indexre tette Tőkés Lászlót. *Pesti Hírlap*, 1992.11.03. 4.

12 Erről és a SZER szomorú végidejéről 1992-ben sorozatot közöltem a *Pesti Hírlapban* – az akkor még Münchenben dolgozó informátor barátaim védelmé-

donból működtetett *Magyar Október Sajtószolgálatra*, minden kis hírbokorban megteremték a hazai információk. Azután ő is „hibát” követett el. Nyilatkozott a hazai rádióknak – történetesen azt, ami igaz volt, hogy a SZER magyar osztálya az itthon (is) működés érdekében vállalja a függő viszonyt Magyarországgal. A Nagy Imre-temetés előtt különös nyilatkozatra akarták rábírni. Egy papírt kellett volna aláírnia, hogy lemond minden itthoni politikai megnyilatkozásról, ennek fejében tudósíthatja a SZER-t a temetésről. Mint tudjuk, nem tudósította. Micsoda morbid ötlet megvonni a szólás, az emlékezés jogát a Forradalmártól...

A kérést azzal indokolták, hogy a tudósítónak semlegesnek kell lennie. Csak hát az SZDSZ vezető figurái Gadó Györgytől Demszky Gáborig szakértőként vagy tudósítóként főszereplői voltak a SZER-nek, akárcsak az akkori politikai bozótháborúnak. Az ürügy átlátszó volt. Inkább az volt az igazi ok, hogy a menesztettek elviselhetetlenné váltak, mert Zsille szavaival élve „történelmünk visszafoglalásáért” harcoltak, rendíthetetlenül.

Az 1989. június 16-ai temetést a Rádió közvetítette (kudarcosan, de erről később). Nagyon hiányzott a közvetítésből a hiteles és profi Krassó. Zsille Zoltán könyvéből¹³ idézek, egy formáját tekintve pamfletszerű (de kegyetlenül őszinte, valóságtükröző) műből, amelyben Krassó/Konok Győző is megjelenik. „Konok Győző, ha máshol¹⁴ és máshogy, de mégis jelen volt, és elmondta, amit el akart és el kellett mondani. A gyilkosok szándéka szerint nemcsak halálra, de örök névtelenségre is ítélte kivégzettekről mégis megemlékezett, a hóhérokat még-

ben Welzer B. Endre álnéven. (Csak az utolsó részben fedtem föl magam.) Itt és más helyen is idézem magam, külön jelzés nélkül.

13 Zsille Zoltán: *Az önmérsztő SZER avagy zsebrádió az elvtársaknak*. Budapest, MagánZárka Kiadó, 1992. 57–58.

14 A 301-es parcellában

is megnevezte – és erről Nagy Mellény¹⁵ mégis beszámolt az éter hullámain. Olyan időpontban, amikor a főnököket és leghűbb szolgálókat Big Mak partyra szólító meghívója távol tartotta a rádiótól. A dolog le volt dumálva. Mindenki a helyén volt. Az eddig imperialista bérencek, kapitalista restaurátorok és belső ellenségek – természetesen most is a kommunisták és a hozzájuk csatlakozott politikai társutasok – szervezték megfigyelt és besűgött kollégáik, padtársaik, riválisaik temetését. Mégpedig a reklámszakemberek javaslatai alapján oly módon, hogy a (mellékesen) még kivégzett ezernyi, tízezernyi nem-kommunista reszről, valamint a kommunizmus ezen a téren is megmutatkozó slendriánsága, kontraproduktivitása miatt életben és útban maradó antikommunista egyedekről semmiképpen ne legyen info. Mintha nem is éltek volna. Mintha nem is élnének. [...] A század legdelejeesebb, legörültebb, legdilisebb, vagyis legcsodálatosabb eseményéről volt szó. Ennek igazi hőseit kellett most úgy eltemetni, hogy őket soha többé ne említse senki. Úgy, hogy a sajnálatos események halatán ezután mindenki arra a történelmi (igazságelnyelő bizottság által jóváhagyott) tudatra ébredjen, hogy bár az áldozat hiábavaló és sajnálatos volt, azért a mi, szovjet-amerikai típusú, big maki demokráciánk malmára hajtotta a vizet. Így a továbbiakban, bár a szélsőségektől elhatároljuk magunkat, vállaljuk mindazt, ami történelmileg értékesíthető belőle. A sallangokat elhagyjuk, mint egyedüli örökösök, ezen a Nagy Temetésen megígérjük, hogy örök nyugalmat – egy zavaró szót se többé róluk! – biztosítjuk.”¹⁶

Zsille szarkasztikusan, olykor eufemisztikusan fogalmazza meg a lényegét, s célzásai olykor nehezen feloldhatóak, de tökéletes visszatükrözését adják mindannak, ami az SZDSZ áprilisi közgyűlésén megfogalmazódott, és a jelenlévők elfogadott célkitűzéséből következett:

15 Zsille Zoltán

16 Zsille i. m. 65–66.

„Az 1990-es parlamenti választásokra olyan jogi megoldásokat kell kidolgozni, hogy se a súlyos történelmi örökséggel induló MSZMP, se az egyelőre még kevésbé szervezett más politikai erők ne szoruljanak ki a politikai döntéshozatali folyamatokból.”

Nos, az MSZMP „döntéshozatali helyzetben” való tartásával hogyan is értett volna egyet Krassó és sok más szabadgondolkodó... Ezért is kellett őket elnémítani.

A magyar osztály hajdani helyettes igazgatója, Halász Péter a 2000-es évek elején kereste a választ arra a kérdésre a *Magyar Nemzetben*, miért éppen a magyar adásnak kellett elsőként megszűnie. Kifejtette: „A magyar osztály olyan feladatot vállalt, olyan szerepet osztott ki önmagára, amely nem lehetett az övé. Amíg annak előtte a személyi csatározások ingoványát gondosan elkerülte, és – a forradalom után! – a szabad Magyarország hangját nem követelte önmagának, most szabad utat engedett műsorába azoknak, akik azt maguknak vindikálták. Belebonyolódott a pártpolitikai útvesztőkbe, hagyta, hogy visszaéljenek adottságaival. Amíg a múltban egyetlen ellenségre, a diktatúrára összpontosította erejét és tevékenységét, ekkortól átengedte a terepet azoknak, akik saját egyéni törekvéseiket akarták – általa – érvényesíteni. A nem rátermett vezetés, tudva vagy nem tudva, hagyta, hogy orránál fogva kalauzolják az »új« politika veszélyes vizein. Iránytűje nem volt, vaktában, vagy még inkább félrevezetve navigált. Jéghegybe ütközött, elsüllyedt.”¹⁷

1990 nyarán egy müncheni kolléga, Antal János véleményét rögzítettem. „A cenzúra erőtlen kifejezés arra, amit a magyar osztály vezetése produkál. Tudod, a választások előtt mindent kiirtottak, ami nem SZDSZ-érdeket képviselt. A választás után teljes irányváltás történt.

17 Idézi: Borbándi Gyula: A másik Magyarország hangja. A Szabad Európa Rádió utóéletéről. *Magyar Szemle*, 2003/11–12, 87-99.

Látszólag kormánybarát lett a Rádió. Tisztelet ezért az amerikai irányításnak. Nem mintha például én kormánypárti lennék. Egyszerűen csak az amerikai liberális gondolkodás követelte meg, hogy adjuk meg az esélyt a szabadon választottaknak. De mi lett mára ebből? Fejvesztett kapkodás, a különböző előjelű vélemények lassú elsorvasztása, a Rádió gondolati kiürítése. A hatalom iránti lojalitásunk csak vezetőink kapcsolataiban jelentkezik, de a hatalom által képviselt nemzeti értékek, gondolatok és érdekek helyett a tagadás és a cinizmus jelenik meg a műsorainkban. Hogy csak egy példát mondjak: a protestáns műsor helyén ma Kun Béla unokájának gondolatai szárnyalnak. Érted ezt? A nagyszerű Juhász László nemzetfeltő és hitépítő műsorának sávját ma egy marxista történész bitorolja. Ez a világ vége, nem?”

A pesti iroda megnyitása nem segítette az objektív tájékoztatást – kivált, hogy a formálisan Szócs Géza vezette irodában az elfogult liberális Lángh Júlia lett a meghatározó. Bujtás Pál így összegez: „Amitől tartottunk, az bekövetkezett. A pesti iroda Lángh Júlia »irányítása« alatt az SZDSZ szócsöve lett.”¹⁸

A '80-as évek végéhez közeledve a magyar osztályon mindinkább háttérbe szorultak a nemzeti gondolatok közvetítői és az antikommunisták. Az ellenzék egyik része – a demokratikus jelzővel önmagát megajándékozó – kezdte uralni a „Szabad Magyarország Hangját”. A nemzetben gondolkodók műsorait fokozatosan kiszorították a pesti aszfaltmaoista, liberális törtető megszólasításai. Akkoriban a hazai „elit” szava legalább annyira érvényesült a SZER magyar osztályán, mint a vezetés akarata.

A balliberálisok túlfuttatása – és ilyformán a magyar ellenzéki mozgalom meghamisítása – visszaütött. Nem csupán azzal járt ez, hogy Lángh Júlia vagy Kasza „fent ragadt” a liberálisok szekere, de az egész intézményt legitimációs vál-

18 Bujtás Pál: *Irány a zátony – Így rádióztunk Münchenben*. Budapest, Kairosz, 2000. 159.

ságba sodorta. Az meg, hogy 1990 áprilisától, az MDF győzelme után teljes fordulatot vezényeltek, és az SZDSZ-t ejtették, még azon hallgatók többsége szemében is végképp hiteltelenné tette a patinás rádiót, akik amúgy nem szerették a liberálisokat. Még ők is megvetették az elvtelenséget.

A munkatársak legtöbbször jellemző liberális kötődés sok műsorban eltitkolhatatlanul megjelent, ám a legbántóbb az volt, ami az első szabad választáskor a SZER adásában elhangozhatott. „A nagy buzgalom aztán furcsa dolgokat eredményezett. Például az 1990-es választások estéjén a Kasza László-Láncos Júlia duó kapcsolta Debrecenre, ahonnan Széles Tamás munkatársunk így kezdte tudósítását: - Sajnos, nem sok jóról számolhatok be: a legtöbb választási kerületben az MDF jelöltje vezet.”¹⁹

Borbándi Gyula nemcsak a magyar, hanem az amerikai vezetést is felelőssé teszi a súlyos következményekkel járó deformációért: „A SZER magyar műsorának hangadói olyanok lettek, akik a függetlenséget nem akarták megtartani, és egy bizonyos irányzat kritikátlan követőivé válva a pártatlanságot feladták. Könnyű lenne ezért csak azokat a magyarokat elmarasztalni, akik ebben vétkeseknek bizonyultak, a felelősségben kétségtelenül osztozniuk kellene az amerikai vezetőknek is, akik mindezt nemcsak elnézték, de jóváhagyták. Ők azonban hallgatnak. Ezért nem tudjuk, hogy olykor mi miért történt.”²⁰

IV. Farkasveremben; emberi (v)iszonyok...

Kovács K. Zoltán mondta egy beszélgetésünkön: „féltelek, mert ez egy farkasverem...” Akkor már – ahogy Borbándi Gyula is leírja könyvében – az egykor békes osztály élete felbolydult, az intrikusok elemükben voltak, a léghőrt mérgezték. A beháború energiákat vont el, így

a minőséget tovább rontotta. A kulcsfigura az osztályigazgató és két famulusa volt. Bujtás Pál, a profi és tisztességes munkatársak egyike a '90-es évek derekán írt könyvében erről is szól. (Palit a kézirat leadása után nem sokkal holtan találták müncheni lakásában. Gyilkosság áldozata lett. A rendőrség nem tudta kideríteni, ki a tettes. A könyv már posztumusz műként jelent meg...)

„Ribánszky személyisége egyébként örök rejtély marad számomra. Az biztos, hogy kökemény és gátlástalan karrierista volt. Eddig »rendben« is volna a dolog, hiszen akad még éppen elég ebből a fajtából, hát istenkém, a balszerencse pont a SZER Magyar Osztályát verte meg ezzel a törtető ál-buddhistával. (...) Ami nem illik bele a róla alkotott képbe, az a hiúsága. Mert az volt. Nagyon. De hogy a hiúságát nem volt hajlandó egy kicsit azáltal legyezgettetni, hogy az általa vezetett Magyar Osztály munkájának minőségére egy keveset is ügyelt volna, az szinte érthetetlen.”²¹

Amikor 1992-ben Zsille könyve megjelent, Münchenből levelet kaptam a régi kollégáktól. Többen írták – többekről. Megjelentettem a *Pesti Hírlapban*. A Zsille-pamflet gunyoros stílusú recenziója ez, de hüen tükrözi az osztálytöbbség és az akarnok kisebbség viszonyát, ezért ehelyütt idézem. „A zsillei SZÆR-panoptikum nagy attrakciója a Vörös Farok néven megjelenített szellemi aprójószág, aki hihetetlen ösztönnel kaszálja le mindazokat, akik egy hajszálnyival magasabbak nála. Nem csoda, ha elsőként Nagy Melénynt és Nehéz Antit szeretné kitűrni abból a milióból, ahová – így Zsille – »csak törpéket lehet begyömöszölni«. [...] Zsille sajtópatkányoktól hemzsegő könyvében drámai szerep jut Tini Jukecsnek, akiről mindenki úgy véli, hogy »csekélyértelmű, hivatásos lehallgató«. Rengeteg gonoszság terheli törpe lelkivilágát, de az biztos, hogy a SZÆR filozófiáját az ő primitív agya fogalmazta meg a legtalálóbban: »Én ugyan hülyeségeket beszélek, de belőletek még nagyobb hülyét csinállok.«

19 Uo. 113.

20 Borbándi: A másik Magyarország hangja i. m.

21 Bujtás i. m. 202–203.

[...] Emlékezetes mellékfigura a körmölő bürokrata, Szuperoké Antibébi, akinek »az volt a mániája, hogy az osztályon ő termeljen a legtöbbet... Ez a mániája még hamisításba és önrablásba is belevitte. Tíz-húsz évvel korábban írt műsoraikat átdátumozta, újra leadta és így átvehette a Ház azévi BB-je (Betű Bajnoka) címet. Amikor a turpisságra fény derült, megfosztották ugyan ettől a címétől is, de azért titokban respektálták, hogy ez a nyúl szívű sztahanovista annyi bátorságot volt képes összeszedni magában«.

Az egyik legszínesebb visszataszító figurára Vasorrú Szimat, aki összeesküvéseket szervez, hogy az összeesküvőket leleplezze, de végül rajtaveszt.

E sorok írója attól tart, hogy a SZÆER nem Zsille fantáziájának szülötte. Ezért – a frissen olvasott könyvből okulva – nem teszi ki testi és szellemi épségét Big-Mak, Grimászky, Vörös Farok és más szörnyek bosszújának. Biztos, ami biztos: egy személyben három névvel jegyzi e könyvajánlást, hátha sikerül hamis nyomra csalnia Grimászky és Vörös Farok gondolatrendőrségének kopóit. Fanyűvő Jani, Keserő Gyökér bán, Dühöngő Békepipa.”

Az intrikus Kasza – akire Zsille a találó, a szakmában az írás buta, erőltetett „lecsengetésére” utaló Vörös Farok nevet aggatta – Bujtás könyvének ugyancsak fontos szereplője. Népszerűtlenségére, ha tetszik, az őt körülvevő közutálatra egy későbbi, de jellemző példát hoz fel Bujtás Pál: amikor a SZER Üzemi Tanácsa a tömeges leépítéskor igyekezett megvétózni a felmondásokat, egyetlen ember esetében kivételt tettek: a Tanács tagjai Kasza elbocsátása ellen nem emeltek kifogást.

A könyvben a teljes vezetés kemény bírálatot kap. „Ez a magyar vezetőség tényleg elképesztő dolgokat produkált. Például Lázár Ádámot (Baráth Norbert) csak az mentette meg az erősen személyes bosszú jellegű kirügástól, hogy többször ismétlődő szorult helyzetében elővette azt a munkáját dicsérő oklevelet, amelyet

Ribánszky írt alá. Mármint még akkor, amikor Ádám nagybácsija, George Urban az egész SZER igazgatója volt. Távozása után Ádám – nagyon finoman fogalmazva – teljesen kegyvesztett lett. [...] A Ribánszky-Kasza-féle és két-három székértolójuk által tovább szított légkör kezdett elviselhetetlenné válni. A rádió épületét meglátva éreztem, hogy kezd emelkedni a vérnyomásom, lassanként fogalmam lett arról, hogy mit élhetett át a gladiátor, aki az arénába belépve nem tudta, melyik oldalról tör reá hirtelenül a veszély...”²²

A „farkasverem” aztán lassan kiürült...

V. „Fogyatéki anyag”

Na, lekáderezett a „kíber”? – szögezte nekem a kérdést J., az új müncheni kolléga. Kapcsoltam, hát hogyan, emlékezetes napon voltam túl... Feleségemmel ebédre invitált előző nap a magyar osztály egyik fontos embere. Hosszú programra számíthatok – mondta. Így lett. Déli egy órától éjfélig tartott a trakta. A hatalmas argentin étteremben egyfolytában vándoroltunk, az ebédet itt költöttük el, a kávé egy másik szegletben ittuk, aztán vacsora egy újabb asztalnál – és közben csevegés, faggatózás, itatás. Bosszankodott ugyan a vendéglátónk, hogy alig iszunk, pedig illene a „barátságra” – ám óvatos voltam, csak egy-két pohárral tudott belém diktálni. Erőltette ugyan, de azzal védtem ki, hogy kora reggel Fürstenfeldbruckba kell mennünk az előlegezett (alkalmi áron vett) autóért. Tiszta fej kell, mondtam, hogy a még ismeretlen városban egy elég öreg, német rendszámú – *noch dazu*, átíratlan – kocsival szerencsétlenkedjek. Ajánlotta, hogy majd szerzünk bérsofórt, de nem álltam kötélnek. Tudtam ugyanis, hogy mire megy ki a játék. Simulékonysága, bizalmaskodása, faggatózása árulkodó volt. Minden érdekelte – a „barátság” jegyében. Az egyik kolléga – akit korábban is ismertem – figyelmeztetett, hogy lesz „ismerkedés”, és vigyázzak, mert az osztály „füle” vesz kezelésbe.

22 Uo. 204.

Azt kizártnak tartom, hogy bármely „szerv” megbízásából történt az agyicsapolási kísérlet. Abban viszont biztos voltam, hogy az intézmény egyik „nagy öregje” nem magánszorgalomból áldozta az új fiúra fél napját és a rakás pénzt (persze céges számla volt a végén). Vajon a nem túl sikeres, de annál hosszabb faggatózásból mit tudott jelenteni rólam a feljebbvalóinak?

Amit akkor csak sejtettem, később már tapasztaltam is: az intézménynél rendszerelem volt a személyi információbázis karbantartása... A kollégák körében nem ritkán téma volt a „ki lehet az ügynök” játéka, értendő volt ez a küldött emberekre és a „csak” az előljáróknak jelentőkre is.

Kasza László Levente 2009-ben *Mókusok az angolkertben* címmel, *Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál* alcímmel könyvet jelentetett meg. Kasza végkövetkeztetése, hogy az ügynökök ásták meg a SZER sírját: „Az ügynököknek nem a nem-létező kémkedési törekvéseket kellett ki-puhatolni. Új, konkrét feladatot kaptak: bomlasztani a szerkesztőségben. [...] az ügynökök tevékenységének vesztesei voltak természetesen a szerkesztőség munkatársai, akik egyik napról a másikra utcára kerültek.”²³ A szerző túlértékeli a magyar állambiztonság szerepét. Kétségkívül mindent megtett a „szerv”, de a megszűnés három fő oka az amerikai fenntartó spórolás-praktikus gondolkodása, a rendszerváltás ténye – és a rádió szakmai megengedése volt.

Az ÁBTL dokumentumainak szakmai neve – *fogyatéki anyag* – elég bizarr és ijesztő kifejezés. Maguk a jelentők is tán „fogyatékként” voltak egykor kezelve... Mint például a SZER budapesti irodájában ügyködő külső munkatárs, Szekeres László. A magyar osztály SZDSZ-barát emberei igen nagy becsben tartották. Bizalmi emberük volt. A valamikor nagyon aktív férfi a dossziéja nyilvánosságra kerülése után eltűnt a közéletből.

23 Kasza László: *Mókusok az angolkertben. Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál*. Budapest, Noran Libro, 2009. 229–230.

VI. Az amatőrség megdicsőülése

Kasza László bevett módszeréről legendákat mesélnek a kollégák – magam is tanúja voltam olykor. Saját kérdéseit utólag átfogalmazta, a riportalany hibáit gondosan meghagyta... Kiváló tanítványa volt ebben a pesti iroda üdvöskéje – Kasza bizalmasa –, Baráth Edina is. Utólag bevágott kérdések, naiv fölvezető szövegek, látszólag spontán fogalmazások. Szekeres László néhány amatőr produkcióját is említhetném: felkészületlenség, álkérdések, a kezdőknek is tiltott „itt vagyunk...” felvezetés, az '50-es évek stílusparódiájának tűnő, de véresen komoly dolgozat, vagy amikor egy kijevi politikai esemény tudósításából a hosszú városnéző séta után derül ki, hogy mi az esemény. A legamatőrebb viszont a kellemkedő, aránytévesztő és bugyuta „kis színes” egy belügyes sajtóklubról, amely ráadásul hosszú Deák Ferenc-idézettel kezdődik...

Sok más példát tudnék hozni, de kettejük teljesítménye felülmúlhatatlan. Ezekkel a módszerekkel a „kollégák” önmagukat, de a SZER-t is kompromittálták, hitelességét rombolták. Többek között e színvonaltalanság – és Kaszáék kézivezérlési kísérletei –, valamint munkatársaim kiszolgáltatottsága, jogviszonyuk rendezetlensége miatt mondtam le és hagytam el a Rádiót 1990 novemberében.

A Rádióban 1987-88-ban megszapordtak a csúnyán beszélő, bonyolultan fogalmazó munkatársak. Hamburger Mihály, vagy az Izraelből áttelepített Ben David Ariel sosem lett a hallgatók kedvence, ennek ellenére sokat szerepeltették őket, és meghatározók lettek – a kipróbált és profi régiek ellenében. Új és új hangok bukkantak elő a semmiből. A régiek közül egyik-másik kikopott. A hagyományos stílust – mint poros és avított dolgot – likvidálták. Ahogy teltek az évek, kitermelődtek a hazai titkos informátorok, a későbbi tudósítók, szakértők. A veretes, literátus újságírás lényegében megszűnt. A pallérozottan beszélők közé befészkelődtek olyanok, akik nem voltak közeli barátságban a magyar nyelvvel. A

szakértői újságírás jelszavával háttérbe kerültek azok, akik jóllehet, szakértők voltak, de egyben nemzeti-konzervatív elkötelezettségűek. Kialakult a „magyar” szakértők tábora. Volt, aki úgy lépett ebbe a szerepkörbe, hogy sem a német, sem az angol nyelvvel nem tudott megbirkózni, és bár apolitikus alkatnak ismerték korábban, magára vette a túlméretezett köpönyeget. A Rádió ekkoriban tényleg a szakértőiből élt: csak a mondandó volt fontos, a megformáltság alig. Akik a kettőt összhangba tudták volna hozni, azok mellékszereplővé váltak. A SZER szép lassan fölélte évtizedek hagyományait. A tartalom, a politikai mondandó is gyakran vált a föloldhatatlan nyelvi képtelenségek áldozatává. Arról nem beszélve, hogy a rossz intonáció és a gyenge artikuláció szinte általános lett.

Zsille a már idézett könyvében az „amatőrség mint jó üzlet jelenséget” is kifigurázza. „A jutalmazottak első sorában természetesen a betűvetés régi mesterei: Vörös Farok, Tini Jukecs, a Bulijuliból most Sulijulivá előléptetett Güzü és az önemésztés újabb reményesei, Markoláb, Bakasári, Hamboogie és Fontos Ben Fentes feszengtek. Vörös Farkat, Jukecset az osztály első Nagy Hazai Önégetésének, a Nagy Temetés közvetítésének emlékére Kurátor Mikulás, 99 hazai és külföldi alapítvány kuratóriumának, testületének elnöke egy Örökmécs arcképet ábrázoló érdemrenddel tüntetette ki Magyarországon. [...] Güzü a temetőben olyan látványos hírt kapart össze nagy hirtelen, hogy a hallgatókkal együtt ő maga is percekig csak saját rejtvényének megfejtésével tudott foglalkozni: »X.Y. sírgödörbe ezekben a pillanatokban helyezik el N.N. koporsóját»”.²⁴

A pesti iroda megnyitásáról szóló közvetítés sem ment le melléfogások nélkül. Ezek közül csak egy – Bujtás Pál tolmácsolásában: „Budapestén vagyunk. Már mint a SZER – hivatalosan. [...] Az iroda megnyitása során lezajlott a nevezetes Ribánszky-Ribánszki találkozó.

Az ünnepi szónokok között volt Palmer nagykövet is; Ekecs Géza szerint a diplomata túlságosan beivott és csak ennek tulajdonítható az a kijelentése, hogy »...a Szabad Európa Rádió saját megszűnésén munkálkodik, azon, hogy ne legyen rá szükség!« Budapestén természetesen szónoklatot vágott ki Pell elnökünk, aki fellépéseiben mindig egy kiöregedett rugby játékosra emlékeztetett. Pell mondókáját azzal zárta, hogy »Do not hesitate and dial us!« »Ne habozzanak és... « no igen, itt következett be a tévedés. Az angol »to dial« igének két jelentése van: 1. a rádió keresógombját egy bizonyos állomásra csavarni, 2. telefonon tárcsázni. Pell csak azt akarta kérni, hogy a jövőben is hallgassanak bennünket, de Ekecs Géza tolmácsolásában ez így hangzott: Ne habozzanak és telefonáljanak nekünk!”²⁵

VII. A vég jelei

Az amerikai fenntartó az amúgy is jelentősen túlköltekező SZER-t spórolásra utasította. Mindegyre az okot keresték, amivel a nézetük szerint funkcióvesztett intézmény megszüntethető. Felfigyeltek arra, hogy München trükközik a hallgatottsági mutatókkal.

Egy, a SZER által végzett 1989-es közvélemény-kutatás a magyar adások 58 százalékos hazai hallgatottságát mutatta ki. A hozzáértő a képtelen szám hallatán akár röhögőgörcsöt is kaphatott volna. Különös módon készült a felmérés: Bécsben és Münchenben magyar turistákat faggattak, fizetségért töltötték ki az íveket, így aztán volt, aki egyszerre egy tucat ívet is kitöltött. Szakszerűtlen kérdézet szakszerűtlen feldolgozás követett. Így adódott a legnépszerűbb hazai műsorokat is meghaladó hallgatottsági index. A valóság ezzel szemben egészen más volt.

Borbándi Gyula könyvében végigköveti az eseményeket. Idézi a SZER közvélemény-kutató osztályának 1990 nyarán végzett felmérését, valamint saját személyes tapasztalatait is, amelyek szerint a

24 Zsille i. m. 57–58.

25 Bujtás i. m. 159.

nyugati hallgatottság 1988-89 folyamán nőtt, és „a SZER soha nem volt olyan hallgatott a nyugati magyaroknál, mint a demokrácia térfoglalásának és győzelmének évében”. Hónapok óta tartó találgatások után 1990. október 26-án jelentette be a vezetőség az újabb takarékosági intézkedéseket (elsősorban magyar és csehszlovák területen). A magyar osztály napi műsora rövidült, műsorszámok szűntek meg, a külső munkatársak száma csökkent. Ezzel egy időben érezhetően romlott a műsor minősége, „a szerkesztőség egy része – és nem is a gyengébb – kétségbe vonta, helyes-e a munka jelentős részét Budapestre telepíteni”. A müncheni rádióadás megkezdésének negyvenedik évfordulójára való emlékezést 1991-re beárnyékolta a rádió létének-nemléteinek kérdése. A szerző megállapítása szerint bár kínálkozott volna feladat a SZER részére az új viszonyok között is, ehelyett inkább a magyar belpolitikával való foglalkozás növekedett, a külső munkatársak elhallgattak, így a SZER sajátos nyugati jellege is elhalványodott.²⁶

Régi axióma, hogy minden modell annyit képes átörökíteni, amennyit a modellt működtető mechanizmus önmaga is tükrözni képes. Ha a hazai sajtóközállapotokra tekintettel vagyunk, nyilvánvaló, hogy a tükröző szerep torzul a mechanizmus betegségei okán, mert a sajtó olyan, amilyen. Amilyené válhatott negyven év alatt. Ám, hogy „a szabadság hangját” hozó müncheni műhely hangkulisszája mögött milyen erőrendszert találunk, arról sokáig nem volt fogalmunk.

1991-es feljegyzésemet idézem egy müncheni munkaértekezletről, első kézből, a jelen lévő Rajki László közlése alapján: „A bizottsági ülés végtelen nyugalma a kazah szerkesztő törte meg. Szavai agresszíven belerobbantak a csöndbe. Lengyelek, szlovákok, magyarok, románok kapták föl a fejüket. Azt fejtegette a kazah kolléga, hogy beszélhetnek a műsorokban demokrá-

ciáról, elveszményekről, társadalmi és politikai magatartási modellekről, ha a szerkesztőségekben tort ül a diktatúra. A kisebbség diktatúrája a többség felett. Az eddig csendben lévők meredten néztek a közös igazságot kimondóra.”

Ahol naponta koptatott jelszó volt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának az eszmék és gondolatok szabad áramlásáról szóló idézete, a „birtokon belüli” gondolatok már régen nem áramolhattak szabadon. Sok más mellett ez, az intézményi önkény is a SZER végveszélybe kerülésének egyik oka.

VIII. Roló le!

A SZER és a Szabadság Rádió amerikai vezetőinek többsége mindig is igazi „ejtőernyős”, valamely állami funkcióból kikoptott ember volt. Alig volt köztük egy-kettő, akinek azelőtt jelentős szerepe lett volna a tömegkommunikációban – nem csoda hát, hogy könnyű szívvel végezték el a hentesmunkát, a megszüntetést. Az álszentségnek és az érzéketlenségnek nem voltak híján... Bujtás Pál idézi fel a sorsdöntő időket. „Kilencvenhárom nyara izgatott találgatásokkal telt el. Az amerikai lapok szinte minden nap írtak valamit, hogy melyik rádiónál milyen osztály szűnik meg. Ezek a »hiteles forrásból« származó hírek annyira ellentmondóak voltak, hogy kezdtünk komolyan bizakodni. Úgy október eleje lehetett, amikor valamelyik egzotikus osztályról (a kirgizek, az üzbégek?) felhívták Gönczöl Andris rendezőt és bejelentették, hogy igényt tartanak a Magyar Osztály stúdióira, mivel mi ügyis megszűnünk...

Október 18-ára bejelentették, hogy Pell elnök – aki ismét felbukkant Münchenben – beszédet mond, amelyet közvetíteni fog a házi rádió. A tervezett szónoklat megkezdése előtt fél órával (!) magához kérte az Üzemi Tanács tagjait. A hivatalos bejelentésnél harminc perccel korábban közölte velük a Magyar Osztály bezárásának eldöntött tényét. A szónoklatban a következőket jelentette be:

26 A SZER utolsó időszakának hosszabb elemzése itt: Borbándi: *Magyarok az Angol Kertben* i. m. 516–520.

- azonnali hatállyal megszűnik az afgán részleg (hat vagy hét emberből állt) tevékenysége,
- október 31-ig elnémulnak a magyar adások,
- megszüntetik a lengyel és a cseh osztály müncheni működését is, illetve 15-15 főből álló gárda fogja képviselni őket Varsóban, valamint Prágában.

Utána következtek a várt krokodilkönnyek, hogy milyen szomorú pillanat ez stb., stb. Megjegyzendő, hogy könyvem ezen sorainak papírra vetéséig nem derült ki, végül is ki döntötte el, hogy éppen a Magyar Osztályt választják ki likvidálásra. Mica azt állította, hogy a döntést Pell hozta a csekély hallgatottság miatt. [...] Valószínű, hogy Pell és társai »kollektívan« javasolták felszámolásunkat a BIB-nek, melynek tagjai buzgón bólogathattak erre...

További harminc perccel később következett egy külön magyar értekezés, amelyen Gillette igazgató és helyettese, Thatcher képviselte az amerikai vezetőséget. Az akkor már nyugdíjas Miklós atya – azaz Frank Miklós – szépen fogalmazott, nyugodt mondatokban vezetőink tudomására hozta: 41 év után a Szabad Európa Rádió Magyar Osztálya nem ezt az elbánást érdemelte volna... Az amerikaiak sült hal módjára hallgattak, majd Gillette azt kezdte dadogni, ha óhajtjuk, még október végéig sem kell dolgoznunk, akár a mai nappal beszüntethetjük az adást. Erre Lángh Júlia valósággal hisztériás rohamot kapott, szinte visitotta, hogy igenis, mi mindannyian (?) dolgozni akarunk október 31-ig! Így is lett. Amerikai gazdáink a hátralevő időre nagy kegyesen napi két óra műsoridőt engedélyeztek. Amit viszont nem közöltek velünk: a magyar műsorok »hattyúdalát« áttették 50 kilowattos adóra, úgyhogy még Münchenben sem lehetett fogni...²⁷

Eléggé lehangoló, hogy a SZER magyar adásainak megszűnése itthon visszhangtalan maradt. „Az azóta eltelt évek alatt

sem derült ki, milyen megfontolások vezették a rádiót működtető amerikai kormányt, hogy az intézmény számos nemzeti osztálya közül csak a magyart vélte feleslegesnek. Kézenfekvő lett volna az az indoklás, hogy Magyarországon helyreállt a sajtó szabadsága, tehát nincs szükség arra, hogy a lakosság tárgyilagos tájékoztatása külföldről történjék. Ez volt a helyzet az egyéb célszervezetekben is, amelyekben ennek ellenére változatlanul folytatódott a müncheni műsorsugárzás. [...] [A rádió] amerikai részről történt megszüntetése semmilyen hazai ellenkezést, vagy legalábbis kérdésfelvetést nem váltott ki.”²⁸

A SZER kezdetektől nagy tiszteletben álló munkatársa, Skultéty Csaba is elbúcsúzott a rádiótól. A „temetés” neki, nekik, a régieknek fájt a legjobban. „Jönnek a nyolcvanas évek, azok közepe, második fele, a célterületeken lazulás, bomlás, összeomlás, Magyarországon végül rendszerváltás. A híráramlás már nem tilos, megjelennek az első szabad újságok, jön a széles sajtószabadság. A Szabad Európa Rádió már nem olyan fontos. Ott, a rádióon belül is merőben új a helyzet. Ekkorra ér véget a generációváltás, a fő műsorokat ellátó szerkesztők valamikori legfiatalabbja is nyugdíjas már, vagy az előtt áll. A váltás korábban elkezdődött, »a történelmi Magyarországról jöttek« kora elmúlt, az újak többségükben pestiek. Nekik már külön szólni kell, hogy az éppen lement hírben elhangzott Uzsgorod Ungvárral azonos. Minden felhígul. Az új helyzet új felkészültséget, árnyaltabb állásfoglalást kíván. Mindezzel München már nem tud lépést tartani. A belső légkör is egyre romlik. A korábbi nagy értékkel, a függetlenséggel is baj van, hazai belpolitikai erők avatkoznak bele a műsorba, egyoldalúvá téve azt. Hűséges hallgatóság már csak a távoli magyarok körében van, főleg Erdély keleti tájain, ahová a budapesti rádió és televízió nem jut el.

»Az a cél, hogy egyszer megszűnhessen.« Nos, minden arra mutat, hogy érkezett

27 Bujtás i. m. 200–201.

28 Borbándi: A másik Magyarország hangja i. m. 87–88.

ennek az ideje. 1990 áprilisa, az első szabad parlamenti választások, azoknak is a második fordulója lehetett volna ilyen ésszerű időpont. Ám a Szabad Európa Rádió magyar adásának története 1993. október 31-én ér véget.

Az alapítási ünnepséget 1951 októberében München bombák által megkímélt rangos szállodájában, a Hotel Reginában tartották. A búcsúest színhelye ezzel szemben a lehető legszerényebb helyiség: a rádió kávéháza.²⁹

IX. Lelkiismereti záradék

Juhász László, a Rádió egyik nagy formátumú egyénisége 1989-ben önként távozott – korengedményes nyugdíjazását kérte, s ezzel sokat veszített. Lépnie kellett, mert az elvek embere volt. A pohár akkor csordult túl, amikor Ribánszky igazgató – érthetetlen okból – letiltotta Tőkés László megszólalásait. A protestáns műsor felelős szerkesztője, László fölállt.

1993-ban a Magyar Televízióba hívták műsorigazgatónak. Bujtás Pál mondta róla: „Juhász Laci művelt, erkölcsi elvekben nem szűkölködő, kitűnő kolléga volt. Pesti megbízatását csak '94 májusának végéig vállalta, fizetését pedig teljes egészében valamilyen jótékonyági alapítvány számára utalta át.”

Kasza László 1994 nyarán, a bal-liberális koalíció megalakulása után szintén a Magyar Televízióba került. Tisztségébe SZDSZ-es kapcsolatai helyezték. Ki mást – Juhász Lászlót váltotta... Akkor írtam: „Ezután rohamosan eszkalálódott a kormány szakértősége, jött a tévébe az utánpótlás mindenünnen. A külpolitikát a moszkoviták csapata szállta meg, a Híradóban csakhamar szerephez jutott a Hidvégi-féle opportunus szürkeség, a szolgáltató-műsorokban a nagyon egyszerű gondolkodásra épülő gombárjánosi durbele-stílus, a belpolitikai műsorokban a Kasza-féle maníros semmitmondás. És a húsosfazék körül ott tolongott minden

régi, ismert három-per-hármas. Az elvtelen szolgálai alázat és behódolás televízióját alkották meg a szakértők, közben széthordták a felmérhetetlen nemzeti értéket képviselő archívumot, szétlopták a közvagyonot, kiárusították a közszolgálatot. A tévé 1994-es változását két kulcsfigurán lehet lemérni. A választások előtt a hírigazgató dr. Juhász László volt, utána ezt a feladatkört – kisebb beosztásban ugyan – Kasza László kapta. Mindkettő a SZER ismert alakja volt egykor, ám míg Juhász László doktor a tudós és mélyen etikus újságíró mintaképe volt, addig Kasza a közhelyszótárból építkező, törtető, kislélekű intrikus képét mutatta föl. Legendáját mások építették, ő a kapcsolataira ügyelt. SZDSZ-kapcsolataira, *natürlich*.” A sors, ha kicsit is, de olykor törleszt. A magyar Osztály tagjai ezután minden szerdán találkoztak: eleinte kaptak egy helyiséget erre a célra, majd az üzemi étkezdébe szorultak – fizető vendégekként! A magyar főnökség tagjai közül egyetlen egyszer bukkan fel valaki egy összejövetele: Kasza Levente-Lászlónak volt bátorsága elmenni közéljük. Farkas Marlene nyomatékos felszólítására aztán gyorsan távozott is...

Egy szabad európás, Bujtás Pál könyvének lezárásaként így búcsúzott: „Az amerikai adófizető segített bennünket a világra. Legyünk hálásak neki, még ha sokan meglopták is közülünk. Mihelyt felcseperedtünk és volt mit mondanunk, a *Népszabadság* és a *Népszava* rontott nekünk. Amikor halódni kezdtünk, már a *Népszabadság* és a *Magyar Hírlap* sem méltatott figyelemre. Amikor haláltusánkat vívtuk, csak a *Kacska* és a *Szuper Pszt* gyülekezett a sírunknál. Azt hiszem, legfőbb ideje volt, hogy elmenjünk.”³⁰

(A szerző tanulmányát a RETÖRKI megbízásából készítette 2015-ben. A teljes anyag a hozzá tartozó dokumentumokkal a RETÖRKI Archívumában található.)

29 Skultéty Csaba: Szabad Európa Rádió, 1951–1993. *Magyar Hírlap*, 2008.11.08.

30 Bujtás i. m. 205–206.

Dippold Pál

A Magyar Demokrata Fórum programjának megjelenítése a Hitel első számának publicisztikáiban

Rendkívül izgalmas szellemi kalandban van része annak, aki az 1990-ben beteljesített rendszerváltozást megelőző néhány év sajtótermékeit vizsgálja. Még izgalmasabb az ügy, ha a folyamatban a legjelentősebb szerepet játszó és a legtöbb embert megmozgató Magyar Demokrata Fórum tevékenysége kerül górcső alá. 1990 előtt sok mindenről nem beszélhettünk, mégpedig azért, mert nem volt hol megmutatni a hivatalostól eltérő álláspontokat, véleményeket, elképzeléseket. Az úgynevezett sajtó- és véleményszabadság megteremtése a szocialista rendszer szétfeszítésének egyik legfontosabb eleme volt. A '70-es évek végén, a '80-as évek elején erre a kétségtelenül legbátrabb és hatását tekintve legjelentősebb lépésre a *Mozgó Világ* című periodika volt a legmegfelelőbb eszköz. A KISZ KB, a hatalom által kezdetben megértő, elnéző, támogató gesztusaitól kísértén – hadd' lázadjon az ifjúság, szükségünk van gőzleeresztő csapatokra – igen hamar túlnötte kezdeti jólfésült önmagát. Mivel elsősorban

irodalmi, művészeti lapról volt szó, nem pedig deklaráltan társadalompolitikai orgánusról, a művészi szabadság és a művészek szabadsága nevében a szocialista sajtó más lapjaitól eltérően a *Mozgó Világban* egyre szabadabban és nyíltabban láthattak napvilágot a némelykor kifejezetten rendszerellenes alkotások. A hatalom hosszú ideig nem tudott mit kezdeni a *Mozgó Világgal*, már csak azért sem, mert az ott dolgozó szerkesztők és a lapban publikálók a művészi és szakmai világ legkiválóbbjai voltak. Mit tehettek volna például Veress Miklóssal, az egyik legjelentősebb magyar költővel, a lap első főszerkesztőjével? Vagy utódával, Kulin Ferencsel, aki óriási népszerűségnek örvendett az egyetemi hallgatók körében, nem mellesleg kiváló irodalomtörténészként tartották számon? Hogy még erősebb példát vegyünk elő, idézzük fel a minden vitán felül zseninek mondható zenész, Kocsis Zoltán alakját, akivel semmilyen hatalom soha és semmikor nem tudott mit kezdeni. Kocsis Zoltán szabad ember volt, senki nem korlátozhatta véleménye kimondásában. És ott voltak még rengetegen mások: fiatal írók, költők, festők, szociográfusok, akik kissé bele is szédültek a váratlan szabadságba. Ezért alig hitték el, hogy 1983-ban a *Mozgó Világot* rövid időre betilthatják, szerzőit, szerkesztőit szélnek ereszthetik, aztán kommunista káderekkel újraindíthatják a lapot. Márpedig ez történt. Az idő múltával, főleg a rendszerváltozás után, már-már tragikomikussá vált ez az új *Mozgó Világ*, magára valamit is adó szerzők nem adtak oda kéziratot, gyanútlan fiatalokat édesgettek magukhoz a szélsőségesen baloldali és liberális szerkesztők. Nem mellesleg a régi, legendás *Mozgó Világ* egykori pártcenzorai írták és írják tele a lapot.

A Magyar Demokrata Fórum sok kitűnő képviselője kötődött a régi *Mozgó Világhoz*. A későbbi nagy hatású szerző, Csengey Dénes rendszeresen publikált ott, akár csak Czákó Gábor, de megjelent a lapban például Esterházy Péter is. Maga a főszerkesztő, Kulin Ferenc 1990 és 1994 között az MDF színeiben kapott komoly politikai szerepet, akár csak Alexa Károly (ő az egyik legjelentősebb kormány mögötti intézménynek, az MTI-nek lett a vezérigazgatója). Feltétlenül megemlítendő, hogy a rendszerváltozás előkészítésében és véghezvitelében óriási szerepet játszó Írószövetség és a József Attila Kör igen sok tagja is aktív szereplője volt a lap keltette társadalomformáló hullámoknak. A legendás JAK – Lezsák Sándor, Csengey Dénes, Csajka Gábor Cyprian és mások vezetésével – magától értetődő természetességgel került aztán az Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Pozsgay Imre és Bíró Zoltán kiharcolta, 1988 végén végre megjelenő *Hitel* című laphoz. Kihagyhatatlan a vázlatos névsorból az értékőrző és értékteremtő költészet legnagyobbjai közé tartozó Nagy Gáspár és Tóth Erzsébet feltűnése az MDF és a *Hitel* háza táján.

Az irodalomnak a rendszerváltozás éveiben lényegesen nagyobb szerepe volt a közéletben, a politikai mozgások befolyásolásában, mint manapság. Írónak lenni rang volt, mivel még nem következett el az úgynevezett kommunikációs forradalom – azaz az a sajnálatos állapot, amikor ezerféle eszközön több milliárd ember beszél össze-vissza, amit aztán vélemény szabadságnak és szabad információáramlásnak neveznek, holott valójában nem más, mint tét nélküli szócséplés, ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen információkkal és egyre kevésbé titkolt manipulációs szándékokkal.

A kommunizmusban a tömegtájékoztatás szigorúan ellenőrzött, központilag irányított tevékenység volt. Látszólag egyetlen vélemény jellemezte az egész társadalmat. Ez nagyjából azt jelentette, amit a Kádár-kor áldemokratikus – de mondhatjuk akár úgy is: népi demokratikus – választásai. Választhattunk

abból az egy jelölből, akit az állampárt kijelölt nekünk. A hivatalostól eltérő világkép megmutatására egyszerűen nem volt sem lehetőség, sem megfelelő eszköz. A nyolcvanas években ugyan erős amerikai titkosszolgálati támogatással elindultak az úgynevezett szamizdatok, másként fogalmazva vezető pártkáderek védett gyerekei a liberális eszmerendszer alaptételeit terjeszthették a hatalom hallgatólagos beleegyezésével, látványos titokzatoskodással.

A másik út a már érintett írószövetségi, a törvényeket tiszteletben tartó, a hatalommal nem nyegléskedő és pimaszkodó, felelős, a magyar társadalom egészének érdekeit képviselő, és azokat közérthető formában megfogalmazó írástudók fellépése volt. Sokáig tartott, míg végre a *Hitel* hivatalosan is megkaphatta a lapengedélyt, ám hatása százszor erősebb volt, mint a szamizdatoké. A magyar nép ugyanis megtanulta, ha élni akar, jobb óvatosnak lenni. A magyar nép nem vezető pártkáderek ellenállót játszó gyerekeiből állt. A magyar nép közérthető, tiszta, őszinte beszédet várt, és kapott is a *Hitel*től. A megjelenés után néhány hónappal központi beavatkozásra volt szükség a lap húszezres példányszámát illetően, később ezt hatvanezerben limitálták. A hivatalos irodalmi-közéleti lap, az *Élet és Irodalom* példányszáma is ekkora volt, ennél pedig a *Hitel* nem kaphatott nagyobb keretet.

Mielőtt a Magyar Demokrata Fórum programjának *Hitel*béli, publicisztikákban megjelenő elemeit sorra vennénk és elemeznénk, nézzünk körül a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszak politikájában. Megállapíthatjuk, hogy az MSZMP-vel és a szocialista államberendezkedéssel szembefordult kisebb-nagyobb ellenzéki csoportosulások, pártok programjai igen sok ponton érintkeztek, nemritkán azonosak voltak. A kommunizmus válságának megítélésében mindenki egyetértett. A szocialista rendszer állapota teljesen kilátástalan volt. Totális és radikális reformokra volt szükség. Tipikus jelenség volt az is, hogy a pártok kezdetben mozgalomként szerveződtek

A Lakiteleki Nyilatkozat a következőképpen szól:

„A magyar szellemi élet több mint másfélszáz tagja baráti eszmecserére gyűlt össze 1987. szeptember 27-én, vasárnap Lakiteleken. Erre a találkozóra meghívták Pozsgay Imrét, a Hazafias Népfront főtitkárát.

A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsolatai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoltság sújtja. Nemzetünknek nincs közös vállalható jövőképe.

Az országot megrázó társadalmi-gazdasági válság, a demokrácia, a politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kulturális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során. A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújulás, az igazán hatékony reformok módozatait.

Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában. Viták után a résztvevők egyetértettek abban, hogy egy ilyen közmegegyezés csak valamenyny progresszív társadalmi erő összefogásával teremthető meg.

Az a véleményük, hogy csak a társadalom részvételével lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével. A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése.

Ezért javasolják a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne. Ez a fórum alkalmas lenne súlyos gondjaink megvitatására, egy-egy témakör elemzésére, alternatív megoldási javaslatok elkészítésére.

A fórumot a résztvevők nyitottnak képzelelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. Munkájában különböző világnézetű és pártállású emberek együttműködésére számítanak. Fontosnak tartanák, hogy ezeknek az eszmecseréknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye. Ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását.

Hisszük, hogy a megújulás erőinek széleskörű összefogásával kijuthatunk a válságból.”

A Magyar Nemzet az 1988-as évben a következőképpen tudósított a Magyar Demokrata Fórum tevékenységéről: „A Lakiteleken 1987. szeptember 27-én megalakult Magyar Demokrata Fórum 1988. január 30-án Budapesten tartotta összejövetelét. A Fórum résztvevői azért gyűltek össze, hogy eszmecserét folytassanak a képviselői demokráciáról, különös tekintettel az Országgyűlésre. A résztvevők a tanácskozás és a vita alapján az alábbi nyilatkozat közzétételéről döntöttek:

Társadalmunkban súlyos politikai válság van. A feszültségek növekedése elkerülhetetlen a szocializmus rendszerének mélyreható reformja nélkül. A demokrácia intézményes feltételei és garanciái nélkül nincs társadalmi fejlődés, nincs nemzeti kibontakozás, nem érvényesülhetnek az állampolgári, a személyiségi jogok, a politikai, vallási és etnikai kisebbségek jogai, nincs biztosítéka az erkölcsi, szellemi értékek gyarapodásának és közkinccsá tételének és a gazdasági fejlődésnek. Ezért fel kell számolni az ellenőrizhetetlen hatalmi monopóliumokat és annak lehetőségét, hogy bármely szervezet vagy személy az alkotmány és

a törvények fölé emelkedhessék. A résztvevők egyetértettek abban, hogy nyilvánosan működő, demokratikusan megválasztott, csak a választóiknak felelős parlamentre van szükség. A szocialista politikai rendszer demokratikus reformja érdekében javasoljuk:

(1) Az Országgyűlés alkosson új, demokratikus választójogi törvényt; az ennek alapján megválasztandó Országgyűlés dolgozzon ki új alkotmányt; az alkotmány fejezze ki a társadalomban létrejött változásokat, küszöbölje ki a jelen alkotmány ellentmondásait, tisztázza az állam és a párt közjogi viszonyát, tételesen sorolja fel az állampolgárok személyes és politikai jogait és ezek garanciáit, rendelkezzen alkotmánybíróság felállításáról.

(2) Kívánatosnak tartjuk már a jelenlegi Országgyűlés működésében is a következő reformokat:

1. A törvényhozási jogok gyakorlása és a végrehajtás ellenőrzése érdekében az Országgyűlés működése legyen folyamatos.

2. A párt vezető testületei hozzák nyilvánosságra a törvénytervezetekkel kapcsolatos javaslataikat és véleményüket.

3. A parlamenti nyilvánosságot és a képviselők interpellációs és javaslattevő jogát korlátozó szabályokat és gyakorlatot el kell törölni.

4. Az azonos véleményt valló képviselők egy-egy vita kapcsán egyedi jelleggel is, folyamatos működés alapján is parlamenti frakciókat alakíthassanak.

5. Intézményesíteni kell a kormány programja és politikája, illetve egyes miniszterek fölötti bizalmi szavazást; a bizalmi szavazás és a személyi választások titkosak legyenek; bármely képviselő kezdeményezhesse a bizalmi szavazást.

6. Meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy a képviselők hivatásszerűen is elláthassák képviselői megbízatásukat;

képviselői feladataik ellátásához képviselői irodát és szakértőkből álló döntés-előkészítő stábot tarthassanak fenn. Ennek anyagi és szervezeti előfeltételeit egyenlően kell biztosítani minden képviselő számára.

7. A parlamenti ülések és a bizottsági viták jegyzőkönyvét gyorsított eljárásban teljes egészében nyilvánosságra kell hozni. Végül pedig a Magyar Demokrata Fórum előkészítő bizottságot fog fölkeríteni a demokratikus parlament elveinek és működésének kidolgozására.”

1988 szeptemberében került sor a második lakiteleki találkozóra. Itt az alapítók megfogalmazták a lényegében az MDF programját magába sűrítő *Alapítólevelet*, amelyet aztán a *Hitel* első számában, 1988. november 2-án teljes terjedelmében közzé is tettek.

Elérkeztünk dolgozatunknak azon részéhez, amelyben egy-egy konkrét írás, publicisztika tartalmát megvizsgálva keressük az MDF programjának elemeit, illetve az ezek mind teljesebb megértését segítő fogásokat, stíluseszközöket.

A *Hitel* első számában Csoóri Sándor *A visszاسzerzés reménye* címmel közzétett esszéjében mesteri módon fogja össze azoknak az üzeneteknek a lényegét, amelyek a Magyar Demokrata Fórum műhelyeiben születtek meg. Elmondja annak a tíz évnek a történetét, amely a *Hitel* megszületését megelőzte. Többször utal a lap szülőatyjára, Illyés Gyulára, akinek munkásságához, emlékéhez csak egy mindenféle rétegérdekeken felülemelkedő – ahogy Csoóri mondja, „tülelemkedő” –, valódi magyar összefogást reprezentáló lap illik. Mivel a *Hitel* törvényes keretek közötti megjelentetése az MDF megalakulása óta elemi és nélkülözhetetlen ígéret és igény, Csoóri leírja, hogy miért is nem vállalták azt a fajta illegálitást, amit a *szamizdat-Beszélő* képviselt: „...nem a gyávaságunkon bukott el, s nem is a mindenáron való alkudozás ügyetlenségén, hanem egy hosszútávra tervezett megfontoláson... Természetesnek, sőt üdvözlendőnek tartjuk, ha egy

kimondottan politikai célokért küzdő folyóirat elszakítja magát minden kötöttségtől, minden cenzúrától, és a föld alá vonul. Döntése önmagában is beszédes eszköz. Mi azonban, akik egy lap segítségével nemcsak a politikai s hatalmi rendszert akartuk megváltoztatni, hanem a magyarság megrontott életösztönét, stílusát, lelkületét, sehogy se kezdehettük volna riadalmat keltő, radikális eszmékkel és radikális módszerekkel... Radikalizmus helyett itt csak a mindenre kiterjedő gyógyítás segíthet.”

Csoóri Sándor a következőkben mesterszóképekkel ismerteti az MDF alapítólevelében megfogalmazott gondolatokat, egyben azt is elmondja, hogy mi is lesz a *Hitel* feladata. Az összes, a Kádár-korban tabunak számító, de a nemzet egészséges éntudatának visszaszerzéséhez szükséges, őszintén megbeszélendő tárgykör előkerül: Trianon tragédiája, a második világháborús szerepünk, 1956 megtisztulást kereső példája. Azaz, ha ezekről nem beszélünk – márpedig addig nem lehetett –, nincs gyógyulás. Nincs nemzettudat, ha pedig az hiányzik, előbb-utóbb nemzet sem lesz. Csoóri ritkán tapasztalt bátorsággal néz szembe saját és kortársai mulasztásaival: „Hiába ismertük föl... a körülöttünk s bennünk vergődő valóság életveszélyes pillanatait, valamilyen félelemnek vagy szokásnak engedelmességgel mindig a drámaiságától megfosztott, csonkább valóságról számoltunk be, nehogy végül a megnevezhetőt is letagadtassák velünk.” Hogy mindez miért történhetett így évtizedeken át, annak kiderítése Csoóri szerint éppen a *Hitel* feladata.

Aztán folytatódik a problémák leltára. A bajok a rossz rendszer, a testi-lelki-szellemi nyomorúságot előidéző kommunizmus megszüntetésével gyógyíthatók csak. Sorolja a népességfogyást, az államadósság növekedését, a halálozási arányszámokat, a gyors elszegényedést és a határokon túli magyarság véghelyzetét. Mindezek eltüntetése a *Hitel* és az MDF 20. század végi programja. Nemcsak úgy általában, írja Csoóri, hanem ennek a politikai szerkezet teljes átala-

kításával kell járnia. A bős-nagymarosi vízlépcső, a duna-kanyari szörny továbbépítése Csoóri szerint maga a nagy metafora, ami a szocialista nemzetköziséget, a szocialista Magyarországot, annak tehetetlenségét, tehetségtelenségét és számító – igaz, kiszolgáltatottságunkból fakadó – gyávaságát mutatja meg. Ez a nagy metafora ugyanakkor az utcára vitte az embereket: harminc év után először komoly és fegyelmezett tömeg szegült szembe a központi akarattal: „...az állam és a nemzet farkasszem-váltásának jóslatos pillanata” volt ez. Csoóri, az esszéíró hűsz sornyi kérdéssel próbálja tisztázni, hogy miért történt Magyarországon ebben a konkrét ügyben mindaz, ami megtörtént. Ha ebben az egy ügyben nem születik egyetértés, nincs megegyezés és a nemzet akarata ellenére a hatalom megépíti a vízi szörnyet, akkor még csak látszólag sem győz, mert mire végezne ezzel a munkával, túlszalad rajta az idő. Jól érezte tehát Csoóri Sándor, hogy mindazokban a kulcsfontosságú ügyekben, amelyek igen markáns formában jelen vannak a Magyar Demokrata Fórum alapítólevelében, gyorsan kell cselekedni. Gyorsan, de nem kapkodva. Változtatni kell, de meg- és átgondoltan. „A világ helyzete [...] sose azokon múlt, akik nem hittek a változásban, hanem, akik hittek benne.” Helyzetkép következik, immáron az MDF-en túli világ teljességének megmutatásával, ami megint csak az alapítólevelhez visz vissza, hiszen az érzékletes képek ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy eljött az ideje a megosztottság, az egymás ellen uszítás felszámolásának, és itt az ideje a visszaszerzésnek. Vissza kell kapnunk mindent, ami minden szabad embert megillet: a nemzetünket, közösségeinket, lelkierőnket, emlékeztűnket. Az esszé záró kérdése: „Vajon történelem-e az, ami most velünk történik? Minden bizonnyal.” Csoóri Sándor *Hitel*ben publikált, viszonylag rövid terjedelmű, ám szépen kimunkált mondatokkal megformált gondolatai a magyar világ teljességét mutatták meg. Ebben az időben nemigen volt más, aki a Magyar Demokrata Fórum programját a

publicisztika legnemesebb eszközeivel ilyen módon tudta volna a magyar olvasóközönség elé tárni.

Ezt az állításunkat a lap tizenharmadik oldalára lapozva azonnal pontosítani kell: itt találjuk ugyanis Csurka István *Október 23., vasárnap* című rövid írását. A Csoóri Sándor esszéinél korábban is, később is lényegesen szélesebb körben ható Csurka-publicisztikák meghatározó elemeinek e szövegben nyomát sem találjuk. Csurka ezúttal rövid mondatokkal, mesterien kezelt írói stíluseszközeit mellőzve, egyfajta leltárt készít az 1988-as évről. Éppen írása szokatlan szikársága húzza magára szinte deleges erővel az olvasó figyelmét. Már a cím olvastán felidéződik az MDF programjának egyik lényeges része, 1956 tisztelete, a forradalomban szereplők galád módon elrabolt méltóságának visszacszerzése. A Csurka-tudósítás így szól: „1988 a tüntetések és felvonulások éveként íródik majd történelmünk emlékkönyvébe. Bátor, petőfi-gallér villódzású, elszánt és méltóságosan emelkedett, nagy tömegeket megmozgató tüntetések követték egymást március 15-től kezdve. Akármiről is lett légyen szó, Nagy Imre kivégzéséről, a Dunáról vagy erdélyi testvéreinkről, Petőfi szelleme mindig egyik alkalommal itt lobogott a pesti utcákon és tereken a felvonulók lelkében.” A képalkotási módszerek, a közérthető metaforák és irodalmi-történelmi utalások teljesen világossá teszik, hogy hol is áll az író, és hol is lehetnek olvasói az 1988-as év történelmében. Csurka megállapítja, hogy az az összefogás, ami a felsorolt megmozdulásokat jellemezte, bizakodásra ad okot. Ellenpontként megemlíti az 1988. október 23-i félresikerült budapesti tüntetést. Csurka leírása szerint az október 23-i tüntetés kezdeményezői (az elindító Fidesz és a hozzájuk csatlakozó szervezetek, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Történelmi Igazságtétel Bizottság és a Magyar Demokrata Fórum) nem voltak körültekintőek a tüntetés előkészítésében. Csurka ezt elsősorban azzal magyarázza, hogy az év korábbi nagy

tömegmegmozdulásainak sikerei elbizakodottá tették őket. Egy kicsit úgy jártunk – állapítja meg –, mint más sikeres emberek: a siker elhomályosította a tisztánlátásunkat.

A kudarc másik oka a hatalmához fogal-körömmel ragaszkodó kommunista rendszer félelem diktálta merevsége volt. A rendőrség betiltotta a tüntetést, ez pedig azt is pontosan megmutatta, hogy mennyire voltak komolyak a kormányzat megújulási szándékai. „Ez a betiltás halomra döntötte a rendszer minden eddigi bizalom-hirdetőoszlopát.” Az 1956-os forradalom eszméinek és szereplőinek rehabilitálása – e program pont békés összejövetelen kinyilvánított szándéka tehát azonnal előhívta a hatalom harminckét év óta megszokott, félelemből fakadó erőszakos gesztusait. Igaz ugyan, hogy fizikai összeütközésre, gumibotozásra nem került sor, ám ez az évforduló minden eddiginél tragikomikusabban mutatta meg a kommunista állam idétlen tétovaságát. Az utcákon több rendőr volt, mint tüntető. Az MDF a tiltást tudomásul vette és visszavonta a tüntetésre való felhívását. Nem akart mindenáron ütközni, már csak azért sem, mert ezen a napon világosan kiderült, hogy a magyar társadalomban nagymértékben ott él a félelem – lényegében ugyanaz, mint a hatalom félelme: félelem a tabutól, 1956-tól és annak emlékeitől. Nem mellékes szempont egyébként az sem, írja Csurka, hogy ebben a sakk-matt helyzetben a félelemben szocializált nemzet már-már abszurd módon nyilvánította ki véleményét bizonyos közügyekről: „... mindenek előtt vasárnap nem ér rá tüntetni.” Ez talán a leglényegesebb szempont, amelyet a tüntetés meghirdetői és azon résztvevői nem vettek figyelembe, akik az MDF bölcsnek is minősíthető visszalépése után csak azért is nekirontottak a rendőrtömegeknek. Ezek a független, valamikori anarchista, maoista liberálisok néhány gyanútlan fiatalembert magukkal rántva demonstráltak szabadságvágyukat. Ez pedig ilyen formában, néhány száz izgága álfelkelővel inkább sértette, mint dicsérte 1956 magyar történelemben

betöltött szerepét. Arról nem is szólva, hogy ez az év korábbi sikeres, százezres megmozdulásaihoz képest is nagy kudarcnak számított.

Csurka István mint a Magyar Demokrata Fórum egyik vezetője, írásában akkurátusan tisztázza, hogy mi okozta azoknak a tévhíreknek az elterjedését, amelyek arról szóltak, hogy az MDF megosztott, és belviszályok jellemzik. Leírja, hogy miként született meg a tüntetésfelhívás visszavonása, és ennek indokairól milyen módon értesítették többek között Grósz Károly miniszterelnököt. Táviratot írtak neki, ami azonban nem került nyilvánosságra. Ezért olyan látszat keletkezett, hogy Magyarországon vannak „meg nem alkuvó, hősi, forradalmian radikális” csoportok és az „azonnal meghunyászkodó” MDF. A kádergyerekek liberális hősködése, az MDF kigúnyolása azonban nem árthat az országnak: „az MDF ki fogja bírni ezt a rossz hírbe keveredést, és ki is kell bírnia, a vállalt feladatának, a magyar társadalom valódi átdolgozásának és demokratikus talpra állításának a művét végre akarja hajtani”. Mindennél beszédesebb azonban, hogy a *Hitel*ben Csurka István írása alatt megjelent annak a táviratnak a teljes szövege, amelyet Grósz Károlynak küldtek, és amelyet október 22-én még mind az öt szervező politikai csoportosulás aláírt – ami egyben azt is jelentette, hogy visszaléptek a tüntetéstől. Hogy aztán másnap a szélső-liberális mozgalmárok miként szegték meg ígéretüket, az egy teljesen más, ám kiszámítható és igen messzire vezető út közbülső állomását jelentette.

A *Hitel* első számának egyik legnevesebb szerzője Cseres Tibor, aki abban az időben a Magyar Írószövetség elnöke volt. Különös műfajú rövid írása – kisesszé, filmismertető, publicisztika – az MDF programjának egy rendkívül fontos alap- elemét érintve a határon túli magyarság ügyéről szól. Idézzük az MDF alapító levelének ezt érintő részletét: „(Az MDF) tegyen meg mindent az ország határain kívül élő magyar nemzetiség létérdekeinek, jogvédelmének a lehető legszélesebb nyilvánosságáért, vegyen részt a

megmaradásukért, önrendelkezésükért és fejlődési lehetőségeikért folytatott küzdelemben.”

A *Sír az út mögöttünk* című szikár írás Sára Sándor monumentális dokumentumfilmjét, a *Sír az út előtt*met értelmezi, és magyarázza el az olvasóknak úgy, hogy mesteri írói fogásaival óriási, figyelemfelkeltő reklámot is csinál a Sára-filmnek. Mindjárt az elején tisztázza, hogy a történet „balladás, katartikus magyar ügy, de nem magyar belügy, mert román, jugoszláv s német vonatkozásai miatt három-négy ország belügyének is mondhatjuk”. Megállhatunk itt egy pillanatra, és elgondolkozhatunk azon, hogy hányan vagyunk még Magyarországon, akik tudjuk, hogy mit is jelent ez a szó: Jugoszlávia. Az idő már csak ilyen: sok mindent elfúj, ami volt. Cseres Tibor óriási tárgyi tudása birtokában felsorakoztatja azokat a tényeket, amelyek a trianoni tragédia után a határokon kívül rekedt magyarság sorsát jellemezték. Csupasz idézetekkel is pontosan tudja ábrázolni a történelmet: a székelység és a moldvai-bukovinai magyarság életének keserűségéről elég neki egy bizonyos Cretu nevű vezér-tanfelügyelő 1937-es csíkszeredai beszédét felidézni: „A székely gyermekek lelkébe már az óvoda padjaiban bele kell csepegtetni azt a történelmi tény, hogy nem az vagy, akinek ismered magad, hanem egy vitéz, de sokáig idegen iga alatt nyögő más nép (a román) elidegenített gyermeke.” Talán semmi mással nem tudta volna ennél világosabban az olvasó tudtára adni Cseres Tibor, hogy mi történt Trianon után Romániában.

A határon túliak számára óriási kérdést jelentett a „menni vagy maradni”. Azoknak, akik elhagyták szülőföldjüket, nem volt diadalmenet a Magyarországra költözés. A Sára-film negyedik részének címe: *Hazatértek*. Miként Cseres Tibor, az olvasó is arra számít, hogy akik hosszú gyötrődés után az anyaországba költözés mellett döntöttek, azoknak könnyebbé vált sorsuk. Jobban belegondolva – és ez kiderül a filmből is – egy ilyen döntés igen hosszú,

szenvedésekkel teli folyamat végállomása lehetett. Akik hazajöttek, azt gondolhatták, végre itthon vannak. Lelkesedésüket azonban azonnal szétrombolták a magyar hatóságok, a vesztegzár, a megalázó egészségügyi vizsgálatok – akárha trópusi betegségeket hordozók jöttek volna ide. Mindezek ráébresztették a jobb életben reménykedőket arra, hogy az élet Magyarországon sem sétágalopp.

Cseres Tibor az MDF-alapítólevéllel egybecsengő módon minden kertelés nélkül bontja ki a tabutémákat, például azt, hogy a második világháború elején, Bácska visszakerültével miként telepítették oda az addig Magyarországon élő derék szerbeket, és otthonaikat miként adták át a bukovinai székelyeknek. Mindenki mindenkivel harcolt, a szerbek a székelyekkel, aztán Szabadkán a szerb partizánok a magyarokkal, hogyan gyilkoltak le ezáltal ártatlan ezreket, tízezreket keresztbe-kasul. Minden, amit Cseres Tibor leír a témáról, hiteles. A *Hideg napok* írójánál aligha ismerhette jobban bárki is ennek az időszaknak és ennek a térségnek a tényeit. Nem hallgat arról sem, hogy a Szerbia északi részét visszafoglaló magyar katonák háromezernél több szerbet végeztek ki. Cseres Tibor felteszi azt a kérdést, hogy a korábban a szerbek által meggyilkolt negyvenkét bukovinai székely ember sorsáról érdemes-e beszélni az úgynevezett jugoszláv érzékenység megsértésének veszélye nélkül. Válasza egyértelműen igen, hiszen a bukovinaiak története modelként, annak újra elmondása talán elindíthatja azt a kollektív lelkiismeretvizsgálatot, amelynek nyomán a szerbekben megfogalmazódhat a kérdés, hogy vajon az ő háromezer halottjuk nem ugyanúgy aránylik-e a negyvennégy bukovinai székely halálához, mint az 1944-es példátlan nagyságrendű szerb bosszúállás áldozatainak száma – negyvenezer magyar meggyilkolása – a hideg napokhoz. A tömeggyilkosságokról a rendszerváltás korában még tilos volt beszélni. Nehezen beszélnek róla még ma is a területen élő magyarok, de a szerbek is. (Cseppet sem vigasztaló, hogy a későbbi, Jugoszlávia szétesését hozó nagy háborúban hasonló tömegmé-

szárlások történtek a horvát, a bosnyák vagy akár a szerb népesség körében is.) Cseres Tibor tényközlő mondatai 1944-ről megrendítőek: „Bezdán határában még közel ötszáz oszló hullára leltek kutakban, trágyadombokban – de azok máshonnan valók voltak.” Cseres az áldozatok pontos megszámlálását szorgalmazza, és azt, hogy valamilyen módon állítsanak emléket az ártatlanul meggyilkoltaknak. Mára már tudjuk, hogy ez meglehetősen naiv elképzelés volt a részéről, a gyilkosságok és tömegsírok helyén állított kopjafákat, emlékoszlopokat, táblákat még a kétezres években is sorra pusztították el ismeretlenek. Ismeretlenek? Mindenki tudta – de nem mondta –, hogy az elpusztíthatatlan bosszú irányította az emlékműgyilkos szerb kezeket. A megbékélés ideje talán mostanra érkezett el. A ma sokadszorra felépített emlékművek nem két napig állnak, hanem két hónapig, és mindenki abban bizik, hogy néhány év múlva már talán végleg a helyükön maradhatnak. Hogy miként Sára Sándor filmje, emlékeztessenek azokra az időkre, amikor az embereket állatokként kezelték, és minden másnak nagyobb értéke volt, mint az életnek. Cseres Tibor írása után egy klasszikus újkori ballada olvasható, amelyet 1950-ben a brassói vonaton jegyeztek le. A címe: *A földvári fogolytábor*. Ebben a lágerben őrizték azokat a magyar katonatiszteket a második világháború után, akik erdélyi származásuként szabadulásuk utáni életüket szülőföldjükön tervezték leélni. A titokzatos földvári haláltáborról igen kevés dokumentum maradt fenn. Akiket ide bezártak, azokat elpusztították. Nem az Auschwitzból ismert módon, hanem éhen veszejtéssel. Nem érdemes dekázni, hogy melyik láger a kegyetlenebb, melyik emberpusztító módszer a visszataszítóbb. Az 1950-ben lejegyzett ballada arra viszi az olvasót, hogy a közismert és sokat súlykolt nagy lágertörténetek mellett vagy mögött vannak és voltak megrendítőbb és szörnyűbb helyzetek is. Cseres Tibor többek között ennek az igazságnak a kimondása révén válhatott méltán elismert, nagy íróvá, aki egy apró írásban is mindent el tudott mondani a világról, amit akkor fontosnak tartott.

Domonkos László Kombinátorok között

A kulisszák mögött 1987-88-ban növekvő ütemben, teljes gőzzel folyik a nagy változások előkészítése. Persze a naiv vagy közönyös tömegek semmit sem tudnak róla. A sajtóban dolgozók, noha a közvélekedés jóval tájékozottabbnak tartja őket az átlagnál (joggal), nem sokkal jobban értesültek. Pontosabban: sejtéseik, fél- vagy inkább negyed-információkból származó ismereteik okán éreznek-kapispálnak ezt-azt (egy kissé), de részben idealizmusuk – már akinél, persze –, részben az össze-vissza kerengő híresztelések összezavaró, egyben mind jobban elközönyösítő hatása megteszi a magáét: ha az érdeklődők – mint tán legilletékesebbeket – őket kérdezik, tőlük, náluk érdeklődnek a dolgok állása felől, legtöbbször semmitmondó, alig valamit közlő handabanda, ál-jólétesült, fontoskodó hablaty a válasz. Vétlenül szinte: a valódi belső emberek, a kártyákat keverők a kor magyar valóságában fényévnnyi távolságra vannak egy vidéki, mégoly jó hírű szerkesztőség tagjaitól (is).

Ha a Kádár-rendszer utolsó éveinek médiahelyzetét vesszük szemügyre, azonnal feltűnik, hogy a hatalom – a pártállam megszokott, „bejártot” totális sajtóellenőrzésén belül – érthető

módon már jó ideje a legkomolyabb tömeghatást kifejtő televízióra és rádióra koncentrál. A Magyar Televízió 1974-től válik szervezetileg teljesen külön a Magyar Rádiótól, önálló elnökökkel, akik közül a leghírhedtebb Nagy Richárd korábbi budapesti párttitkár, majd 1983-tól Kornidesz Mihály, aki egyenesen a párt Agitációs és Propaganda Osztályáról érkezett. Őt 1987-ben – már az új idők fuvallatai szellemében – Bereczky Gyula követi. Az ő ténykedése alatt jön létre és lesz két önálló csatorna a TV1 és a TV2, s az ő regnálása alatt éri el a Kádár-rendszer egész külső arculatát alapjaiban, lényeges és látványos mértékben meghatározó Magyar Televíziót és az árnyékában ekkorra ugyan már kissé eljelentéktelenedett, de váltig tekintélyes, komoly hagyományokkal rendelkező Magyar Rádiót a rendszer-változás szele. A korábbi, pártfunkcionáriusból lett vezetőket hirtelen újjak váltják föl, közmeglepetésre és -megelégedésre például Nemeskürty István lesz a Magyar Televízió elnöke, de ma már napnál világosabb, miért csak „három hónapig bírta e hatalmas felelősséggel járó beosztást”¹. Pontosán látta, hogy – úgy, ahogy, a legfelső szintet, a látszatok látszatát kivéve – mi minden és hogyan maradt a régiben. No meg, tegyük hozzá: mi minden is zajlott (nemsokára egyre drasztikusabban) a háttérben – vagy a mélyben, ahogy tetszik – 1989 és 1994 között.

Miközben a „nagy” médiában, a televízióban és a rádióban 1990 őszére – mire a taxisblokád nevű puccskísérlettel az érintettek elérkezettnek látják az időt a túl nagyszabásúnak indult változások lefékezésére és/vagy a szelek saját viortlájukba történő befogására – végre „saját” emberek kerülnek az élre. Han-

¹ Furkó Zoltán: *Háború és béke rádióban és televízióban*. Budapest, Ajtósi Dürer Könyvkiadó, é. n.

kiss Elemért és Gombár Csabát Antall József miniszterelnök javaslatára Göncz Árpád köztársasági elnök nevezte ki. Az országos lárma közben vidéken szép csendesen csordogálnak a dolgok. Ilf és Petrov halhatatlan hősenek, a nagy kombinátor Osztap Bendernek alakváltozatai lepik el villámsebessen a magyar vidéket. A több mint rejtélyes, szinte láthatatlan megbízottakat, a bonyolítókat igazából egyetlenegy dolog érdekli: a vidéki magyar lakosságnak akkoriban jószerével egyetlen érdemi információs forrása, a megyei – esetleg, netán városi – írott sajtó privatizálása, azaz megszerzése.

A vidéki sajtóprivatizáció történetéről mindmáig Bárány Anzelm számolt be a legrészletesebben,² sajnos, ő is meglehetősen hiányosan, következőképpen jó néhány téves megállapítással, rendkívül lényeges tényeket meg sem említve. Kiindulópontja, hogy az írott sajtó egyik fő területe lett „a kapuzárás előtti spontán privatizációknak”. Diczházi Bertalan a *Valóság* 1996. októberi számában megjelent, *Külföldi beruházások Magyarországon 1995 végéig* című írásában megállapítja: „a lapkiadás is külföldi kontroll alá került, a kiadóvezetők és a szerkesztőségek nem kívánták megvárni a szabad választások után létrejövő kormányt”³. Hát persze, hogy nem – nem is csupán a kiadóvezetők és a szerkesztőségekben dolgozók túlnyomó hányadának egyértelmű baloldali „beágyazottsága”, orientációja okán, minek következtében joggal tartottak egy konzervatív-nemzeti választási győzelemtől, de azért sem, mert a kiváló pártpreferenciákkal rendelkező kiadói- és szerkesztőségvezetők elsőprő többsége pontosan tisztában volt azokkal az anyagi-egzisztenciális előnyökkel, amelyeket az általuk és elvbarátaik által vezényelt privatizáció számukra jelent-

hetett. Csakhogy, mindezt jól sejtven, Bárány nem kalkulálja be, hogy az értesülések és a napvilágra került tények éppen amiatt annyira hiányosak, netán tévesek vagy éppen manipuláltak, mert a konkrét vizsgálódásban különleges körültekintés és egyfajta speciális (régi keletű) kapcsolatrendszer szükségeltetik. Máskülönben csak nagyon vázlatos, a teljesség igényétől igencsak távol álló, kielégítőnek még a legnagyobb jóindulattal is legföljebb csak nyomokban nevezhető végeredmény születhet. Másutt azt is hozzáfűzi, hogy „a dolog eljárásjogi szépséghibája az volt, hogy éppen a nyilvánosság fórumainak privatizációja nélkülözötte leginkább a nyilvánosságot és a versenytárgyalásos formát”⁴. Mindezek következtében a Bárány-féle kép nemcsak hiányos, de időnként torz is: többek között azt sugallja, hogy Magyarországon a vidéki sajtóprivatizáció elsősorban és döntő mértékben az Axel Springer napilapvásárlásait jelentette. Több helyen is kiemeli kétségtelenül fontos, már-már meghatározó szerepüket⁵, bár nem említi, hogy Horváth István mellett (aki később egy bajor bank képviselője, majd Horn Gyula külpolitikai tanácsadója lett) legalább akkora, ha nem nagyobb szerepet játszott Bayer József. Bayer az Axel Springer Budapest ügyvezető igazgatója, a *Médiapiac* című internetes portál szerint „az MTA Ipargazdasági Bizottság tagja, a Magyar Közgazdasági Társaság tagja, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi magántanára. Németül és angolul beszél”.⁶ A Ringier Axel Springer honlapja azt is közli róla, hogy „a közgazdaságtudományok kandidátusa. Mielőtt az Axel Springer magyarországi cégeit az Axel

4 Bárány i. m. 26.

5 Uo. 29–30. „A médiaprivatizáció szürke eminenciása Horváth István volt, aki 1984-től 1991 őszéig töltötte be a bonni nagyköveti posztot [...] az ő közreműködésével jelent meg Magyarországon a Ferenczy Médiacsoport és a Springer konzern. A két cég közös vállalként indult el 1989 februárjában az Axel Springer Budapest Kft.”

6 Ki kicsoda? Dr. Bayer József. <https://www.media-piac.com/ki-kicsoda/Bayer-Jozsef-dr/16/> (Utolsó letöltés: 2017.05.25.)

2 Bárány Anzelm: Volt egyszer egy sajtószabadság. Média és politika, 1987–1997. In: *Janus-arcú rendszerváltozás. Tanulmányok*. Szerk. Schmidt Mária-Tóth Gy. László. Budapest, Kairosz, 1998. 7–63.

3 Diczházi Bertalan: *Külföldi beruházások Magyarországon 1995 végéig*. *Valóság*, 1996/10, 86–96.

Springer AG-vel közösen megalapította, több évet dolgozott külföldön, Bécsben és Stuttgartban, majd 33 évesen a Magyar Televízió kereskedelmi főigazgatója lett. Az AS magyarországi tevékenységeit a megalapítás éve, 1989 óta irányítja. A magyar média meghatározó személyisége, a szakterület legnagyobb befolyással rendelkező szakértője.”⁷ A *HR Portál* 2013. október 2-i dátummal közölte: Bayer Józsefet nevezték ki a CIG Pannónia Biztosító Nyrt. felügyelő bizottságának elnöki posztjára az összeférhetetlenség miatt lemondott Járai Zsigmond helyére. Bayer „a CIG legnagyobb részvényese, alapító tagja. Nemrégiben jelentős szerepe volt a biztosító pénzügyi egyensúlyának helyreállításában.”⁸

Bárány azt írja Springerékről, hogy „a tulajdonosi vákuumot kihasználva az Axel Springer Budapest a monopolhelyzetet élvező 19 megyei lapból megszerzett hetet.” Az a 19 nem is 19 (Miskolcon és Szegeden 2-2 napilap létezett), de ez még hagyján: tulajdonosi vákuumról nem beszélhetünk – annál inkább tudatos, megszervezett átjátszásról. Az igaz, hogy az MSZMP illetékes megyei, illetve (két esetben) városi bizottságai úgy mond „lemondtak” korábbi lapjaikról, azonban Horváth, Bayer és a beosztott, alacsonyabb beosztású kombinátorok igen jól szervezeten gondoskodtak arról, hogy vákuum egy pillanatra se keletkezzen. Maga Bárány Anzelm írja: „Fabriczky András, az MSZMP gazdasági hivatalának vezetője szerint a megyei lapok 1990 februárjában kaptak felhatalmazást arra, hogy tárgyalásokat folytassanak külföldi tulajdonosokkal, mivel csak a külföldi tulajdon garantálja a mindenfajta pártbefolyás alóli mentesülést és a szükséges infrastrukturális

beruházást [kiemelés tőlem – D.L.]”⁹ Ezek után enyhén megmosolyogató, hogy Bárány úgy tálalja a hét vidéki napilap Springer-bekebelését, hogy „az MDF által megnyert első forduló után hét szerkesztőség *a tettek mezejére lépett* [kiemelés tőlem – D.L.] és átment az Axel Springer Budapest céghez”¹⁰. Láthattuk: ily módon „nyertek felhatalmazást” és kaptak utasítást ők, majd a többiek is, mert ugyebár csakis és kizárólag a külföldi tulajdon garantálja a pártbefolyásoktól való mentességet – és lám, gyorsan, az MDF első forduló győzelme után a Springer óvó kotlós-tyúk-szárnyai alá menekült hét megyei lap is a tettek mezejére lépett... Mintha a választási eredményeknek bármi köze lett volna a jóval korábban leosztott kártyákhoz és a szerkesztőségek engedelmissége bármilyen valóban önálló, autonóm elhatározás, döntés eredménye lett volna... Mindaz pedig, ami ily módon igen ügyesen „meg lett kártyázva”, biztosította nemcsak a baloldali teljes médiamonopólium vidéki folytatóságát, de a monopolhelyzet garantált nyereséges mivolta miatt a legújabb keletű, láthatatlan kombinátor-légió nem akármekkora zsebeinek jókora felduzzasztását is.

Várkonyi Balázs Gulyás Ágnes 2010-es, a *Médiakutató*ban publikált adatára hivatkozva közli: 1994-re már a megyei napilapok 81,8 százaléka van külföldi kézben. („A külföldi tulajdon máig az országos sajtópiac domináns vonása maradt.”¹¹) Ehhez képest kifejezetten megdöbbentő és több mint elgondolkodtató Bárány azon tökéletesen helytálló megállapítása, hogy „a rendszerváltás elitiek közötti tárgyalások útján ment végbe és Budapestre koncentrálódott”, tehát „a vidéket nem hatotta át” – vég-

7 Vezetőség. Ringier Axel Springer. <http://www.ringieraxelspringer.hu/vallalat/vezetoseg/ugyvezetes> (Utolsó letöltés: 2017.05.25.)

8 Bayer József kapta Járai székét a CIG-ben. *HR Portál*. https://www.hrportal.hu/article_print.php?id=105078 (Utolsó letöltés: 2017.05.25.)

9 Bárány i. m. 27.

10 Uo.

11 Gulyás Ágnes: Bulvárlapok a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Médiakutató*, 2000 ősz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2000_01_osz/02_bulvarlapok_a_rendszervaltas_utani_magyarorszagon (Utolsó letöltés: 2017.05.25.)

képp indokolt hát a kérdés, „miért nem követelték az akkori [vidéki! – D. L.] ellenzéki erők a frekvenciamoratóriumhoz hasonlóan a privatizáció leállítását az írott sajtó területén is? Egy erőteljes figyelmeztetés, hogy felül fogják vizsgálni a sajtóprivatizációs ügyeket, valószínűleg visszatartó erővel bírt volna némely befektetőre. Ennek az elővágásnak az elmulasztása azonban bátorítólag hatott az MSZP-re. A vidéki MDF-tagság érezte leginkább, hogy mekkora jelentősége van a sajtónak [...] s részben a tranzakciók miatti heves tiltakozásuknak is köszönhető, hogy 1990 májusában felállt a sajtóprivatizációt vizsgáló albizottság.”¹² Ma már tudjuk: későn.

A keserűen indulatos, de jogosan számonkérő kérdésre nehéz a válasz. E sorok írója, úgy is, mint vidéki MDF-vezető azokban az időkben, a munder becsületét védendő, elsorolhatná, hogy a rohanó, végzetesen felgyorsulni látszó időben a tömérdek egyéb teendő, a személyi-helybéli feltételek és azok nehézségei, a kellő következetesség és a mait megközelítő érett áttekintőképesség hiánya, és a többi... de inkább nem teszi. A sok magyarázat nem feltétlenül mentesség, főleg, ami az eljövendők, a következmények súlyának hatalmas erkölcsi felelősségét illeti. Inkább folytassuk a lehetséges számbavételt.

A vidéki magyar lapok összértéke a sajtóprivatizációs albizottság vezetője, Debreczeni József szerint kétmilliárd-háromszázmillió forint volt. A feltételezett – pontosan soha, semmikor, sehol meg nem állapított – eladási összeg húszmillió forint körüli summában jelöli meg az összegzett vételár(ak)at. A magyarázat nagyon egyszerű, ha úgy tetszik, a szegeci példa nyomán akár „francia mintájúnak” is nevezhető (noha a Springer miatt nagyságrendileg a német minta stílusosabb, találóbba lehetne). Nem volt pályáztatás, tehát nem nyíltan történt a külföldi vevő keresése, „felbukkanása” – hanem „fű alatt”, ismeretség-sógor-koma-jóbarát alapon, „testvériesen”, ha

úgy tetszik, „testvérvárosiasan”. A befektetővel a kombinátorok előzetesen egyeztettek: jószerével fillérekért (a valós érték tíz-húsz százalékának megfelelő összegért) megvehetik a lapokat, ennek fejében meghagyják a régi, vagy a párt által ajánlott, korábban odahelyezett vezetőket, a régi gárdát szintén megtartják, a lap eszmei-politikai (értsd: eredendően MSZMP-s–MSZP-s, erőteljesen balos) orientációjához nem nyúlnak, azt nem befolyásolják. Nagyjából kész is.

A megállapodás értelmében, mivel az ügyletek sora egyáltalán nem az állami privatizáció keretében ment végbe, a befolyt pénz ellenőrizetlenül – és ellenőrizhetetlenül – került oda, ahová került... Feltételezések persze vannak. Mivel a vizsgálóbizottság (emlékezzünk rá: tagja volt Csurka István is) képtelen volt ezt megállapítani, ma a politikai kötődések és a megvásárolt lapok hosszú éveken át bizonyítható eszmei-szellemi irányvonala láttán jó okkal feltételezhető, hogy talán az MSZP-hez közeli József Attila Alapítvány számlájára (netán más, hozzá hasonló helyzetű és irányultságú kikötőbe vagy kikötőkbe) juthatott és onnan különböző láthatatlan csatornákon folyhatott el az egykor állami pénzen létrehozott vidéki kiadóvállalatok és szerkesztőségek vételára, MSZP-s vagy MSZP közeli kiadásokat finanszírozva...

„Az MSZMP és a Springer viszonya egy megdöbbentő barba-trükköt fed fel” – írja Halmy Kund, „aminek folyamata csak utólag értékelhető [...] a Springer háttér-megállapodást kötött az MSZP-vel, hogy a német cég átveszi a szerkesztőségeket (tehát a profi, gyakorlott munkaerőt), tulajdonosváltás történik, fenntartja és továbbviszi a hírlapokat, az újságok eredeti tőkéje viszont az MSZP-nél marad, de mivel névleg nem övük többé a sajtótermékek, nem kell elszámolni a vagyonnal [...] zseniális húzás.”¹³ A kutató hozzáteszi: „A vagyó-

13 Halmy Kund: MSZMP-ből MSZP. A szocialista hatalomátmentés alvó szakasza Magyarországon. In: *A politikai túlélés művészete. Az MSZMP-MSZP hatalo-*

12 Bárány i. m.

nátmentés hasonló folyamata zajlott a szakszervezetek háza táján.”¹⁴

A Springer-akció csak a kezdet volt, ha úgy tetszik: az állatorvosi ló esete. Ami a Springer-ügy után, illetve részben azzal párhuzamosan, nagyjából egy időben történt: a már „bejártott” ügymenet kiterjesztése mind nagyobb ívű játszmákra. A meglehetősen úttörő szerepet játszó Szeged esetében viszont nem várt bonyodalmak keletkeztek. Ezek megértéséhez kissé alaposabban meg kell vizsgálni a Tisza fővárosának szellemi életét a nyolcvanas évek végén, különös tekintettel a vonatkozó sajtóhelyzetre, az ezt érintő, sajtóságos univerzumra.

Ugyan ki gondolta volna akár még 1987-88-ban is, hogy egyszer majd „háborús hadszíntér” lesz az elegáns Tisza-parti sétányon 1910-ben épült Szeged Lloyd-központ, majd városi pártbizottság-székházi lét után, 1956 elejétől Szeged-szerte Sajtóházként közismert Vajda-palotából...?

A történet mélyebb ismeretéhez jó fél évszázadot kell áttekinteni. Köztudott, hogy egész Csongrád megyét a Kádár-korszak utolsó évtizedeiben ország-szerte „Pol Pot-megyének” hívták – benne mindenekelőtt és legelső sorban azzal a Szegeddel, amely végső soron már 1945 óta, pontosabban a város 1944. október 11-ével kezdődő szovjet megszállásától számítva kitüntetett szerepet játszott a sztálinisták szemében (ez itt csakis és kizárólag a kommunistákat jelenti). Horthy Miklósnak és rendszerének ún. szegedi gondolata (ami voltaképpen semmi egyéb nem volt, mint a vörös rémuralom alóli országmentésre Szegedről Siófokra induló, Horthy vezette magyar erők általános – és vázlatos – konszolidációs programja, az újjáépítési, szervezési aktuális feladatok összegzése) vörös posztónak számított:

mátmentésének természetrajza: érvéles és gyakorlat (1988–2010). Szerk. Fricz Tamás-Halmy Kund-Orosz Tímea. Lakitelek, Antológia, 2014. 144.

14 Uo.

a város, amelynek nevét felhasználták, a legszigorúbb büntetésre ítéltetett, a „bűnös várost”, Budapestet messze felülmúló mértékben. Többszörösen jelképes, ami a zseniális festő, Aba-Novák Vilmos freskójával történt a Hősök kapuja alatt: a nagyszerű, drámai hatású alkotással együtt le és ki kellett meszelni Szegeden és Szegedből szinte mindent, ami hagyományosan nemzeti, magyar szellemű és a múlthoz bármiképpen köthető volt. A forradalom leverésétől egészen 1985-ig (!) egyfolytában uralkodó, Kádár(ék) által évtizedekig helyén hagyott és passzív nemtörődomséggel egyáltalán nem háborgatott helyi pártvezér, Komócsin Mihály („Milu”) és bandája olyannyira tobzódhatott, hogy legújabbkori, hosszúra nyúlt tatárjárásuk irtózatossá, máig ható és élő nyomokat hagyott a szegedi közéletben, a kulturális, társadalmi állapotok, a szellemi élet és a város általános közegének, légkörének jóformán minden területén. A szegedi értelmiség szinte minden valamire való egyedét elüldözték: közmondásos volt, hogy például egyetemi berkekből hány nagynevű szaktekintély hagyta el kényszerűen a várost (menekült el?). Jellemző példa, hogy a három professzor közül, akiknél az egyetemen felvételiztem, a katonai szolgálat letelte után, az egyetemi tanulmányok megkezdésekor (vagyis egy év múlva) egy sem volt már Szegeden... A párturalom és a pártbürokrácia – és ez már a sajtó, az általános médiahelyzet vonatkozó korabeli kondícióit tükrözi – egészen más szintű és intenzitású volt, mint a kádári szovjetgyarmat-ország más részein. Az ordító különbségek miatt tűnhetett a szegedi szerkesztőségben (is) vágyott és irigyelt Európának például Pécs vagy akár az alig 80 kilométerre levő Kecskemét, de Győr vagy Debrecen is.

A sajtóállapotokat két anekdota és egy, tipikusságában is sajtóságos szegedi ízelet felmutató szerkesztőségi történet alighanem igen tömören jellemzi. 1. A szomszédos Békés megyéről szóló egyik írásban szerepelt Tótkomlós neve is. Az olvasószervezőnek nem tetszett a helység említése: „nemzetiségi kérdés,

nagyon kényes, nem kell ez...” – és a település neve Szlovákkomlósként jelent meg a másnapi újságban... 2. A hetvenes évek második felében épült a Tisza-parton a régi, vöröstéglás sétány-falat felváltó új, betonszürke monstrum, vastagon végigkanyarogva a folyó mentén. A munkálatokról beszámoló, első oldalas írás nagy betűs címét elírták, szükségtelenül odaröppent egy ékezet: „Épül a szegedi partfal” helyett úgy jelent meg: „Épül a szegedi pártfal”. A következmények – a hatalmas botrány, hisztérikus telefonálgatástól vizsgálato-kig/nyomozásig, több napos hajcihőig – ma már szinte elképzelhetetlenek, föl-foghatatlanok...

A történet pedig: 1979-ben a frissiben elkészült új Hungária szálló előtti kis teret Komócsin Milu már nem élő bátyjáról, a KISZ 1957-es megalapítójáról, az öccsénél cseppet sem kevésbé sztálinista Komócsin Zoltánról nevezték el (pontosabban: kellett elnevezni). Az óriási herce-hurcával járó, rendkívüli eseményről a hű párttag költő-munkatárssal írtak tudósítást. Szegény sápadtan, a kényszer-elvonás és a feladat nyomasztó mivoltának kettős kínjában, hatalmas paksaméta információs segédanyaggal a hóna alatt téblábolt ideoda. A szerkesztőség nem is lett volna szerkesztőség, ha másnap, a nagyjelentőségű opusz – természetesen az első oldalon – megjelenvén, a beérkező cikk-elkövetőt, aki az elvonás terhétől megszabadulván, a művét még ugyan nem látott, de a teher súlyától megkönnyebbült ember gondtalanságával lépett be a titkárságra, nem azzal fogadta volna, hogy: „nagyon sajnálunk... hogy teljes prémium-elvonás és fegyelmi, még hagyján, de az azonnali kirúgáson kívül valószínűleg a pályáról is az egész országban eltiltanak”. Dermedten, a halálos szívlövés előtti másodperc mozdulatlanságával hallgatott, arca hamuszürkévé vált, megtántorodott... nem folytatom. A könyörtelen tréfa viszont valószínűleg meglehetősen plaszticitással érzékelteti a korabeli szegedi közállapotokból következő akkori médiahelyzetet.

Ilyen miliőben, a hatás-ellenhatás ősi törvényszerűségének megfelelően, kialakul a különleges szellemi ellenállás olyan – így-amúgy csökevényes, néhol tán torz, de mindenképpen jelentékeny – magja, amely érzékelhető színvonalbéli-szemléleti különbséget jelent.¹⁵ A *Délmagyarországnál* a hetvenes évek végére, a nyolcvanas évek első felére kialakult egy olyan, ugyan heterogén, rokonszenves mivoltában valamennyire mégis egységesnek nevezhető szellemi közeg, amely elsősorban a kulturális rovat vezetője, Nikolényi István és a nemsokára főmunkatárssá avanszált riporter, a Dunántúlról ideszármazott, mélyen népi szemléletű Horváth Dezső körül alakult ki. Mindkettejük jó adag szellemi függetlenséggel és ebből következő, az előírttól teljesen eltérő színvonalbéli és eszmei alapállással rendelkezett. Ennyi pedig pontosan elég volt ahhoz, hogy a fiatalabb kollégák és még egy-két, hozzájuk szemléletben közelebb álló pályatárs révén létrejöjjön egy olyan, bár szervezetlen, de a város sivár szellemi közegében mégiscsak észrevehető intellektuális sejt-kezdemény, amely az országos sajtóban is növekvő figyelmet és mind gyakoribb publikálási lehetőséget biztosított ezeknek az embereknek. Személyes ismertségük, népszerűségük észrevehetően városszerte növekedett, és bár közvetlen szembenállásról, ellenállásról akkor még nem lehetett szó, nagyjában-egészében mindenki tudta-sejtette: ők azért jócskán „mások”, mint a többség, vagyis az íráskészség ellen jótékonyan beoltott, pártbérénc tollnokok hada. Halász Miklós, Majoros Tibor, Ladányi Zsuzsa, Böle István, Tanács István vagy éppen e sorok írója persze nem volt igazából és folyamatosan tudatában ennek a rendhagyó szerepnek, de annyit már jócskán sejtettünk: Pol Pot megyében, ha egyszer – talán! – „valami lesz”, tudjuk, ki(k)re számíthatunk...

15 Ezzel magyarázható Várkonyi Balázs jellemzése a *Délmagyarország* és a *Csongrád megyei Hírlap* közötti, a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas években már igen jól látható különbségről.

Ellenzék, párt, kampány

Tirts Tamás volt országgyűlési képviselő a korai Fideszről és a rendszerváltás magyar társadalmáról

A Fialat Demokraták Szövetsége (Fidesz) sajátos nemzedéki alakulatként jelent meg a magyar politikai életben. Az 1988. március 30-án, a Bibó István Szakkollégiumban megalakult ifjúsági szövetség 1990-ben párttá alakulva részt vett az országgyűlési választáson. A párt huszonkilenc éve fontos szereplője a magyar közéletnek. Tirts Tamással, aki a kezdetekkor a párt Országos Választmányának tagja volt, az első évek történetét elevenítettük fel. Beszélgetésünk során szóba került az antikommunista és liberális attitűd, egy, a korai időktől létező konzervatív mag szerepe, valamint a határon túli magyarokhoz való viszonyulás is.

A Fideszbe való bekapcsolódása előtt milyen hatások érték, amik nyitottá tették a Kádár-rendszerrel szembeni ellenzéki politizálásra?

A legfontosabb mindig a családi háttér. Már kiskoromtól fogva nagyon szerettem, amikor az „öregek” meséltek a történelemtől. Polgári családban nőttem fel, ahol elég erős volt az antikommunista beállítottság. Nem mondhatom azt, hogy a családból bárkit megölt vagy megnyomortított volna a rendszer, de rengetegszer hallottam otthon, a négy fal között, hogy nem minden úgy van, ahogy az iskolában hallom. Ferencvárosban nőttem fel, a Lónyay utcai általános iskolába jártam. Akkor, a hatvanas években és persze sokáig még később sem lehetett beszélni az 1956-os szabadságharcról, miközben fiatalként nem egyszer éltük meg, hogy lezárták a területet a Bakáts téren, mert emberi csontok, koponyák kerültek elő. Tudtuk, hogy '56 áldozatainak földi maradványait találták meg – ilyenre még a '90-es évek elején is volt példa. Ez a rész, az Üllői és a Soroksári úttal, valamint a Corvin közzel a felkelés egyik központi góca volt. Az egész beleivódott az itt élő emberek tudatába. Mindezen okok hozzájárultak ahhoz, hogy kifejlődött egy nagyon erős érzékenységem a történelem iránt. Római katolikus vallású családban nőttem fel. A hatvanas években, az

egyházüldözés utolsó fázisaiban katolikus papokat azért, mert fiatalokkal foglalkoztak, még letartóztattak. Jőmagam a Regnum Marianum közösségbe kerültem, ami a Bakáts téren akkor elég erős volt. Volt az egésznek egy „bája”, ahogy az otthoniak, vagy velünk foglalkozó lelki atyák mondták, hogy erről az iskolában vagy nyilvánosan ne beszéljünk. Miközben az iskolában a kisdobosság, az üttörő-nyakkendő, a „Pajtás újság” meg a vietnami menekültek a mindennapjainkhoz tartoztak, addig azon kívül az embernek egy teljesen más képe alakult ki a világról. Az az ideológiai nevelés, amit az akkori általános iskolában kötelezően gyakoroltak, ezekre a belső-ferencvárosi, alapvetően polgári, értelmiségi „csökevényekre” nem igazán volt hatással. (Az általános iskolai osztályban tizenhárman voltunk fiúk, ebből hárman is egyházi iskolába mentünk tovább. Jőmagam a budapesti piaristákhoz.) 1981-ben, harmadjára vettem fel a bölcsészkarra, magyar-történelem szakra, levelezőre. Akkoriban egyházi iskolásokat se jógásznak, se tanárnak nem szívesen vettek fel, mondván: állami pozíciókban ne dolgozhasson, ifjúságot ne oktathasson ilyen ember. Később, tanulmányi eredmények alapján tudtam átkérni magam nappali tagozatra. 1988-ban szereztem meg a diplomát, szakdolgozatomat a két háború közötti kisebbségi kérdéstről ír-

tam. Elsősorban a határon túli magyar kisebbségek helyzetére fókuszáltam, de komolyan érintettem a magyarországi zsidó- és cigánykérdés történetét is. Az egyetem befejezése után témavezetőm, Niederhauser Emil tanár úr biztatott, hogy menjek tudományos pályára. Végül a Molnár utcai, akkori Gorkij – ma Világirodalmi – Könyvtárban helyezkedtem el, többek között Bárány Anzelmmel és Rockenbauer Zolival együtt. A Nemzeti-ségi Kutatócsoportnál dolgoztam. Ezután lettem egy évig óraadó magyartanár az Árpád Gimnáziumban.

Mennyire érzékelték a változásokat a nyolcvanas években?

Édesapámnál állandóan be volt állítva a Szabad Európa Rádió, érkeztek a különböző hírek. A nyolcvanas évekből, közvetlenül a Fidesz megalakulása előtti korszakot nézve rengeteg olyan eseményt tudok felidézni, ami emlékezetes volt. A március 15-ék – felvonulások, éneklés, rendőrökkel való szembenézés, a már kialakult útvonallal. Hangsúlyos volt a *Mozgó Világ* ügye, amely kapcsán rendezvényt tartottak a jogi kar nagy előadójában. Itt láttam először életemben Krassó Györgyöt, aki Tóth Dezsőt, az akkori miniszter-helyettest elég durván kiosztotta. 1985-ben már sor került az első kettős választásokra, ahol ellenzéki színezetű jelöltek is elindulhattak. Ötödéves bölcsész-hallgatók szóltak nekünk, akkor másod-harmadéveseknek, hogy menjünk el a Tiszti Kaszinóban tartandó gyűlésre, ahol persze az V. kerületi pártbizottság már órákkal korábban teleültette a termet elvtársakkal. Végül nagy nehezen sikerült beférni, így parázs hangulatú „választási gyűlésen” vehettünk részt. Ott már voltak jogász hallgatók szervezetten, Orbán Viktor egy visszaemlékezésében szintén megemlítette ezt a rendezvényt mint fontos tájékozási pontot. Az egyik belvárosi ellenzéki jelölt Rajk László, a másik Kőszeg Ferenc lett volna. Végül persze egyiküket sem engedték elindulni. Ez csak egy teszt volt, egyfajta „szelepnyitogatás” a hatalom részéről, hogy meddig mehetnek el. A lengyel hangulat, amely II. János Pál pápa megvá-

lasztásával, valamint a Szolidaritás megszerveződésével fokozódott, a velük érzett szimpátia, az általuk kínált minta hatása a magyar ellenzékre, egyetemistákra szintén érezhető volt. A Fideszről is először a Szabad Európa Rádióban hallottam, ahol elmondták, hogy a szervezet öt hangadóját rendőrségi figyelmeztetésben részesítették. Ezzel együtt azt is bemondták, hogy láthatóan a fideszeseket ez nem nagyon izgatta, mivel folytatták a tagborzást és -felvételt. Többen elmentünk a Műegyetemnél található Kis Rabló Étterembe, amelynek pincehelyisége zsúfolásig megtelt, voltunk vagy négyszázan. Végighallgattuk Orbán Viktor beszédét. Itt közölték, hogy a belépni szándékozók várják a Bibó István Szakkollégiumban. Kértünk a kijáratnál egy belépési papírt, pár napra rá, április közepén be is léptem a Fideszbe. Emlékeim szerint Fodor Gábor szobájában adtam le a papírokat. Innentől kezdve elég sűrűn látogattam a rendezvényeket, amelyek kezdetben a híres Jurta Színházban voltak. A színház vezetője, Romhányi László gyakorlatilag mindenkinek rendelkezésre bocsátotta a helyszínt.

A Fidesz választmánya kezdetben úgy állt össze, hogy egy részét a kongresszus, másik részét pedig az Országos Tanács választotta. (Utóbbi az addigra kialakult, meglehetősen színes karakterű csoportokból állt össze.) Engem az Országos Tanács választott meg. Viszonylag hamar azt vettem észre, hogy a „fősodorba” kerültem. Ennek persze voltak hátulütői is. Mikor egyes szülők megtudták, hogy a gyermekük tanára „politikai fejtágítást” is végez, vagy éppen tüntet a Belügyminisztérium előtt, jelezték az igazgatónak. Voltak olyan gimnazisták például, akik kijöttek a brassói felkelés évfordulójára szervezett gyertyagyújtásra a Keleti pályaudvarhoz 1988 novemberében. Bár én nem hívtam őket, éreztem a felelősséget, hiszen ők ott voltak, én pedig a tanáruk voltam. Jöttek a motoros rendőrök, és beszorítottak bennünket a kapualjakhoz. Kifejezetten rosszul éreztem magam, mert itt nemcsak rólam volt szó, hanem a gyerekekről is...

Visszatérve a korai Fideszhez: először csupán eljárt a rendezvényekre, kialakultak ismeretségei, majd hirtelen a vezetésben találta magát?

Igen, először a bölcsészkar és a munkahelyi ismerőseimmel voltam kapcsolatban. A kollégiumoknak – közgazdász, jogász, tanárképzős, műegyetemista – valóban kiemelt szerepük volt. Sokan innen váltak a Fidesz alapító tagjaivá. A híres Bibó és Rajk László Szakkollégium mellett a tanárképzősök közül érkezett Sasvári Szilárd vagy Bayer Zsolt, a műegyetemisták közül Wachsler Tamás. A kollégiumok – mivel az odajárók az iskolaidő mellett az egész napot együtt töltötték – egyfajta kikristályosodási pontját jelentették az összejövetelnek. Én budapesti lévén sohasem voltam kollégista. Nekem – az említetteken kívül – szinte mindenki új volt a Fideszben. Kivételnek számított Németh Zsolt, aki a Közgázra járt. Édesapja, Németh Géza református lelkész meghatározó szereplője volt az Erdéllyel kapcsolatos akcióknak. A Fideszt eléggé nyitottnak éreztem, nem volt gond, hogy ki honnan érkezett, milyen háttérrel rendelkezett. A kezdeti időszakban voltak olyan csoportok is a Fideszen belül, mint például a mátyásföldi baptisták.

A Fidesz első öt évében – amelyben végig a vezetés tagja voltam – liberális szervezetként határozta meg magát. Az én háttérrel, konzervatív hozzáállással többször megkaptam, hogy „eltévedtem” a pártok között. A habitusom kicsit más volt, mint a Fidesz többségének. Az antikommunista, változtatásra törekvő, radikális karaktert ugyanakkor a legerőteljesebben e pártban észleltem. Egy fiatal, aki azt érezte, hogy lehet valamit tenni – még ha konzervatív, kereszténydemokrata meggyőződésű volt is –, inkább itt találta meg a helyét. A Fidesz volt az, amelyik a KISZ-szel szemben alternatív ifjúsági közösségként definiálta magát. Ekkor még nem volt szó pártról vagy választási indulásról. Amikor bekerültünk a parlamentbe, a liberalizmushoz való viszonyulás kérdése már inkább okozott töréseket. Az első frakcióban volt egy

öt-hat fős, konzervatívnak, kereszténydemokratának nevezhető mag: Németh Zsolt, Sasvári Szilárd, a győri Pap János, Glattfelder Béla, valamint a korábban Pannonhalmán tanuló Wachsler Tamás és jómagam. Wachsler érdekes volt ebből a szempontból, mert őt preferálta az Ungár–Hegedüs-féle társaság is, ugyanakkor neveltetése, tanulmányai folytán volt egyfajta nyitottsága a konzervatív-keresztény csoporthoz. A 22 fős frakció többsége ekkor inkább liberálisnak vallotta magát, a párt pedig a Liberális Internacionálé tagja lett. A fordulat Fodor Gáborék kizárása és a '94-es kampány idejére tehető. Ekkor meglepő módon a Fidesz kampánya a kormányzó MDF-fel szemben kevésbé volt éles, mint ahogy az egy ellenzéki párttól elvárható lett volna. Orbán Viktor ekkor már látta a jobboldal széttagozottságát, szétesettségét – a stratégia hosszú távon sikeres volt, ugyanakkor 1994-re nézve nagyon kockázatos. Egy-két héten múltott, hogy a Fidesz nem esett ki akkor a parlamentből, a népszerűségünk napról napra zuhant. Végül nagy nehezen bejutottunk, és egy 19 fős frakciót alakítottunk.

A Fidesz mindenképpen speciális szerveződés a rendszerváltás pártjai között. Az MDF-nek és az SZDSZ-nek megvolt a maga eszmei arcéle, a Fidesz azonban sokkal inkább nemzedéki formációként tűnt fel. A sokféle karakter összegyűréséből fakadó esetleges ideológiai ellentétek már 1988–90-ben is érezhetőek voltak?

Nyilvánvaló, hogy az ember többet volt együtt, többet beszélgetett azokkal, akiket magához közelebb állónak gondolt. A rendszerrel szembeni attitűd, kiállás azonban összeterezt minket. Sohasem tartoztam egy csoportba mondjuk Hegedüs Istvánnal – ő teljesen más családból származott, édesapja a kommunista Hegedüs B. András, aki akkor a Történelmi Igazságtétel Bizottságban (TIB) tevékenykedett –, ez akkor mégsem került ilyen szinten elő, annak ellenére, hogy tudtuk, mást gondolunk a világról. Az ő „szabad gondolkodása” akkor nem zavarta az én katolikus világlátásomat. Amikor az volt

a feladat, hogy összehozzuk a *Fidesz Presst*, vagy szervezzünk egy tüntetést, a kérdések megoldása, az események hevívülete összekapcsolt egymástól távolabb álló embereket is. Ennek az egésznek megvolt a maga „romantikája”: akkor még nem lehetett tudni, hogy a „sokat ugrálókat”, mocorgókat nem teszik-e feketelistára, nem rúgják-e ki a munkahelyről vagy az iskolából. Volt persze példa az ellentétek nyilvánvalóvá válására is. Én voltam az első kampányfőnök, amíg be nem vittek katonának. Az egyik ülés után Fodor Gábor egy óráig gyözködött négy szemközt, hogy ne vegyem ennyire komolyan ezt a pozíciót, hagyjam az egészet, az SZDSZ-szel ugyanis meg lehet állapodni, kapunk a pártlistájukon meghatározott számú helyet, és biztosan bent vagyunk a Parlamentben, tehát nem kell az önálló kampányra akkora hangsúlyt fektetni. Ha innen nézzük tehát a dolgot, akkor azt látjuk: Fodor Gábor már akkor is ezzel az attitűddel tevékenykedett – nyilván ehhez Kis Jánossal való legendás barátsága is hozzájárult. Ha az akkori Fidesz-vezetés nem szervezte volna meg a jelöltjeit és a kampányt, valószínűleg az SZDSZ parlamenti listájára vett volna pár embert, és ezzel el lett volna intézve az egész. Teljesen más forgatókönyv érvényesült volna. Ez a meccs sokáig nem volt lejátszva. Fodor álláspontját Molnár Péter mindig osztotta; Hegedűs, Ungár Klára, valamint Szelényi Zsuzsa pedig általában csatlakozott hozzájuk. Sőt, kialakultak az érvelési technikák is. Molnár Péter mindig „fölnyelte” Fodor mondanivalóját, Hegedűs pedig megvédte őt. A másik oldalon Kövér László és Szájer József mindig Orbán mellett állt ki. Az első időszakban Deutsch Tamás, Kósa Lajos vagy Mádi Laci imbolygott, hol ide, hol oda csapódott. Az ideológiai különbség aztán akkor kezdett még feszítőbb lenni, amikor a parlamenti frakcióban bizonyos kérdésekben meg kellett nyilvánulni. Mi, akik hagyományosan konzervatív-jobbközép vonulatból érkeztünk, például az egyházi ingatlanokról szóló törvény kapcsán bejelentettük a frakciónak, hogy nem fogunk azok visszaadása ellen szavazni. Negyven év kommunizmus után erre a javaslatra nemet mondani – azt

sajátmagunk szembeköpiésének éreztük volna. Hatalmas vita kerekedett. Volt, aki úgy gondolta, és világossá is tette számunkra, hogy nem vagyunk a Fidesz-be valóok.

Hasonló volt a helyzet a határon túli magyarok ügyével. Németh Zsolttal egyik főszervezője voltam az akkor induló Bálványosi Szabadegyetemnek, majd a kárpataljai Fidesz-tábornak. Az volt a célunk, hogy közvetlenebbül tudjunk a határon túli magyar szervezetekkel és fiatalokkal kapcsolatot tartani, politizálni. Ezt a Fideszen belüli liberálisok mindig „cikinek” tartották. A határon túli magyarok ügyére egyfajta „MDF-es toposzként” tekintettek. Itt érdemes egy kis kitérőt tenni. Egyszer Bárány Anzelm – aki mindig is mérsékelt konzervatív volt – hozott egy általa készített, a határon túli magyarok helyzetéről szóló anyagot, helyzetképet, esélylatolgatást, amelyet a vezetőség túl radikálisnak talált. Minek ez a nacionalizmus, ez a „magyarkodás”? – kérdezték a liberálisok. Azok pedig, akik ezeket az anyagokat védték – mint jómagam is –, azt mondtuk: amikor minden változóban van a térségben, nem szabad semmilyen kérdés előtt elzárkózni, mindent meg lehet próbálni újratárgyalni. Mi azt gondoltuk, hogy miközben fontosnak tartjuk a Fidesz alapértékeit, aközben nem tekinthetünk el a nemzeti kérdés felvetésétől sem. Az idő végül több vonatkozásban igazolt minket: ha távlatosan nézzük, a Fidesz végül abba az irányba, azon értékrend felé haladt, amit akkor mi kisebbségben képviseltünk. Az autonómia ügye pedig majdnem harminc év elteltével sem valósult meg, de a kérdés még mindig napirenden van. Valószínűleg akkor, a rendszerváltás időszakában kellett volna erőteljesebben lépni – erre azonban akkor az Antall-kormány nem volt képes, a Horn-kormány pedig nem is állt szándékában. Az első Orbán-kormány helyzete már picit más volt, az a fajta külpolitikai átalakulás, ami a Szovjetunió felbomlásával keletkezett, már kezdett leülepedni. Meglátjuk, hogy a jövőben ennek a kérdésnek milyen kifutása lesz, ugyanakkor biztos, hogy nem szabad feladni, és a mindenkor magyar

kormánynak támogatnia kell a határon túli magyarok ezirányú erőfeszítéseit.

Említette Bálványost és a kárpátaljai táborozásokat. A személyes szál jelenléte, annak tudatosítása, hogy az országhatárt átlépve ugyanúgy magyarokkal találkozunk, kulcsfontosságú lehetett úgy akkor, mint ma is. A személyes kapcsolatok kialakulása mennyiben változtatta meg a kevésbé fogékony fideszesek viszonyulását a kérdéshez?

Én a saját és a környezetem példáján láttam és éreztem, hogy minél többször mentünk a határon túlra, úgy változott a kérdéshez való viszonyulás azok körében is, akik a Fidesz liberálisabb szárnyához tartoztak. Mi, akik ezt kezdetül fontosnak tartottuk, próbáltuk ezt a vonalat erősíteni. Lássák, hogy ott, Bálványoson is magyarok élnek, akikkel normálisan lehet beszélni. Sőt, ki is tágitottuk ezeket a táborokat: úgy próbáltuk megszervezni őket, hogy a helyi román, ukrán, ruszin vagy éppen szlovák értelmiséget is be tudjuk vonni a beszélgetésekbe. Nagyon sajnálom, hogy ez az utóbbi vonulat – tehát a többségi nemzet képviselőinek jelenléte – mára szinte teljesen eltűnt. Ezekkel az ifjúsági táborokkal megpróbáltuk bizonyítani, hogy békés eszközökkel, normálisan, kulturált együttléttel jóérzést adhatunk az ottani magyaroknak, akik mindezt hihetetlenül jó néven is vették. Ez a tapasztalat ma is segít: minél többet mennek határon túlra a gyermekeink – iskolával, családdal vagy barátokkal –, biztosan közelebb kerül hozzájuk annak érzése, hogy miért is jó a Kárpát-medencében együtt, és miért fontos, hogy minden nemzet a saját kultúráját, identitását megőrizhesse. Bálványos jellege persze megváltozott azóta, sőt ki is nőtte magát: „Tusványos” – a Bálványos és az új helyszín, Tusnádfürdő nevének összevonásából keletkezett név – ma már bizonyos értelemben a magyar kormányzati kommunikáció részévé is vált. (A napjainkig is a főelőadást tartó Orbán Viktort eleinte sem kellett győzködni, ő kezdetül jelen volt a táborokban.)

Mint egykori történelem szakos bölcsész, hogyan látja: a magyar történelem fontos kérdéseiben mennyire voltak egységesek a Fidesz vezetői?

Az ideológiai különbségek természetesen ezen a területen is jelen voltak. Emlékszem például a külföldi utazásokat értékelő beszámolókra, amelyek során Fodor Gábor részéről előjöttek erőteljes kritikák az emigráció bizonyos részével szemben – például nem szívesen akart volna találkozni a „szélsőjobboldali” Tollas Tiborral. De beszélhetünk 1956-ról is: ezzel kapcsolatban ugyan az esemény pozitív megítéléséről nem volt vita, de arról igen, hogy mit emelünk ki belőle. Az első időben persze csak annyit tudhattunk, hogy aki október 23-án vagy június 16-án az utcára megy, az bajba sodorja magát. Természetesen Kádár árulásáról és a megtorlásról sem volt véleménykülönbség köztünk. Arról viszont már inkább, hogy milyen szereplőket hangsúlyozunk: Fodor Gábor vagy Hegedűs István sokkal fontosabbnak érezte például a reformkommunista vonulatot.

A Fideszről szóló állambiztonsági jelentések bizonyítják, hogy a kommunista hatalom nagy figyelemmel kereste azokat a pontokat, ahol az ellentétek kiélezhetőek voltak. Ezekben a jelentésekben a vidék-főváros ellentétet látták egy ilyen tényezőnek. Ez valóban érvényes lehetett? A kollégisták között megjelenő vidéki „mag” mennyire volt meghatározó?

Ez nagyon érdekes kérdés. A kollégiumok fiataljai alapvetően vidéki hátrországot hoztak magukkal. Ráadásul viszonylag hamar létrejöttek a vidéki és kistelepülési Fidesz-csoportok is, tehát nem csak a kollégisták jelentették ezt a magot. A lefordítva „népi-urbánusnak” – nagyon általánosítva zsidó-nem-zsidónak – nevezett ellentét szerencsére nem jelent meg a Fideszben. Soha, ekkor és később sem éreztem, hogy ennek a pártban jelentősége lett volna. Nem véletlenül vallottuk kezdetül, hogy a népi-urbánus – ekkor MDF-SZDSZ-ellentétként testet öltő – viszály meghaladására törekszünk.

Mik voltak a fő fordulópontok a Fidesz korai történetében? Az említett párttá alakuláson kívül sokan a listavezető személyének kiválasztását is ennek tekintik...

Engem 1989. november 27-én behívtak katonának, úgyhogy az ominózus januári, listavezetőről szóló szavazáson jelen sem tudtam lenni. Ugyanakkor ezek a „presztízsharcok” már korábban érzékelhetőek voltak. A Nagy Imre-újrateremtés idején a mi kertünkben volt egy hosszabb megbeszélés, ahol a Fodor–Ungár–Hegedűs-szárny Wachslér Tamást próbálta előtérbe tolni és szerepeltetni. Azt akarták, hogy ő, és ne Orbán mondja a beszédet. Akkor többek között Kövér László és jómagam is Orbán Viktor mellett szólaltunk fel, elég hamar felismertük ugyanis tudását és tehetségét, illetve hogy ő tudja közülünk legjobban, legkarakteresebben elmondani ezt a szónoklatot. De ennek eldöntéséhez is hosszú vita vezetett.

Orbán Viktor képessége és vezetői attitűdje egyébként már abban megmutatkozott, ahogy integrálni tudta a különböző irányzatokat (frakcióvezetőként is tudta kezelni a konzervatívokat és a liberálisokat egyaránt), majd felismerte a pillanatot, amikortól ez az „együttélés” már nem volt tartható. Nem tudom, hogy a liberálisabbakban mikor tudatosult végleg, hogy nem tudnak többségre szert tenni a párt vezetésében. A belső versengés kicsúcsosodási pontja mindenesetre 1993 őszére tehető, amikor Fodor Gábor nem került be az Országos Választmányba sem. Ezután léptek ki a pártból. A nemzedéki jelleget biztosította a 35 éves korhatár, ami az első öt évben érvényben maradt, és védett minket, például a beépíteni tervezett ügynököktől, akik nyilván nagyobb számban kerülhettek volna be, és zilálhatták volna szét a szervezetet. Akkor ez a döntés nem az ügynökökkel szembeni védekezés okán született, nem is voltunk feltétlenül tudatában ennek a maga teljességében, csak éreztük. Itt éltünk ebben az országban, volt valami fogalmunk arról, hogyan mennek a dolgok. A telefonok lehallgatása például már 1990 előtt téma volt. Az is nyilván „tel-

jesen véletlen”, hogy Lónyay utcai lakásunkba akkor kaptuk meg a tizenöt éve igényelt telefont, amikor kampányfőnök lettem. Éreztük, hogy odafigyelnek ránk. A korhatár 1993-ban persze fel lett oldva, amikor a „törzsgárda” bizonyos tagjai elérték a 35 évet. Jó volt ez így, mert az első öt évet és az azzal járó gyermekbetegségeket túléltek.

Hogyan értékelték Önök Orbán Viktor Nagy Imre-újrateremtésén elhangzott beszédét?

A Fideszt a szervezettségnek abban a fázisában a Választmány testületként irányította, és ezt mindenki komolyan is vette. Orbán Viktor későbbi évek során kiharcolt egyértelmű vezető szerepe akkor még nem jelentkezett. Orbán korrekt módon a testület elé hozta a mondandója vázát. Nyilván már korábban is beszélt ezekről másokkal: akkoriban a fő bizalmasa egykori nevelőtanára, Kövér Laci volt, adott a véleményére, szorosán kötődött hozzá, beszédei végsőnek szánt formáját is neki mutatta meg. (Azt gondolom, ez az emberi-baráti kötődés máig megmaradt.) Vanak elemei a beszédnek, amelyek nagyon emlékeztetésekre maradtak. Arról a központi kérdéstről, hogy az orosz csapatok menjenek ki, például órákig vitatkoztunk. A Választmány egy része – talán itt Hegedűs Istvánt lehetne kiemelni – hosszasan érvelt amellett, hogy ezt nem kellene, ennek túl messzire menő következményei lehetnek. A kijelentés veszélyét próbáltuk bemérni a vita során. Ebből a szempontból jó, hogy voltak „mérsékeltberek” és „radikálisabbak” – én ebben a kérdésben az utóbbi szárnyhoz tartoztam. Úgy éreztük, hogy ennek itt van az ideje: ha ennyi ember előtt elhangzik ez a kijelentés, az felszabadító erővel hat. Kétségtelen, hogy akik nem voltak benne 1988-tól az utcai tüntésekben és a politikában, megijedhettek ettől. Éreztük, hogy van tétje a dolognak. Az orosz csapatok kivonulására vonatkozó üzenet végül elhangzott és hangsúlyos lett. A mai napig akárhova megyek, idős nénik és bácsik igazolják vissza mindezt, harminc év után is. Az emberek meggyeztek és Orbán Viktorhoz kötötték ezt, hiszen ő mondta el a beszédet.

A szovjet csapatok hazaküldésén kívül még egy hangsúlyos és az emberek számára emlékezetes momentuma volt a beszédnek. Ráadásul egy olyan, ami a mai napig meghatározza az 1956-tal kapcsolatos vitákat: a „hatodik kopor-só”. Erről is volt vita?

Igen. Erről is hosszan vitatkoztunk, hogy ez a kérdés hogyan kerüljön a beszédbe. Orbán Viktor végül elég frappánsan foglalta bele a mi generációnk jövőjének kérdését. Minden generációnak újra kell értelmeznie a saját helyzetét, definiálnia kell az akaratát – így volt ez akkor is és így van ma is, újabb harminc év elteltével. Ez a jelképes fordulat az akkori ifjúságot volt hivatva megszólítani – erre Orbán Viktor karakterével, beszédstílusával (kissé hadart akkor), gyorsaságával (amely a beszéd időkorlátja miatt szükségesnek mutatkozott) amúgy is alkalmas volt. Az akkori viták legalább felét egyébként az ügyrendi kérdések foglalták el. Tudjuk, a szervezők nemcsak időkorlátot szabtak, de el akarták kérni előre a teljes beszédet – nyilván ki akarták herélni a szöveget –, ebbe végül nem mentünk bele.

Kijelenthetjük, hogy a Nagy Imre-újratemetés ismertséget hozott a Fidesznek és személyesen Orbán Viktornak, valamint segítette abban, hogy az emberek előtt komoly erőként jelenhessen meg az 1990-es választáson?

Igen, de gyorsan hozzáteszem: az akkori Választmánynak a tudatában egyáltalán nem volt benne a hosszú távú politizálás. Lehet mondani, hogy ismertséget hozott Orbán Viktornak, fordítva azonban nem igaz: nem azért csináltuk, hogy később elindulhassunk a választáson és profi politikusok, kormányzó erő lehessünk. Azért szövetkeztünk, hogy szabad országot hozhassunk létre – ebben nagyon sokáig nem játszott fontos szerepet, hogy hogyan lesz tovább. Maga a Választmány ekkor még nem is tartotta fontosnak, hogy szervezetileg kezdje építeni a Fideszt. Én mindig elmondtam, hogy ha nem lesz kampányelképzelés, terv és kampányfőnök, akkor szép, hogy összegyűltünk

és kimentünk sokszor tüntetni, jó, hogy külföldi kapcsolatokat építettünk, de így nem lehet indulni a választásokon. Már nagyon unták, hogy mindig ezt szajkóztam, ezért az egyik városligeti sörözésen kineveztek „kampányfőnöknek”. Innen-től kezdve be kellett számolnom a kampányelképzelésekről, ki kellett találni a jelvényt, a színt. Addig még ezek sem voltak. (Emlékszem, amikor az egyik ferencvárosi boltban csináltattam pólókat, találmra, fekete alapon pirossal írták rá – amolyan avantgárdosan –, hogy „Fidesz”.) Azt is láttuk, hogy a leendő versenytársak ebben előrébb járnak: az MDF-nek már kialakult a zöld-fehér, az SZDSZ-nek a kék-fehér szín, valamint a piros-fehér-zöld madarak. A nyáron általában beköszönt a politikai uborkaszezon – az a nyár viszont nagyon feszítetten alakult. A Bibó Kollégium kiürült ugyan, azonban a Fidesz elnöksége folyamatosan ott ülésezett. Arról akkor nem lehetett tudomásunk, hogy a nagyhatalmak hogyan és miben egyezkednek éppen, bár külügyi kapcsolatokat is igyekeztünk kialakítani. Az akkori amerikai nagykövettel, Mark Palmerrel például szívélyes viszonya volt majdnem minden fideszesnek – nekem egyébként annak ellenére sem, hogy az amerikai nagykövetség 1989 karácsonyára küldött egy üveg whiskeyt, kárpótlásul azért, mert a katonaság miatt a megszervezett amerikai tanulmányútra nem tudtam elmenni.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások mennyire segítették a Fidesz politikai tudatosodását?

Engem rögtön a Kerekasztal-tárgyalások kezdetén el akartak vinni katonának. Orbán Viktor ott, az egyik tárgyaláson jelezte, hogy nem túl sportszerű húzás, hogy a kampányfőnököt elviszik katonának. A törvény szerint huszonnyolc éves korig kellett elvinni az embert. Én 1990 januárban töltöttem be. A Kerekasztalon végül adtak annyi engedményt, hogy nem a nyári, hanem a téli bevonuláson kellett csak bemennem. A Fidesznek három fő tárgyalója volt: Fodor Gábor, Orbán Viktor és Kövér László. Fodornak nagyon jó kapcsolatrendszerre volt az SZDSZ

felé – ezt felhasználhatták a többiek is. Oda kellett ugyanakkor figyelni, nehogy az SZDSZ ifjúsági szervezete státuszába sodródjunk. Az SZDSZ-t egyre inkább zavarta, hogy a Fidesz kezdi kinőni magát. Azt lehet mondani, hogy a két erő a négyigenes népszavazásig volt szövetséges (ez mindkét pártot meg is erősítette, az SZDSZ ennek köszönhetően az MDF-et is megközelítette), onnantól már inkább versenytársak voltak. Persze az MDF-et is zavarta a Fidesz, de ők azért elsősorban más kérdésekkel voltak elfoglalva. Valahogy úgy gondolták, hogy az SZDSZ nehezebb dió, a Fideszt viszont nem kell túl komolyan venni. Az átlag MDF-képviselők részéről érkező lenézést később, már a parlamentben is éreztük. Mindez a taxisblokád idején változott meg valamelyest.

Érdemes kitérni arra, hogy mennyire nyíltak voltak akkor a Fidesz vezetőségének, Választmányának ülései. Nagyon fontosnak éreztük a testületi működést és a demokráciát. Ha valaki bejött az irodába vagy a Bibóba a Választmány ülése közben, és érdeklődött, azt nem küldtük el, ott ülhetett velünk. Nem voltunk még profi politikusok, de már benne voltunk a fősodorban, készültünk és érdeklődtünk. Különböző területekhez értettünk, voltak köztünk bölcsészek, jogászok, közgazdászok egyaránt. A gazdasági jellegű vitákat mint bölcsész nagy élvezettel hallgattam akkor is, ha nem az én területem volt. Nagyon színes volt ez a társaság az órák hosszát tartó, sokszor éjszakába nyúló üléseivel. Az Ellenzéki Kerekasztal idején például a különböző bizottságokba delegáltaknak be kellett számolniuk a történésekről. Mi Áder Jánossal a választási bizottságban voltunk – ő jogászként, én pedig újdonsült kampányfőnökként. A felkészüléshez természetesen több helyről kaptunk segítséget – mindenkitől elfogadtuk. Az amerikai Demokrata Párttól Thomas Meliára emlékszem, aki nagyon készségesen, úriemberként segített a felmerülő kérdések megoldásában. Jó kapcsolat alakult ki az Osztrák Néppárttal (ÖVP) és rajtuk keresztül az európai konzervatívokkal. A Liberális Internacionálé és a Friedrich-Neumann Alapít-

vány képzéseket szervezett és nagyon sok kampánytechnikákhoz értő embert hozott ide. Ebben az időben persze nem voltak kész forgatókönyveink: amikor például az ÖVP működését mutatták be nekünk – 40 ezer tag, e-mailben küldött információk, belső szavazások stb. –, azal nem igazán tudtunk mit kezdeni. Ők meg azon csodálkoztak, hogy mi milyen fiatalok vagyunk, és hogyhogy már parlamenti képviselők lehetünk. Mindent lépésről lépésre kellett kialakítani. Ekkortájt kezdődött el a Fidesz apparátusának felépülése, a különböző irodavezetők kinevezésével. A fő budapesti irodánk a Móricz Zsigmond körtéren volt, ahol egy alagsori részt béreltünk. Az 1990-es önkormányzati, *Hejha-kampányt* már a Lendvay utcából vezényelhattük le. A székház megvásárlásában már volt szerepe Simicska Lajosnak, a Fidesz kimondatlanul is fő gazdasági emberének, akinek a fontosabb pénzügyi tételeket be kellett hoznia a Választmány elé. Nagyon erős volt a bizalmi viszonya Orbán Viktorral – amely később, a Fodorékkal való szakadás során, a pénzügyi hátország megalapozása után komoly belső támadási felületet jelentett Ungár Kláraék részéről.

Beszélt a nemzetközi támogatásokról. Ők kezdettől külön entitásként tekintettek a Fideszre, vagy inkább az SZDSZ ifjúsági szervezetét látták benne?

Utóbbi kezdettől érzékelhető volt. Voltak olyan meghívások, amelyek először az SZDSZ-hez érkeztek, aztán hozzánk. A külügyi vonalon a koncepcionális, jó szervező Hegedűs István erősítette a liberális vonalat. Tudni kell, hogy nemcsak pártalapon hívták ekkortájt az embert: a szabad mozgás lehetősége és az egész régió átalakulása segítette a világban való tájékozódást. Bárány Anzelmmel jártunk például Koszovóban, megnézni, hogy ott milyen fejlemények várhatók, de voltunk Grúziában is, ahova az ottani parlament hívott meg minket. Németh Zsolttal és az azóta elhunyt Lőrincz Csabával Montenegróba látogattunk el. Mindezekre a Fidesz adott

valamennyi pénzt, de egy jelentős részét nekünk kellett előteremteni. Mindezeket csak azért mondom, mert a kérdésben szereplő „nemzetközi támogatások” kapcsán automatikusan a pénz juthat eszünkbe. Pénzt sohasem kaptunk. Tanácsadók, kampányfelkészítők érkeztek. Az első fénymásolót Soros Györgytől kaptuk. A Fidesz első autóját a City Bank ajándékozta a pártnak. Ekkor ezeknek is nagyon örültünk. Összességében azt mondhatjuk: a pénzt az irodabérlésre, a plakátok megrendelésére nekünk kellett előteremteni a befizetett tagdíjakból, a nyugati partnerek elsősorban az eszközök és a tudás tekintetében nyújtottak segítséget. Ezeket mi – természetesen bizonyos határokon belül – megpróbáltuk kihasználni, mivel nyilvánvalóan más lehetőség nem mutatkozott: az államnak és a többi ellenzéki pártnak sem volt érdeke, hogy minket segítsen.

Említette Soros György nevét. Modor Ádám Fideszről írott könyvében idéz egy állambiztonsági jelentést¹, amely arról szól, hogy Soros jelezte, hogy mindenféle eszköz tekintetében támogatja a Fideszt abban az esetben, ha nem alakul párttá.

Nagyon érdekes kérdés, bár ekkor még az is nehezen volt megfogható, hogy mi az a párt. Konkrétan nem emlékszem erre az esetre, de most, hogy ezt elmondta, majdnem biztos vagyok benne, hogy volt ilyen kitétel. Emlékszem arra is, hogy Soros adománya téma volt az egyik választmányi ülésen. Mérlegeltük, hogy mi jár vele, de nagyon rá voltunk szorulva mindenre, a fénymásolóra is hatalmas kincsként tekintettünk. Ezért sokáig nem is vívódtunk ezen.

Hogyan értékeli az első kampányt?

Talán a négyigenes népszavazás sikere volt az a pillanat, ami után egyértelművé vált, hogy a „menetelésnek” az lesz

1 Ellenségből ellenzék – Fidesz (1988-1994). *Mozaikok egy rendszerváltó párt életéből*. Szerk. Modor Ádám. Budapest, Polgári Magyarországért Alapítvány-Kairoz Kiadó, 2008. 129.

a vége, hogy kiírják a választásokat, és a Fidesz pártként, önálló erőként kíván tovább politizálni. A már említett Nagy Imre-újrateremtésen és a népszavazáson kívül az 1989-es év szinte minden eseménye nagyon fontos a későbbiek szempontjából – a romániai forradalmi eseményekkel bezárólag, amelyek szintén megerősítették az ellenzéket. A fiatalos imázs, a három kampányarc különbözősége és mégis összhangja, vagy az erős vizuális üzenetek együttesen jó hatást gyakoroltak. Fodor Gábor egyik hangosító ismerőse hozta el a Roxette együttes *Listen to your heart (Hallgass a szívedre)* című dalát, amelynek beemelése nagyon jó hangulatot adott. Azt lehet mondani, hogy a kampány spontán elemekből építkezett – ha jól emlékszem, a Brezsnyev és Honecker „csókját” ábrázoló képet és az ötletet egy öreg bácsi hozta be a Móricz Zsigmond körtéri irodába. Voltak persze tudatos elemek is: a narancsszín, az előtérbe helyezett arcok kiválasztása vagy a hűséget jelentő *fides* szó alkalmazása. A három archoz három jelszó társult: Orbán Viktor a radikális, Fodor Gábor a liberális, Deutsch Tamás pedig az alternatív. Az első választási klipeken, plakátokon elég tudatosan próbáltunk felépíteni egy fiatalos, vagány, odamondogató, a politikával viccelődő „imázst”, szemben a nyakkendős, kokárdás, mindig komoly politikai szereplők kampányával. Még egyszer hangsúlyozom: magam csak az első kampány előkészítését tudtam elvégezni, ezután Kövér László javaslatára Áder János vitte tovább ezt a funkciót. A katonaságból február végén, március elején tértem vissza, akkorra már összegyűltek a kopogtatócédulák.

A sikerhez azonban a kampány önmagában kevés lett volna. Szükség volt a „hálozatosodásra”, a vidéki szervezetségre – hogy képesek legyünk összegyűjteni a kopogtatócédulákat, majd listát állítani minden megyében. Hihetetlen nagy fegyvertény volt, hogy tulajdonképpen háromnegyed év alatt fel tudtunk építeni egy szervezetet.

Mennyire volt alulról épülő és mennyire felülről szervezett a vidéki hálózat?

Kezdetben önszerveződő volt: Szegeden például vagy öt Fidesz-csoport megalakult, egymásról nem is tudva. Aztán valamelyik kapcsolatba lépett a Fidesz Választmánnyal, ahonnan odament valaki bemutatni a szervezetet. Arra ugyanis nagyon hamar rájöttünk, hogy valamiféle kontrollra szükség van. Alulról is volt tehát építkezés, meg felülről is kezdeményezés. A karcagi szervezet megalakítására például emlékszem, oda engem küldtek el. Vonattal mentem, majd jöttem vissza, és nyilvános helyen tartottuk az alakulót. Az ülés végén az egyik alapító, Fazekas Sándor – ma földművelésügyi miniszter – meghívott vacsorára. Ugyanitt volt alapító Varga Mihály mai nemzetgazdasági miniszter is. Azt is hozzá kell tenni, hogy még az előző rendszer utolsó szakaszát éltük. Kaposváron például titokban jöttek össze sokan, mint valamiféle „öskeresztények”, mert félték az ottani kommunistáktól. Mindezek ellenére robbanásszerű volt a fejlődés, az első évben például emlékeim szerint 110 fölé ment fel a Fidesz-csoportok száma. Az Országos Tanács első ülésén, a budapesti Kinizsi utcában 118 csoport képviseltette magát taggal. A szavazás ráadásul súlyozott volt, azaz az egyes képviselők szavazata annyit ért, amennyien az általuk képviselt csoportban vannak.

Az országos szinten jelentkező konfliktusok, a Fodor–Ungár-szárnnyal kapcsolatos viták vidéken mennyire voltak érezhetőek?

Ungár Klaráék kezdeti csoportját – az Eper utca 56. névre hallgatót – elsősorban közgazdászok alkották. Tagjai közé tartozott többek között Körössényi András – ma az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának osztályvezetője – vagy Hegedűs István. Ez egy külön világ, speciális értelmiségi kör volt. Nekik mondjuk a balástyai Fidesz-csoporthoz sok közülük nem volt. A kettő között zongorázni lehetett a különbséget. Pontosan ez volt a szép az egészben: én mindkét helyen nagyon jól tudtam érezni magam.

Nem volt ez annyira individualista világ, mint a mai. A késő Kádár-korszak repezése idején még egy sokkal közösségibb, felszabadító légkört lehetett érezni. A „budapesti” és a „vidéki” Magyarország között egyfajta időbeli különbség volt, mondjuk úgy fél év. Előbbi bátrabbnak, tüntetősebbnek, utóbbi lassabbnak, óvatosabbnak, félénkebbnek tűnt. Vidéken ráadásul a párttitkárok vagy a munkahelyi kommunisták sokkal durvábban bántak az ellenzéki fideszesekkel. A helyi káderek, a szétmenőben lévő apparátus azért megpróbálta megfélemlíteni az éppen akkor induló „fiatal titánokat”. A szabadságvágy és a változás igénye ugyanakkor összekötötte nemcsak az országot, de az egész térséget is, és ez megállíthatatlannak bizonyult.

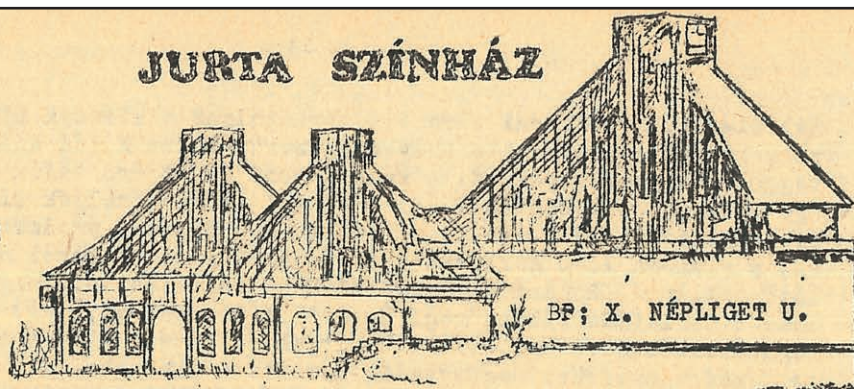
SZEKÉR NÓRA – NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

Tirts Tamás (Budapest, 1961)

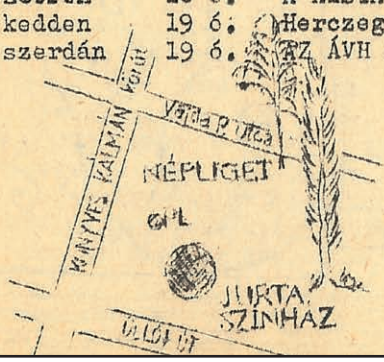
Politikus. A budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett 1979-ben. Az ELTE-n magyar-történelem szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Ezekben az években könyvtári segédmunkásként, kazánszerelőként, tanárként és kutatóként is dolgozott. A Fideszbe 1988 áprilisában lépett be, majd 1988. decemberben az Országos Választmány tagjává választották. 1989 nyarán a Fidesz képviselőjeként tagja volt az Ellenzéki Kerekasztal választási albizottságának. Ekkor a Fidesz kampányfőnöke, majd a *Fidesz Press* főszerkesztője is volt. Az 1990. és 1994. évi országgyűlési választásokon a párt országos listájáról, az 1998-as választásokon Budapest 12. számú választókerületéből, 2002-ben a párt budapesti listájáról jutott be az Országgyűlésbe. Hat és fél évig a fővárosi Fidesz elnöke, hat évig a Fővárosi Közgyűlés Fidesz-MDF-MKDSZ-frakciójának vezetője volt. Semjén Zsolt kérésére a KDNP-nek is tagja lett, később a párt delegáltjaként az ORTT-ben tevékenykedett. 2012-ben az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő első főigazgatója, 2013 és 2016 között főigazgató-helyettes volt, most igazgatói tanácsadó ugyanott.

JURTA SZÍNHÁZ

NOVEMBER

2-án, szerdán	19 ó.	FIDESZ NAGYGYÜLÉS
4-én, pénteken	11 ó.	ROHANUNK A FORRADALOMBA
	13 ó.	ROHANUNK A FORRADALOMBÁ
	16 ó.	48 órás éhségstrájk a Dunáért /Nagymaros B;/ egész nap az éhségstrájk folytatása
5-én, szombaton		Ha az álmodt boltban árulnák...
6-án, vasárnap	15 ó.	Detre Annamária, Pelsőczy László gyermekműsora
8-án, kedden	19 ó.	MEGTÖRTÉNHESETT ?!
9-én, szerdán	18 ó.	JÉZUSFARAGÓ EMBER /Nyirő József drámája/
10-én, csütörtök	15 ó.	PETŐFI-ARANY: MÉCSFÉNY /Danjanich bérl.2.3a./
	20 ó.	HOBÓ BLUES BAND - Jurtában a Jurtáért
11-én, pénteken	9 ó.	ORSZÁGOS BÉKÉTANÁCS NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA
	18 ó.	Meddig süllyedhet a magyar gazdaság ?
		BAJCSY-ZSILINSZKY TÁRSASÁG ESTJE
12-én, szombaton	10 ó.	ORSZÁGOS CSERKÉSZTALÁLKOZÓ
	18 ó.	Az előtérben tájékoztatás a katonai szolgálatot elutasítók sorsáról
	19 ó.	É G T Á J A K K Ö Z Ö T T - műsoros est, ŐSZIRÓZSA címmel
13-án, vasárnap	9 ó.	SZABAD KEZDEMÉNYEZÉSEK HÁLÓZATA TANÁCSKOZÁSA
14-én, hétfőn	19 ó.	BENCSIK IMRE: PILLANATNYI PÉNZZAVAR
16-án, szerdán	19 ó.	MOLDVÁTÓL NEW YORKIG
		A határainkon kívül élő magyar költők gálaestje
17-én, csütörtök	19 ó.	NYIRŐ JÓZSEF: JÉZUSFARAGÓ EMBER'
18-án, pénteken	19 ó.	TOLNAI OTTÓ: IZÉKE HOMOKOZÓJA...
19-én, szombaton		FIDESZ KONGRESSZUS
20-án, vasárnap		FIDESZ KONGRESSZUS
21-én, hétfőn	15 ó.	BENCSIK IMRE: PILLANATNYI PÉNZZAVAR /Nyugd.2./
22-én, kedden	19 ó.	TOLNAI OTTÓ: IZÉKE HOMOKOZÓJA...
23-án, szerdán	18 ó.	A MAGYAR POLITIKAI INTÉZMÉNYRENDSZER REFORMJA
		A Bajcsy-Zsilinszky Társaság estje
24-én, csütörtök	19 ó.	HIRDETTEM AZ IGÉT
		In Memoriam Mindszenty József
25-én, pénteken	19 ó.	HIRDETTEM AZ IGÉT
26-án, szombaton	15 ó.	NYIRŐ JÓZSEF: JÉZUSFARAGÓ EMBER /Arany b.2.ea/
	19 ó.	SÓLYOM ILDIKÓ: MEGTÖRTÉNHESETT ?!
27-én, vasárnap	10 ó.	SZABAD KEZDEMÉNYEZÉSEK HÁLÓZATA TANÁCSKOZÁSA
28-án, hétfőn	18 ó.	A KISTARCSAI BÜNTETŐTÁBOR TULÉLŐI
29-én, kedden	19 ó.	Herczeg Ferenc: Bizánc
30-án, szerdán	19 ó.	AZ ÁVH SZOLGÁLATÁBAN - dokumentumműsor

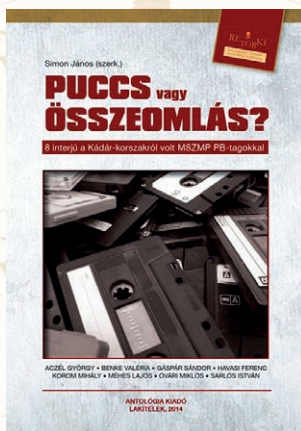

A Jurta Színház támogatására szánt adományok a következő címre küldhetők:
1399. Budapest, Pf. 629.
Belföldi postautalványon.

„A rendezvények kezdetben a híres Jurta Színházban voltak. A színház vezetője, Romhányi László gyakorlatilag mindenkinek rendelkezésre bocsátotta a helyszínt.”

A Jurta 1988. novemberi műsora, amelyben a Fidesz kongresszusa és a Szabad Kezdeményezések Hálózata tanácskozása mellett a Hobo Blues Band koncertje, Nyirő József drámájának előadása és a Mindszenty Józsefről való megemlékezés is programponként szerepelt. (Égtájak Között, 1988. november, Rendszerváltó Archívum, Lakitelek)

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei

Simon János: Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal

Szekér Nóra-Riba András László: A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

Katona András-Salamon Konrád: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988-2013)

M. Kiss Sándor (szerk.): Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány

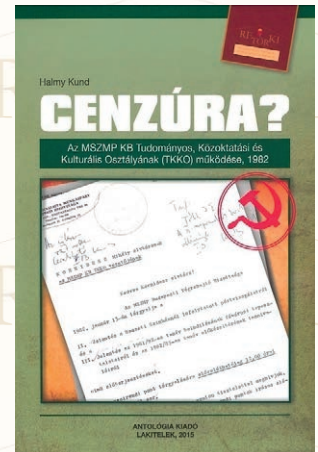
Fricz Tamás-Halmi Kund-Orosz Tímea: A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmenetének természetrajza: érvelés és gyakorlat (1988-2010)

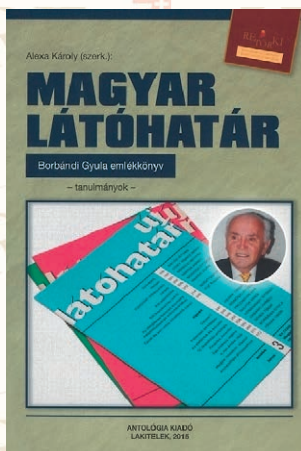
Kahler Frigyes: Az Igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltatás és az igazságtétel történetéhez

Lóránt Károly: A rendszerváltáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

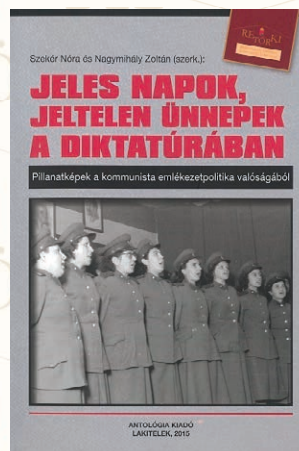
Halmi Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának (TKKO) működése, 1982

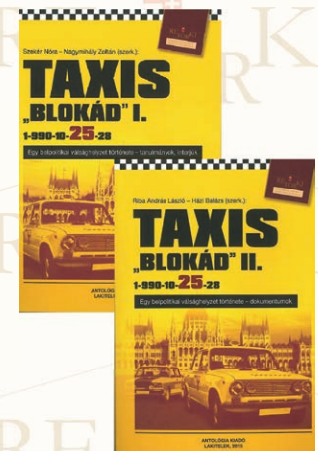
Alexa Károly (szerk.): Magyar Látóhatár. Borbándi Gyula emlékkönyv. Tanulmányok

Kávássy János: Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltáshoz

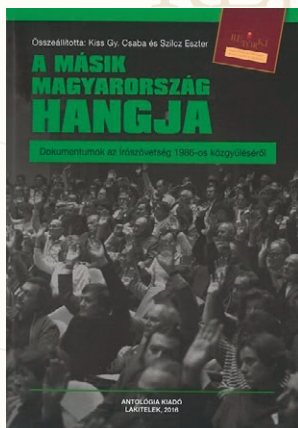
Szekér Nóra-Nagy Mihály Zoltán (szerk.): Jeles napok, jeltelességek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékeztetőpolitika valóságából

Szekér Nóra-Nagy Mihály Zoltán-Riba András-Házi Balázs: Taxis „blokád” I-II. 1-990-10-25-28. Egy belpolitikai válsághelyzet története

Kukorelli István-Tóth Károly: A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai

Kiss Gy. Csaba-Szilcz Eszter (szerk.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Irószövetség 1986-os közgyűléséről

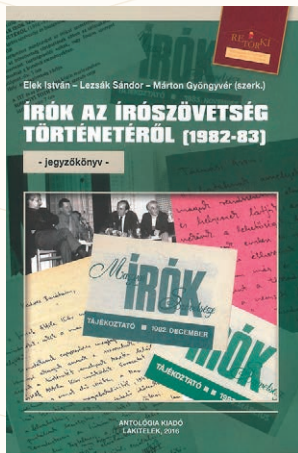
Király Ibolya: Emlék-repeszek. Király Károly igazsága

Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989-2000

Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963-2015. I-II.

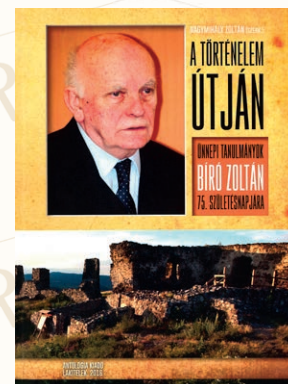

Elek István-Lezsák Sándor-Márton Gyöngyvér (szerk.): Írók az Irószövetség történetéről (1982-83). Jegyzőkönyv

A RETÖRKI szakmai támogatásával megjelent kötetek:

Gombos Zsuzsa (szerk.): Egy barátság utolsó felvonása. Gombos Gyula és Szijgyártó László levelezéséből. 1973-1983

Nagymihály Zoltán (szerk.): A történelem útján. Ünnepi tanulmányok Bíró Zoltán 75. születésnapjára

További információk a RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetének elérhetőségéről az alábbi helyen:
<http://www.retorki.hu/rovat/elerhetoseg#boltok>

Szeredi Pál kötetei

Püski István-Gulay István: Püski Sándor élete hagyatékának tükrében I-II-III.

Marengo Alessandro

A magyar politikai szamizdat

Az alább olvasható tanulmány a RETÖRKI Archívum új munkatársának összefoglalója a magyar politikai szamizdatok történetéről. A most közölt szöveg egy, az Intézetünk számára 2014-ben készített munkájának (*Politikai jellegű civil szervezetek az 1980-as években. Szerepük és részvételük a rendszerváltásban*) részlete. Az írás után található dokumentumok a kezelésünkben lévő, egykor szamizdatként megjelent anyagokból származnak.

Az 1980-as évekbeli szamizdat története szorosan összekapcsolódik a demokratikus ellenzék történetével: a műfaj a csoportosulás egyik meghatározó jellemzője, központi tartóoszlopa lett. Mint általában az illegális tevékenységek esetében, ezúttal is nagyon sok szálon futottak az események. Jelen tanulmány csak a nagyobb és fontosabb történéseket kívánja bemutatni.

Az 1979-től szerveződő Szegényeket Támogató Alap (SZETA), az 1978-tól zajló szabadegyetemek és a szamizdat egymástól elválaszthatatlan tevékenységek voltak. Utóbbi története visszanyúlik az 1970-es évekre, amennyiben eltekintünk az 1950-es évek titkos lakossági és egyházi kommunikációs módszereitől (amikor gyakorlatilag minden, önkiadásban megjelentetett és sokszorosított illegális írás szamizdatnak számított). A '60-as vagy a kora '70-es években a

szamizdat nem volt jelen a második nyilvánosságban.¹ Kivételt képeztek a keresztény (főleg katolikus) szamizdatok, azonban ezek alapvetően hitéleti kérdésekben foglaltak állást. Korai szamizdatnak tekinthetőek a különböző, házilag gépelt és terjesztett kéziratok, például Bibó István tiltott politikatudományi, államelméleti és egyéb művei. Az 1972–73-as filozófusper – a későbbi urbanus értelmiség fejlődésére erős hatást gyakorló neomarxista filozófiai iskola elleni büntetőakció – eredménye volt az is, hogy számos, itthon hallgatásra ítélt filozófus külföldön kezdte el megjelentetni tanulmányait, majd ezeket visszacsempészték a magyar határon. Hasonló előzményként kell értelmezni azon köteteket, amelyeket az állami kiadók visszautasítottak, így azok illegális formában terjedtek el. Többek között ilyen volt Haraszti Miklós *Darabbér* című könyve, amelynek birtoklásáért Haraszti ellen eljárás is indult.²

A magyar szamizdat irodalom 1976–1977 körül, egyszerre több forrásból indult meg.³ A szabadegyetemhez ha-

1 Első nyilvánosságnak nevezik az állami, hivatalos információs, tömegtájékoztatási szerveket, míg a második nyilvánosság az illegális kommunikációs csatornák összessége a diktatúrákban.

2 Hodosán Róza: *Szamizdat történetek*. Budapest, Noran, 2004. 221.

3 *Interjú Petőcz Andrással* (Készítette: Marengo Alessandro, 2014. szeptember 9-én és 30-án). Petőcz András (1959): író, költő, főiskolai docens. Rendszeres résztvevője volt a késő hetvenes évek és a nyolcvanas évek alternatív irodalmi, kulturális mozgalmainak, a

sonlóan nagyon kevesen tudtak róla – kezdetben csak budapesti értelmiségi körökhöz tudták eljuttatni. Idővel ugyan vidékre is kerültek szamizdatok, de az ország lakosságának többsége még nem tudott róluk. A rendszerváltásban azért volt mégis fontos a szerepe, mert a tenni akaró, a rendszerrel ki nem egyező személyeknek szüksége volt egy alternatív információforrásra, ráadásul ennek segítségével is szerveződött a későbbi ellenzék egyik szárnya. Akiket a hatalom hivatalosan is eltiltott a publikálástól vagy öncenzúrára kényszerített, ezen a módon megoszthatták véleményeiket a kor vezető értelmiségeivel. A szamizdatokat ugyanis sokan olvasták a tudományos körökön belül is. A késő 1970-es évektől a Szabad Európa Rádióval is sokkal szorosabban együttműködtek a szamizdatkészítők (elsősorban a *Beszélő* szerzői). Ez beleillett a nyugati hatalmak információs-kommunikációs kampányába, amelynek célja a szovjet tömb fokozatos lazítása volt. Ez a módszer elsősorban Jimmy Carter USA-elnök adminisztrációja során kapott kiemelt szerepet és támogatást, majd a későbbi amerikai elnöki adminisztrációk is folytatták a kezdeményezést.

Időrendben az első írás, amelyre e korszakban alkalmazták a szamizdat kifejezést, Szelényi Iván szociológus Franciaországban kiadott tanulmányának magyar fordítása volt, 1976-ban. Bence György és Kis János fordította le, majd írt hozzá előszót.⁴ Mivel Szelényi 1975-ben ki lett utasítva az országból, írásai nem jelenhettek meg hivatalosan, ezért adták ki tanulmányát ilyen formában. Petőcz András – aki azokban az években egyetemi hallgató volt, és részt vett mind a szabadegyetemi előadásokon, mind a szamizdat terjesztésében – visszaemlékezései szerint abban a korszakban egyszerűen jelentek meg a szamizdat kiadványok, nehéz tehát beazonosítani, hogy

Médium-Art avantgárd művészeti szamizdat folyóirat szerkesztője, terjesztője.

4 Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Monográfia*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1995. 103.

valójában melyik volt az első.⁵ A szakirodalom az első jelentősebb szamizdat gyűjteménynek az 1977-es *Marx a negyedik évtizedben*-t tekinti (más néven *Marx körkérdés*). Itt alapvetően baloldali beállítottságú értelmiségiek vizsgálták meg kritikai szemmel a marxizmus állását. A tanulmánykötetből kiderült, hogy a marxizmus nincs sehol, csődbe jutott, tehát már a baloldali értelmiségiek is kiábrándultak a „létező szocializmus” működéséből.⁶ Ugyancsak 1977-ben jelent meg Kenedi János *Profil* című gyűjteménye, amely a kiadók által visszautasított harmincnégy szerző művét tartalmazta. Ez még kézirat formájában terjedt.⁷ 1977 végén kezdte közölni Kornis Mihály író a *Napló* című szamizdat folyóiratot, amely gyakorlatilag a *Profil* folytatása kívánt lenni. 1977 és 1982 között működött kis példányban, és nagyon zárt körben terjesztették.⁸ Hasonló volt a *Túlpartról*, amely egyszeri interjúkötet volt, ugyancsak kis példányszámban.⁹ Ezek mind előzményei, prototípusai voltak azoknak a nagyobb terjesztésű szamizdatoknak, amelyek 1980-81 után jelentek meg. Petőcz András is 1980 utánra helyezi a szélesebb körben elterjesztett szamizdatok „fénykorának” kezdetét.¹⁰

Fontos megemlékezni a *Bibó-émlékkönyvről*, mielőtt a szamizdatok legjelentősebb korszakát tárgyalnánk. Bibó István születésének 70. évfordulójára szerették volna az idős gondolkodót meglepni egy ajándék kötetel, amely politikai munkásságát mutatta volna be, számos író közreműködésével. Bibó 1979-ben meghalt, így emlékkönyv lett belőle. A szerkesztőbizottság tagjai között volt Bence György, Kenedi János, Kis János, Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Göncz Árpád. A hatóságok végül vissza-

5 *Interjú Petőcz Andrással*

6 Csizmadia i. m. 107.

7 Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III*. Budapest, Új Mandátum, 1999. 68.

8 Uo. 102.

9 Csizmadia i. m. 107-121.

10 *Interjú Petőcz Andrással*

utasították a kiadás engedélyezését, így szamizdatként terjesztették 1981-től.¹¹ Fontossága több szempontból kiemelendő: mind a demokratikus (urbánus), mind a nemzeti (népi) ellenzék részt vett a létrehozásában, így a kötet segített az ellenzék közös pontjainak megtalálásában.¹² Továbbá a fiatal értelmiségiek megismerték Bibó számukra addig ismeretlen politikai munkásságát. Nézetei gyorsan terjedtek a fiatalok között, ennek legkiválóbb példája a későbbi Bibó István Szakkollégium névválasztása. Nagyrészt ebből a szervezetből kezdte meg működését később a Fiatal Demokraták Szövetsége, tehát Bibó István hatása a rendszerváltásra nézve sem elhanyagolható.

Az 1980-81-es esztendőök valódi fejlődést hoztak a hazai szamizdat területén, ezzel elősegítve az ellenzékiesség nagyobb térnyerését, illetve megalapozását. 1980-ban Kenedi János elindította a *Kelet-európai Figyelőt*, amely az első szamizdat folyóirat-prototípus volt.¹³ 1981-ben jelent meg először a mindössze hat számot megélt *Magyar Figyelő*, amely a határon túli magyarokat ért politikai támadásokat közölte, a későbbi diplomata Bába Iván szerkesztésében. 1981 újabb mérföldkönek számít a szamizdat történetében, hiszen elindult a „Rajk-butik”, az első szamizdat butik, ahol szabadon lehetett vásárolni hasonló kiadványokat.¹⁴ Mivel a szamizdat készítésében részt vevő személyek sok esetben állást nem kapó (eltiltott) ellenzékiek voltak, ezáltal részben szert tettek egy minimális jövedelemre, részben a szamizdat előállítási költsége megtérült. Rajk László, aki már régóta a demokratikus ellenzék központi személyeivel (köztük Demszky Gáborral és Haraszi Miklóssal) volt baráti viszonyban, elkezdte saját lakását (Budapest, V. kerület, Galamb Utca 4.) e cél-

ra hasznosítani.¹⁵ Rajk László a kivégzett belügyminiszter fia volt, emiatt a rendszer kezdetben nem alkalmazott ellene retorziókat. Fontos kiemelni, hogy időközben, 1980-ban Rajk, 1981-ben pedig Demszky Gábor is eljutott Lengyelországba. Kiépítették a kapcsolatokat a Szolidaritással, és elsajátították a szamizdat készítésének lengyel módszereit, technikáját.¹⁶

1981 decemberében,¹⁷ a korábbi szamizdat folyóiratokhoz képest nagyobb sikerrel és példányszámban, jobb minőségben megindult a *Beszélő*. Létrehozásában közreműködött többek között Kis János, Petri György költő, Haraszi Miklós, Eörsi János, Magyar Bálint, Solt Ottilia és Iványi Gábor. Demszky Gábor alapvetően a nyomtatásban és a terjesztésben vállalt aktív szerepet. A korábbi próbálkozásokhoz képest ez maradt fenn a legtovább, és 1989 ősztől legális folyóiratként működött.¹⁸ Természetesen számos más szamizdat is létezett (*Szféra*, *Túlpartról*, *Kisúgó*), de a rendszerváltás szempontjából a vizsgált ellenzéki áramlaton belül a *Beszélő* eredményezte a legerősebb hatást. A külpolitikai helyzet közben élesedett: 1981 decemberében Lengyelországban Jaruzelski tábornok katonai puccsot hajtott végre, és elkezdte felszámolni az ottani ellenzéki mozgalmat. Hazánkban ennek hatásai 1982-1983 táján jelentkeztek.

A *Beszélő* teremtette meg a gyakorlatban azt a második nyilvánosságot, amelyet a demokratikus ellenzék a lengyel példa alapján már 1977 óta szeretett volna meghonosítani hazánkban is. Petőcz András szerint a *Beszélő* alapvetően elemző folyóirat volt, tehát fontos bel- és külpolitikai események elemzésére összpontosított. Petőcz András fontos elemként emelte ki a *Beszélő* azon tulajdonságát, hogy indulásától kezdve rendszeresen tárgyalta a határon túli magyarok ügyeit, az őket ért megaláz-

11 Hivatalosan, változatlan szöveggel 1991-ben jelent meg: *Bibó-émlékkönyv I-II.* Szerk. Réz Pál. Budapest-Bern, Századvég-Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991.

12 Csizmadia i. m. 135., 196.

13 Uo. 202.

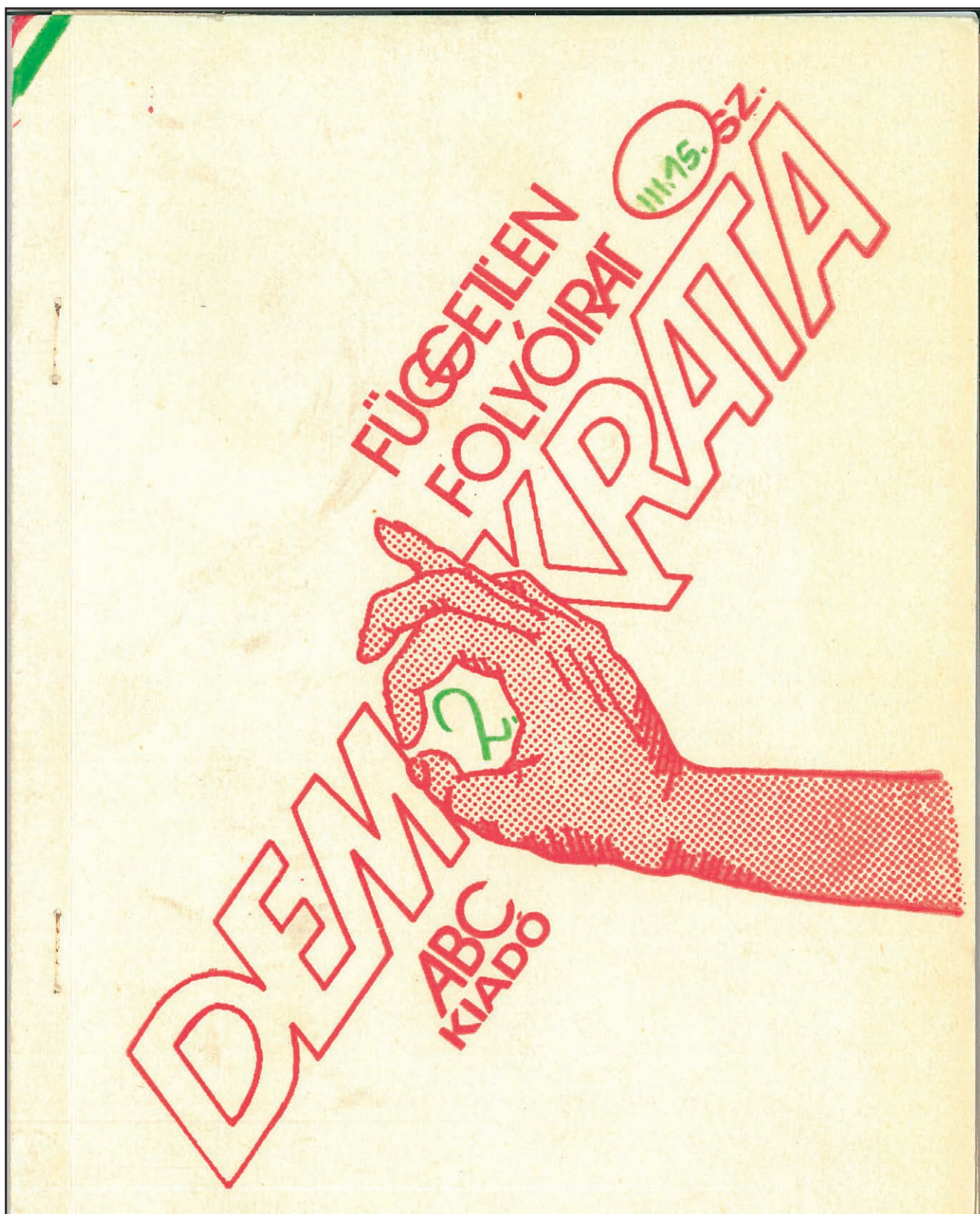
14 Uo. 181.

15 Szilágyi i. m. 43.

16 Csizmadia i. m. 186.

17 Hodosán i. m. 237.

18 Csizmadia i. m. 460.

Az 1986-ban Nagy Jenő által létrehozott Demokrata című samizdat 1989. március 15-ei címlapja. (Rendszerváltó Archívum, Lakitelek)

tatásokat, márpedig abban a korban, az értelmiségen kívül, szinte senki nem tudott a határon túli magyarok helyzetéről. A *Beszélő* fontosságára jellemző, hogy a demokratikus ellenzék itt közölte 1987-ben politikai programját, a *Társadalmi Szerződést*.¹⁹

19 Földesi Margit-Szerencsés Károly: *A Rebellis tar-*

Ugyancsak 1981 őszén indult Demszky Gábor és Nagy Jenő vezetésével az AB Független Kiadó. Nagy Jenő később kivált, és elkezdte működtetni az ABC Kiadót. Az illegális kiadók által kiadott (tiltott) könyveket állami nyomdában ké-

tomány. Budapest, Magyar Könyvklub-Helikon, 1998. 92.

szítették, titokban és pénzért, de sokszor a demokratikus ellenzék számos tagja is részt vett a nyomtatásban.²⁰ Ezen könyvek közé tartoztak Petri György verses kötetei (amelyek 1975 óta tilalom alatt voltak), vagy Orwell *1984* című könyve.²¹ Szükséges megemlíteni azt is, hogy 1982-ben jelent meg az erdélyi *Ellenpontok*. Az erdélyi szamizdat helyi következménye az lett, hogy a román hatóságok számára ürügyet jelentett, ami alapján megtilthatták a magyarok külföldre utazását.²² A hazai értelmiség több esetben is felszólalt az *Ellenpontok* szerkesztőinek üldöztetése ellen. Az ügy belföldi eredménye lett, hogy kezdett megnöni az Erdélyből menekülő magyarok száma, amely később a falurombolási terv kezdeténél öltött hatalmas méreteket. Az *Ellenpontok* szerkesztői elleni román hatósági eljárások hazánkban az egész értelmiség körében kemény tiltakozást váltottak ki, részben azért is, mert a szerkesztők hazai szamizdat körökkel is kapcsolatban álltak. Időközben 1982-től indultak a hatósági zaklatások a *Beszélő* és az illegális kiadók, elsősorban Demszky ellen. A demokratikus ellenzék tagjait durván követték, zaklatták, súlyos pénzbüntetésre ítélték, ennek csúcspontja pedig Demszky Gábor rendőrök által történő bántalmazása volt 1983-ban.²³ Közben természetesen folyamatosan elkobozták a szamizdatokat, és megfélemlítették azokat, akiknél esetleg példányt találtak. A „kis hidegháború” fő évében, 1983-ban a hatóságok még a „Rajk-butikot” is bezárták, Rajk Lászlót pedig erővel kiköltöztették.²⁴ Mivel hazánk 1982-től az IMF (Nemzetközi Valutaalap) hitelein élt, a demokratikus ellenzék nyugati kapcsolatai révén elérte,²⁵ hogy a pártállamra gyakorolt nyomás növekedjen. Demszky 1983-as bántalmazása után (amit a Szabad Eu-

rópa Rádió is bemondott) már nem alkalmaztak durva erőszakot, csak adminisztratív hatósági eszközöket 1989-ig. Ettől csak a nagyobb tüntetések képeztek kivételt.

1983 novemberében újabb fontos esemény következett. Demszky Gábor és Hodosán Róza elindították az AB Kiadó *Tájékoztató* nevű szamizdat folyóiratát, majd ennek utódját, a *Hírmondót*.²⁶ Sok helyen *AB Hírmondó* néven emlékeznek meg a lapról, amely 1988-ban szűnt meg.²⁷ A *Hírmondó* legalább olyan nagy mennyiségben ért el az olvasókhoz, mint a *Beszélő*. Petőcz András úgy értékelte: inkább újság típusú folyóirat volt, vagyis kifejezetten az aktuális hírekre összpontosított.²⁸ Tehát a *Beszélő* elemző, tartalmas kiadványaihoz képest vékonyabb, hírek közlésére „szakosodott” szamizdat volt. Akkoriban nagyon keveset lehetett tudni például a lengyelországi sztrájkokról vagy egyes hazai eseményekről (sztrájkokról, problémákról), így a *Hírmondó* sikere alternatív, napi információs szolgáltatásnak tudható be. Foglalkozott a határon túli magyar kisebbségek helyzetével, bemutatva nyomorúságos emberjogi helyzetüket. A második nyilvánosság tehát kezdte elérni fő célját, vagyis az információs szabadság növelését. Sok, legálisan nyomtatott sajtóra is hatással voltak, például a Petőcz András által szerkesztett *Jelenlét* című egyetemi folyóiratra.²⁹ A hatalom kezdett hozzászokni a nemzeti ellenzék legálisan „megtűrt” sajtófelületeinek önállóbb hangvételéhez is, mert ha e széles körben ismert folyóiratok is szamizdatként kezdtek volna megjelenni, akkor a lengyelországihoz hasonló információs állapotok alakultak volna ki, amit a hatalom már nem tudott volna kezelni. Visszatérve a szamizdatok jelentőségére, a rendszerváltozást megelőző civil mozgalmak sokkal kisebbek és szervezetlenebbek lettek volna, ha

20 Csizmadia i. m. 213.

21 *Interjú Petőcz Andrással és Hodosán i. m. 231.*

22 Csizmadia i. m. 234-236.

23 Hodosán i. m. 131.

24 Uo. 125.

25 Uo. 137.

26 Uo. 238.

27 Csizmadia i. m. 460.

28 *Interjú Petőcz Andrással*

29 Uo.

nincsenek az információt szolgáltató szamizdat folyóiratok. Ebben valamilyen szinten hasonlóság van a magyar és a lengyel ellenzéki fejlődés között, viszont a lengyeleknél mindezek sokkal nagyobb (több százezres) példányszámokban jelentek meg, és nagyobb tömegeket mozgattak meg. Alapvetően ez a sűrű, lassú lengyel állapotok miatt volt, míg hazánkban a kádári jóléti konszolidáció elérte célját: a pártállam bukásáig nem voltak fegyveres vagy erőszakos tömegmozgalmak.

1983 után újabb illegális kiadók jelentek meg, köztük Krassó György *Magyar Október Kiadója*,³⁰ amely segítette 1956 emlékének közvetítését a fiatalabb generációk felé. Krassó számos, 1956-ot feldolgozó írásművet közölt, ezzel is küzdve a pártállam történelemhamisítása ellen. Többek között Bill Lomax 1956-ról szóló könyvét is megjelentette a forradalom és szabadságharc 30. évfordulójára,³¹ amit Krassó György fordított le és egészített ki.³² Sok tanulmány látott addig is napvilágot, de ez volt az első összefoglaló szamizdat könyv 1956-ról. Szükséges megemlíteni a Vox Humana Kör, ³³ amely politikailag az európai béke- és zöld (környezetvédő) mozgalmakhoz állt közel. Hozzájuk volt köthető az *Égtájak között* folyóirat is, amely 1985-ig az ELTE KISZ ellenőrzése alatt állt, majd a folyóirat egyre radikálisabb hangvétele miatt szamizdatként folytatta működését. Jelentősége abban állt, hogy fontos szerepet vállalt a március 15-i tüntetések szervezésében – ezek a rendszerváltás meghatározó eseményei, az ellenzéki erők közösségformáló napjai voltak. Szükséges bemutatni azt is, hogy a „Rajk-butik” bezárása után sem szűntek meg a szamizdat értékesítési pontok: a legnagyobb értékesítő hely Demszky Gábor 1985–1989 közötti lakása (Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út

62.) volt.³⁴ A hatóságok számos esetben tartottak házkutatást, koboztak el szamizdatokat, de olyan retorziókra, mint 1983-ban, már nem került sor. Végül fontos megemlíteni az 1986-ban induló, Nagy Jenő szerkesztésében létrehozott *Demokrata* című szamizdatról is³⁵.

1985-1986 után szamizdatokat készíteni már nem volt „életveszélyes”, hiszen a rendszer töredezni kezdett.³⁶ Ettől függetlenül 1989. október 23-ig minden politikai jellegű szamizdatnak jelentősége volt, hiszen elősegítették a szabad információáramlás előkészítését és az állampárt propagandagépezetén kicsi, de vérző sebeket ejtettek. Petőcz András szerint a civil szellem kialakulására a szamizdat nagyon fontos hatással volt: „elképesztően jelentősnek érzem, egyrészt az önkifejezés miatt, [...] úgy gondolom, hogy a modern társadalomban a civil kurázi, a civil társadalom nagyon fontos. Az is nagyon fontos volt, hogy emberek azt mondták, hogy én márpedig készítek egy kiadványt, és nem kérek hozzá engedélyt, ez például nagyon fontos volt – tehát a gondolkodás. Másrészt az információáramoltatás [...] harmadrészt ez a dolog közösséget teremtett, [...] valahogy együtt tudtunk gondolkodni mi, fiatalok és kevésbé fiatalok [...] tehát a rendszerváltás szempontjából a szamizdat és a szamizdatkultúra, illetve a mögötte lévő gondolkodás alapvető kérdés”.³⁷

Központi fontosságú volt tehát, hogy egy csapat összeállt és eldöntötte, hogy valamit önállóan létrehoz, nem kérve ki a hatalom engedélyét. A szamizdat szabad információáramlást biztosított, összekötve olyan személyeket, akik addig csak önmagukban álltak, elszigetelve másoktól. Ez a tevékenység így közösséget alkotott, megalapozva bizonyos, a rendszerváltásban később szerepet vállaló szervezeteket.

30 Hodosán i. m. 239.

31 Bill Lomax: *Magyarország, 1956*. Budapest, Független Kiadó, 1986.

32 Hodosán i. m. 154.

33 Csizmadia i. m. 336–337.

34 Hodosán i. m. 169.

35 Uo. 239.

36 *Interjú Petőcz Andrással*

37 Uo.

KÜLÖN--

BESZÉLŐ

1984. július

Tartalom

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Politika és propaganda /kerakasztal-beszélgetés/ 25.o.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Politika és propaganda

- Kerakasztal-beszélgetés a Magyar Sajtó Házában -

Résztvevők: Bényei József, a Hajdú-bihari Napló főszerkesztője; Magyeri Károly, az újságíró-szövetség /MÚOSZ/ főtitkára; Németh Jenő, a Tájékoztatási Hivatal általános elnökhelyettese; Pintér Dezső, a Magyar Hírlap rovatvezetője; Rényi Péter, a Népszabadság főszerkesztő-helyettese; Salgó László, a Magyar Rádió főszerkesztője; Soltész István, a Magyar Nemzet főszerkesztője és Tóth Gábor, a Magyar Nemzet szerkesztő bizottságának tagja. A vitavezető: Bereczky Gyula, az MSZMP KB tájékoztatási alosztályának vezetője. Részleteket közlünk; a teljes szöveg a Magyar Sajtó című, zárt körben terjesztett folyóiratban jelent meg.

Vitaindítójában Bereczky a következő kérdéseket vetette fel /nem szó szerint idézzük/: Mit értünk /vagy értsünk/ a politika és a propaganda viszonyán? Mit jelent ma a sajtó számára a politikai elkötelezettség? Milyenek kell lennie a kapcsolatnak, illetve milyenek látják a beszélgetőpartnerek az együttműködést a politikai és a sajtószervek között?

Bényei: Ugy hangzott el a kérdés, hogy politikus-e az újságíró vagy propagandista. Véleményem szerint: az újságíró politikus. Ha az újságíró jó politikát vállal fel és azt népszerűsíti, akkor sem csak propagandista, hanem közvetlen politikai tevékenységet is végez. /.../

Pintér: /.../ szerintem az újságíró nem politikus. /.../ Mi az, hogy politikus? Nem vállalkozom arra, hogy ezt meghatározzam, de én a politikus viszonyát a hatalommal, a döntési mechanizmussal egészen másként látom, mint az újságíróét. /.../

- 25 -

Rényi: Ami a politikát és a propagandát illeti: összefüggésüket én egész más oldalról is bonyolult kérdésnek érzem. /.../ Az újságírásban az ideológiai propaganda és a politikai propaganda követelményei közötti eltérés naponta, állandóan jelen van. Különösen érezhető ez a külpolitikában, ahol az újságíró ezért is permanens feszültségben él. Egyfelől vannak ideológiai elvek, mondjuk, egy olyan országgal kapcsolatban, mint Irán. Ideológiai bírálatunk a sah rendszerével szemben fennállt, és, ha egészen másképp is, Khomeini rendszerével szemben is fennáll. Ugyanakkor voltak és vannak politikai, nemzeti érdekből adódó elvárások, például amikor a sah itt járt nálunk, mint ismeretes, diszdoktorrá avattuk. És amikor Khomeini középkori elveket hirdetett, akkor is voltak fenntartásaink, ám a külkereskedelem és a diplomácia maga, ha úgy tetszik politikai realitásait kimondta: ilyen és ilyen érdekek fűződnek a kapcsolatokhoz, ezeket a kérdéseket ne vigyük ideológiai síkra. Ez olykor szinte megoldhatatlannak tűnő feszültségeket teremt. Tudjuk, a politika elvárásai ha nem is mindig a naphoz, de a jelenhez nagyon közel állnak, míg az ideológia, az elvek teljesen csak hosszabb távú folyamatokban realizálódhatnak.

Németh: /.../ Az újságíró /.../ a maga helyén, a maga eszközeivel és módszereivel szolgálja a politikát, valóban politikai személyiség. /.../

Rényi: Mi az, hogy "a" politika?

Németh: A politika általános értelemben az állam uralkodó osztályának, vagy osztályainak és pártjának, illetve pártjainak az ország kormányzásában követett iránya. /.../ Leegyszerűsítve a döntésekhez, ezeknek az állandó és változó elemeihez való viszonyt tartom fontosnak. Azt, hogy ha valamivel azonosul valaki, akkor nyíltan, elkötelezetten álljon is ki mellette, s ne adjon alapot a kételkedésre, a spekulatív gondolkodásra. /.../

Salgó: A politika és a propaganda viszonya, az elkötelezettség kritériuma azért is bonyolult, mert egy alapvető evidencia, és egy állandó jellegű ellentmondás konfliktusában élünk. Az alapvető evidencia azt tartalmazza, hogy egy adott társadalmi rendszerben valami mellett kiállunk. Ismeretes, hogy Franciaországban 1968-ban milyen kiélezett volt a helyzet. Világos dolog, hogy ilyen szituációban az újságírónak elkötelezettségéről egyértelmű tanúbizonyságot kellett adnia. Léon Zitront, a francia rádió és televízió egyik legnagyobb nevű újságíróját, mivel alapvető kérdésekben nem adott bizonyosságot elkötelezettségéről, számos társával együtt azonnal felfüggesztették, másokat elbocsátottak. Ez alapvető evidencia. Abban, hogy a fő kérdésekben egy újságíró ne legyen elkötelezett, semmilyen társadalmi rendszerben, politikai pártban nincs pardon. /.../ Mi külpolitikuskok ugyanakkor gyakran érezzük azt is, hogy vannak olyan helyzetek, amikor önmagunkkal kerülünk konfliktusba. Itt van a már említett iráni példa. Amikor a sahot diszdoktorrá avatták, a kezemben tartottam azt a l'Humanitét, amelyben a haladó gondolkodású franciák tiltakoztak az iráni kivégzések ellen. Ezzel egyidőben nálunk a sahot külpolitikai érdekből diszdoktorrá kellett avatni és hallgatni arról, hogy milyen vérengzések folynak Iránban. Hogyan lehet az ilyen konfliktusokat önmagunkban feloldani? Tény, hogy bizonyos helyzetekben ez lehetetlen, de az állami érdekek miatt kénytelenek vagyunk kompromisszumot kötni, elsősorban önmagunkkal.

Rényi: Egy szocialista ország állami érdeke - a mi világméretűnk szerint is - azt diktálja, hogy egy olyan rendszerrel, mint a sahé volt, gazdaságilag együttműködjünk, ugyanakkor azonban tiltakozzunk ennek a rendszernek az igazságtalanságai és embertelenségei ellen. Felvetődik a kérdés, hogy ez miért nincs benne az ideológiai képzetünkben? Benne van, csak nem elég differenciáltan, nincs eléggé kibontva, megfogalmazva azoknak a követelményeknek megfelelően, amelyeket korunk e tekintetben támaszt.

Salgó: Ez igaz! Nem az újságíró a felelős, ha valós állami érdek a "diplomáciai" szemüvegen át eltorzul.

Pintér: Ebben az esetben Rényi elvtárs hogyan érti: az ideológiai képzetünk kié? Az MSZMP-é? Általában a nemzetközi munkásmozgalomé? Vagy kié?

Salgó: A szocialista magyar társadalomé. Magyarországon, ha egy egyetemet végzett fiatal elhatározza például azt, hogy újságíró akar lenni, akkor abban a pillanatban tudatában kell lennie annak, hogy ő ezzel alapvető kérdésekben elkötelezett.

Rényi: Mondjuk ki: ezen azt értjük, hogy vállalnia kell bizonyos korlátozottságot, a közvetlen politikai érdekek tudomásulvételének megfelelően. A "létező" szocializmus létezésével ez már együtt jár. /.../

Tóth: Némi szemléletli zavart érzek beszélgetésünk témája, a propaganda megítélésében. /.../ Ha valahol szakadék támad az elmélet és a gyakorlat között - és változásokkal teli korunkban ez bizony előfordul -, akkor a legkézenfekvőbb azt mondani, hogy rosszul dolgoztak a propagandisták, elügyetlenkedte a sajtó, nem végezte el a tudati előkészítést a tömegtájékoztatás. Véleményem szerint hivatásunk kulcskérdése: a beavatottság. /.../

Bereczky: Az MSZMP Politikai Bizottságának 1982. decemberi határozata megjelölte: a következő időkben a szerkesztőket, újságírókat jobban be kell vonni a döntésekbe, a döntések előkészítésébe. Az Agitációs és Propaganda Osztály az elmúlt hónapokban jelentős lépéseket tett e gyakorlat kialakításáért, állandósításáért.

Tóth: Igen, ez kellene. Ma még siralmas helyzetbe kerül néha az újságíró. Egy teremben ülnek nyolcvan-kilencvenen, mindenki lapozza az előterjesztést - az újságírók meg az asztal végén tizen kapnak egy példányt betekintésre. /.../ Bálint György szerint az újságíró "toronyőr", vagyis széles látása van a világra. Hadd teszem hozzá: ehhez föl is kell engedni a toronyba. Szorosan összefügg ez az elkötelezettséggel is. Ebben én a történelmi látásmódot tartom nagyon fontosnak; azt, hogy ne statikusan, hanem a maga fejlődésében vizsgáljuk az elkötelezettséget. Gondoljunk bele, mennyire mások voltak a kritériumai az ötvenes években, mint ma. Szerintem az elkötelezettség alapja, hogy a marxizmust jól értelmezzük, jól alkalmazzuk a magyar valósághoz. S ennek módszere is kiforrott, klasszikus: a konkrét helyzet konkrét elemzése. /.../

Bényei: /.../ Néha saját magunk nehezítjük meg azt, hogy az újságíró ne csak az ideológiához, hanem a létező szocializmus napi politikájához minden esetben, következetesen elkötelezett legyen. Néha indokolatlanul sok tilalomfűt állítunk fel. Hallottam egy tájékoztatót az egyik minisztertől, aki hosszasan felsorolta, milyen témákat nem javasol az újságíróknak, pedig a közvéleményt érdeklő témákról volt szó. Ha mi a valóságos kérdések helyett csak látványproblémákról írunk és beszélünk, elrontjuk önmagunk dolgát. /.../ Másik téma: /.../ Tapasztalatom szerint az újságírás presztízse - anyagi és társadalmi vonatkozásban - csökkent. Az egyetemet végzett, politikailag legstabilabb értelmiségi csoportok számára ez a pálya nem vonzó. Ez kompromisszumokra kényszeríti a sajtó vezetőit, s a jelenség vidéken még hatványozottabban jelentkezik. /.../ A megyei lapoknál dolgozó újságírók anyagi helyzete is kétségkívül rossz. A széles látókörű újságírótipus azután egyre inkább hiányzik, de nemcsak a fiatalok, hanem a középkorúak között is.

Rényi: /.../ Igaza volna Pintér Dezsőnek, ha úgy gondolja: az újságírásnak a politikánál tágabb a mozgástere, más feladatai is vannak. De túlságosan ingerültnek érzem, amikor valahogy úgy nyilatkozik, hogy "hagyjanak békét nekünk" a politika szempontjaival. /.../ Ami a politikai irányító szervek és a sajtó viszonyát illeti, én is döntőnek a beavatást tartom; nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a jelentőségét és több irányú hasznát. A jelenlevők közül is több szerkesztővel együtt részt vettem legutóbb egyik gazdasági miniszter úr tájékoztató előadásán és konzultációján. Kertelés nélkül, rendkívül őszintén, emellett igen objektívan számolt be a súlyos problémákról, a korlátozott lehetőségekről. Sok mindent elmondott, ami egy az egyben semmiképp sem való a sajtóba. Figyeltem, milyen hatással volt ez a beszámoló a hallgatóság lelkületére, így a magaméra is: mennél nyíltabban beszélt, annál jobban nehezedett az emberre a felelősség súlya, annál inkább éreztük, hogy körültekintően kell eljárni, jól ki kell választani a megírandó témákat, pontosan kell fogalmazni,

konstruktívan és kreatívan kell megközelíteni a dolgokat. Sajnos ritka az ilyen alkalom; főként azért, mert az irányító szervek tisztviselői nem szánnak elég időt a sajtó informálására és eligazítására. Sokszor elcsodálkozunk, hogy a fejlett tőkés országokban milyen feszesen-szervezetten közvetíti a sajtó a hangadó kormányzati és nem-kormányzati körök álláspontját. Ebben nyilván szerepe van a sajtóorgánumok fegyelmének és érdekelttségének, de legalább ennyi szerepe van annak is, hogy rendkívül sok időt és energiát fordítanak az informátorok informálására, sok mindenbe beavatják a szerkesztőket és újságírókat. Nem szólva arról, hogy összehasonlíthatatlanul nagyobb részt vállalnak a politikusok maguk a közvélemény közvetlen tájékoztatásában. Tessék egyszer megfigyelni, hogy például választások vagy nagyobb konfliktusok idején hány interjút ad, hány cikket ír, hány tévé-vitában vesz részt egy-egy vezető politikus. A mi televíziós gyakorlatunk legtöbbször az újságíróknak adja ki albérletbe a politikai vita-fórumokat, kerekasztalokat, ahol újságírók kérdeznek is, válaszolnak is. /.../

Németh: Azt hiszem, a lényegkiemelés iránt nagyobb problémaérzékenységet kell tanúsítanunk. Az is igaz ugyanis, hogy ha a fejlett nyugati országokban egy-egy tájékoztatót meghallgat egy újságíró, abból jól tud adaptálni. Nálunk a politikának a sajtó nyelvére való lefordításával esetenként baj van. /.../

Rényi: Még egy szót a beavatás-beavatottság dialektikájáról. Ennek is két oldala van: ahhoz, hogy mind több irányító ember, miniszter és más vezető olyan nyíltan beszéljen, mint akit az előbb említettem - ez nagymértékben azon is múlik, milyen a szerkesztőségek, a szerkesztők és az újságírók hozzáállása. Ha az illetékesek azt tapasztalják, hogy az általuk adott információkat nem fair módon használják fel, hogy az őszintén feltárt nehézségeket szenzációhajhászon exponálják a nyilvánosság előtt, esetleg úgy, hogy ellenzéki nézeteknek adnak tápot vagy az ellenséges propagandaközpontoknak szolgáltatnak könnyű prédát; vagy akár csak szakszerűtlenül dolgozzák fel a materiát, hozzá nem értően, akkor az információs források el fognak apadni. /.../ Persze ezt se úgy értelmezném, hogy permanensen és minden cikkirótól a "bölcösség" maximumát követeljük meg. Beszéltünk már róla: vannak nehéz, keservesen bonyolult kérdések; elsősorban azokra a nagy nyitott kérdésekre gondolok itt, melyek ideológikus elveink, eszméink és a gyakorlat között feszülnek. Ha ezt tudomásul vesszük, akkor ennek természetes következményeként kell felfogni azt is, hogy időnként valakiből kiszakad egy-egy kesergő felkiáltás, elveinket féltő aggodás, előrehaladásunk objektív vagy szubjektív akadályai miatti indulatosabb hang. Persze, hogy ezzel is vitatkozni kell, ha a konkrét kérdést nem helyesen itéli meg az illető és vannak jó érveink. De ne minősítsük rögtvest elviselhetetlenül gyanús-nak, ha ennyi bonyodalom közepette az egyénből spontán érzelmi reakciók is feltörnek. /.../

Mogyeri: Rényi elvtárssal nem értek egyet /.../ Nem mindegy, hogy ez a jajkiáltás hol hangzik el. Ha nyilvánosság előtt hangzik el, nem biztos, hogy jó dolog.

Rényi: Az, hogy valaki, nehéz konfliktusok közepette, valamit számon kér, nem más, mint a nehézségekből fakadó reflex. Én is ilyesmire gondolok; egészen másképp ítélem meg, ha a jajkiáltó profétának képzeletét és tévtanokat hirdeti.

Mogyeri: Az elkötelezettség legfőbb paramétere: azonosulás a párt politikájával. A MUOSZ kapcsán azt mondanám: igenis, a magyar újságíró-társadalom presztizs-vesztésekhez jutott, bér és kitüntetések vonatkozásában. Köztudott dolog, hogy a tömegtájékoztatás technikai háttere már nem korszerű. Véleményem szerint az újságíró presztizsét akkor lehet emelni, ha ő maga is sokat tesz ezért. Szerintem jó az, ha kis közösségekben vitatkozni lehet, tehát ott legyenek a jajkiáltások. /.../

Pintér: Felmerül bennem: az újságíró kinek a révén azonosul a politikával, milyen szervezettel, annak a szervnek milyen embereivel, azoknak kiszolgáltatva, azok által beavatva vagy miként...?

- 29 -

Rényi: Pintér elvtárs szintén szerkesztőségben dolgozik, sokféle módon tud tájékozódni, azonosulni, vagy más véleményt nyilvánítani. Például: ott van a taggyűlés, ott van a szerkesztőségi és rovatvezetői értekezlet, az ifjúsági parlament. Ha lesznek egyszer optimálisan működő fórumok, ahol Pintér elvtársat sem lehet megkerülni a döntéshozatalban, a helyzet megváltozik, de ezzel egyhamar ne számoljon. Egyelőre az a helyzet: ha bele akar szólni ezekbe a dolgokba, keresse meg a meglévő fórumokat /ahogy eljött ide is/, ott fogalmazza meg a véleményét; ezzel egyszersmind próbára teszi a demokratikus szerveket./.../

Soltész: Nem a szavakon akarok lovagolni, de az "elkötelezettség"-ről beszélünk, én az "azonosulás"-t szívesebben használom. Ugyanis ez utóbbi arra utal, hogy "közöm van hozzá". Nem lehet a világot úgy felosztani, hogy van amihez van közöm, van amihez nincs. Közöm van a szocializmushoz. Ez feltételezi a vitát, a felelősséget. /.../

Tóth: Csatlakozom Bényei Józsefhez: az újságírás presztízse csökkent. S ez összefügg a szerkesztőségi autonómiával. A Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak volt egy felmérése - megjelent a Magyar Sajtóban is -: megkérdezték a lapszerkesztőket, mennyire tudnak önálló arculatot, saját koncepciót kialakítani. 38 százalékuk azt válaszolta, hogy csak nagyon szűk lehetőségük van erre. Ez bizony figyelmeztető arány! A presztízsz része az is: a sajtó mennyiben a politikaformálás eszköze. Véleményem szerint a politikai és állami életben, a tudomány köreiből több érdemi vita, izgalmas párbeszéd zajlik, mint amennyi a sajtóban tükröződik. Mit tud a közvélemény például arról, hogy az országgyűlési bizottságokban olykor milyen eleven, mondhatnám parázs vita folyik! Jóformán semmit. Megfontolandó, nem kellene-e áthelyezni bizonyos súlypontokat a tömegtájékoztatásban, tudatosítani, nagyobb teret adni a közéleti demokráciának. Éppen azért, hogy jobban megnyerjük a társadalmat a cselekvéshez.

Rényi: Ezt nemcsak tudatosítani kellene, hanem több vitának is helyet kellene adni. 1967-ben a Népszabadságban 80-90 cikk jelent meg az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséről. Ez lehet, hogy túl sok volt, de ma biztosan túl kevés a vita az új dolgokról.

Tóth: /.../ A Deák Ferenc-i intelem, hogy "Írj igazat!" ma túl egyszerűnek tetszik; a mi korunkban az igazság is egy nagyon bonyolult, összetett kategória. Amiben eligazodni - az elhivatottságon túl - csak alapos felkészültséggel, politikai műveltséggel lehet. /.../

Németh: /.../ Még egy kérdésről szólnék röviden. Gyakran hallani az úgynevezett tilalomfákról. /.../ Néhány hónappal ezelőtt egy értekezleten azt mondta valaki; valamiféle "tölgyfa betegségről" megtiltották, hogy irjanak. Ilyenek és ehhez hasonló hangzanak el. Felelősségem tudatában kijelentem, hogy a sajtóirányítás egyetlen szerve sem adott ki ilyen utasítást. Tény, hogy vannak állami és katonai titkok, de ezek az egész világon mindenütt léteznek. Vannak gazdasági érdekek és gazdasági titkok is. Azt hiszem az ezek közlésével kapcsolatos elvek nem szorulnak magyarázatra. /.../

Bereczky: Emlékeztetnék rá a zárszó kapcsán: egy esztendeje annak, hogy az MSZMP Központi Bizottsága úgynevezett felező ülésén a sajtó tevékenységével is foglalkozott. A KB 1983. évi áprilisi ülésén, amikor kritikai megjegyzésekkel is illette a sajtó munkáját, leszögezte: a magyar sajtó mélyen elkötelezett, a magyar nemzet érdekeit jól szolgálva végzi felelősségteljes munkáját. A magyar sajtó sokat tett azért, hogy társadalmunk fejlődése az utóbbi tíz-húsz évben gyors ütemű lett. Ilyen értelemben, ha a magyar sajtó tevékenységét megítéljük, csak azt mondhatjuk: betölti feladatát! /.../

- 29 -

H O L I T T A V I C C ?

BESZÉLGETÉS VALAHOL... FEBRUÁR 8. ELŐTT

- Hallottad, komán? Nálunk a kékek a zöldek.
- Bánja fene, ha néhányat kékre-zöldre verünk, majd ők se fogják tudni, hogy kékek-e vagy zöldek.

ELIGAZÍTÁS

- Elvtársak, önök a proletárhatalom ökle. Micsoda ön, főtörzs elvtárs?
- Jelentem, a proletárhatalom ökre.

BEVETÉS UTÁN

- No, mi volt a Batthyány téren?
- Semmi fontos. Ö s s z e v e r ő d ö t t néhány fő.

BUKARESTI JELENTÉS

- Hány kommunista van Romániában?
- Két és fél.
- Hogyhogy?
- Ceausescu meg a felesége, ez kettő. A többi meg fél.
-
- Mi Ceausescu legkedvesebb állata?
- A légy. Energiát nem fogyaszt, a szarból is megél és mindent beköp.
-
- Mi a három legfontosabb román szó?
- Secu - ez az, ami mindenütt jelen van; nuca - ez ami sehol sincs; Nicu - ez az, ami nem ott van, ahol lennie kellene.

37

NEM CSAK BUKARESTBEN MONDJÁK

- Mi a különbség egy vasúti kupé és a szocializmus között?
- A kupéban lehet szabad ülés, a szocializmusból nincs szabadulás.

KÖZHASZNU GONDOLATOK

Ha már bakot lőtt, ne felejtse el utána bünbakot is löni.

Nehéz jól művelni a szociológiát. Az sem jó, ha analitikusok paralizálják a társadalmat, de az sem, ha paralizikusok analizálják.

Mondá az Úr: Legyen világosság! S lőn gulágosság.

HOL ITT A VICC?Azok a fránya névelők...

- Hol egy amerikai útra indul, hogy egy mexikóira, hol egy bécsire... - meséli irigykedve barátom egy ismerősről.
- No és? Te meg hol az Amerikai útra mégy, hol a Mexikói útra, hol a Bécsi útra!

A Tervhivatalban hallottuk

- Mi a különbség Bosznia fővárosa és a magyar népgazdaság kilátásai között?
- ??
- Bosznia fővárosa Szarajevó, ami viszont a kilátásainkat illeti, fényes a jövő.

Vonaton, Bukarest felé

- Sötét is van, hideg is van, és már félórása állunk a nyílt pályán!
- Ha legalább ennivaló lenne, azt hinném, hogy még tart a világháború.

Iván és Jack

- Hogy nálunk nincs szólásszabadság? Rágalom!
- Oké, de nálunk szólás utáni szabadság is van.

Kabuli örömök

- Én erősen bizom benne, Dmitrij Szergejevics, hogy afgán barátaink leküzdik a nehézségeket.
- És mire alapozza ezt az optimizmust?
- Ugy dolgoznak, mint a megszállottak...

KOZHASZNU CONDOLATOK

Előmozdítaná talán az építőmunkát, ha a bálványozókat nem becsülnék többre az állványozóknál.

★

Mi kellene a mintaszörű egészségügyi ellátáshoz? A főkapitány szerint az, hogy minelyt betegét jelent valaki, a hatóság rögtön kiszálljon hozzá, lázkutatást tartani.

★

Országos értekezletet kellene tartani a szocialista örvényességről a Vizügyi Hivatal szervezésében. Meghívhatnák a Dunát, a Tiszát, a Drávát...

★

Az édsz bajjal jár - erre is egy orosz jött rá: Gribojedov a múlt században.

★

Jobb megpattanni, mint megfeszülni, tartják némelyek.

OLIMPIAI HIREK

Huszonhat magyar állampolgár

26 magyar állampolgár - többségük munkás - tiltakozó levelet küldött a Magyar Olimpiai Bizottságnak. Levelüket eljuttatták a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságához és a Beszélő szerkesztőségéhez is.

Nyílt levél

Mélyen felháborított bennünket, hogy olimpijonjaink, politikai megfontolások végett nem vehetnek részt az 1984. évi nyári olimpiai játékokon.

Sértőnek érezzük, hogy a sportot szerető magyar emberekkel szemben, az általuk adott és megtermelt olimpiai hozzájárulást ilyen méltatlanul kezeli a Magyar Olimpiai Bizottság.

Felkérjük a politikai és az illetékes társadalmi szervezetek képviselőit, hogy az általuk hozott döntést változtassák meg, mert a BÉKE és BARÁTSÁG eszméjét magában foglaló világeseményt bojkottálnak. Mi úgy érezzük, hogy a szocialista internacionalizmus elvét messze túlhaladja az Önök által megfogalmazott "szolidaritás".

Szeretnénk, ha nem taposnák sárba egy nemzet munkáját, hitét, becsületét, melyet Önök is élveznek.

Budapest, 1984 május

Szabó Tibor
Sik László
Farkas Elek
Kurta Mihály
Bősze Sándor
Szmolnik Gyula
Ádám Sándor
Rónay Gyula
Aranyos Gyula
Gyulai Géza
Nagy László
Szántó György
Netz Zoltánné

Takács Andrásné
Sipos Károly
Takács András
Netz Zoltán
Tóth Lajos
Molnár Imre
Zluba Lajos
Mocsári Zsolt
Vitáli Sándor
Szőke Gábor
Fábián István
Varró László
Czotter László

x x x

A Magyarok az Olimpiáért Akció
/aláírásgyűjtés - aláírás-begyűjtés/

Június elején levelet találtunk szerkesztőségünk postaládájában: "Kedves Kis János! Érem, hogy a mellékelt anyagot ismertesse barátaival, ismerőseivel, sportolókkal, Balczóval, újságírókkal stb. és minél előbb juttassa el a Magyar Olimpiai Bizottsághoz." Íme a levél érdemi része:

Nyilatkozat

Mi, a Magyarok az Olimpiáért Akció szervezői mélységesen elítélünk minden kísérletet, amely az olimpiai mozgalom megbontására irányul, így a Magyar Olimpiai Bizottság azon döntését is, mely szerint a magyar sportolók nem vesznek - nem vehetnek - részt az 1984. évi Nyári Olimpiai Játékokon.

Nem értünk egyet azzal, hogy épp a nemzetek közötti béke és barátság ápolására hivatott, magát az olimpiai eszme védelmezőjének tartó testület fontosabbnak tartja a politikát, mint a sportot, döntésével semmivé és értelmetlenné téve sok magyar sportoló több éves felkészülését.

Olykor sporttal kapcsolatos ügyek is növelték a hivatalos politikával szembeni ellenérzéseket. A Külön-Beszélő összeállítását olvashatjuk a Los Angeles-i Olimpia bojkottjával kapcsolatban. Találkozhatunk aláírásgyűjtéssel, a Magyarok az Olimpiáért Akcióval, valamint nézőtéri skandalással is. (Külön-Beszélő, 1984. július, 9-11. Rendszerváltó Archívum, Lakitelek)

Különösen károsnak tartjuk a hivatalos magyar sportvezetők döntését azért, mert ezzel ők is hozzájárulnak a nemzetek közötti kapcsolatok további romlásához és ártnak a béke ügyének is.

Bizunk abban, hogy a Magyar Olimpiai Bizottság figyelembe veszi az egész sportszerető magyar társadalom, a sportolók, edzők és minden békeszerető ember véleményét, megváltoztatja döntését és a magyar olimpikonok mégis résztvehetnek az 1984. évi, Los Angelesben megrendezésre kerülő Nyári Olimpiai Játékokon.

1984. május 17.

a Magyarok az Olimpiáért Akció
szervezői és támogatói

Az aláírási ivaek szövege:

Támogatjuk a magyar csapat részvételét az 1984. évi Nyári Olimpiai Játékokon:

név: _____ foglalkozás: _____ lakcim: _____

Sajnos be kell vallanunk: névsorral, foglalkozási és címjegyzékkel nem szolgálhatunk. Ha azonban a kedves Olyasónak mégis kételye támadna a Nyilatkozat hitelességét illetően, a rendőrségen egész biztosan megtalálja az aláírási ivaeket.

Nekünk speciel nincs oda szabad bejárásunk, így csak annyit adhatunk közre kiegészítésképpen, hogy mintegy 300-an csatlakoztak a Magyarok az Olimpiáért Akcióhoz, főként üzemi dolgozók, munkás fiatalok és szakmunkástanulók, de részt vett néhány aktív sportoló is. Az akciót a balatonfüzfői Nitrokémia Szakmunkásképzőben kezdeményezték, aztán a Nitrokémia Gyárban és a Papírgyárban szervezték tovább. Május 23-án postára adták az aláírási ivaeket és a Nyilatkozat egyik példányát, mégpedig expressz, ajánlott /tértivevényes/ borítékban.

De a levél - expressz ide, expressz oda - mindmáig nem érkezett meg. Visszont úgyszólván rögvést - május 25-én - megjelentek a rendőrök az akció egyik kezdeményezőjénél, kihallgatták több órán át és elkobozták tőle a tértivevényt; munkahelyén pedig barátilag kérte őt főnöke: változtasson állást. Azóta többeket kihallgattak és elbocsátással fenyegettek, mivel, úgymond, aláírásuk szembehelyezkedés a párt és a kormány döntésével.

x x x

- 11 -

A Műegyetemen is

Tudomásunkra jutott, hogy a Budapesti Műszaki Egyetemen is készült egy tiltakozó ív az olimpia bojkottja ellen. Az aláírási akcióban mintegy 400-an vettek részt.

x x x

A magyar - spanyol mérkőzésen

A május 31-i válogatott meccs második félidejének első perceiben két fiatalember bement a pályára és elkezdte kiabálni: OLIMPIA! LOS ANGELES! A rendezők rövid dulakodás után, de még a rendőrök odaérkezése előtt kituszkolták a rendbontókat, vissza a nézőtérre.

Am a nézőtér - különösen a Fradi-tábor - átvette és még a mérkőzés után, a metróban sem szünetelt meg hangoztatni e jelszavakat. Szerepelt még, dallammal ellátva, a következő kétsoros is:

Oroszország, Amerika -
Los Angeles egy nagy picosa.

Ebből is kiviláglik: a népdal eleinte még meglehetősen nyers megszövegezésben tör fel az indulatok hevületében izzó keblekből. Csak később, ahogy szájról-szájra terjed tollfosztás, kukoricamorzsolás stb. közben, úgy formálódik, osziszolódik.

x x x

Fiatalok a nemzetfogalomról

Történeti Szöveggyűjtemény rovatunkban ezúttal az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán kiadott *Jel-Szó* című folyóirat 1987/6-os számából válogattunk. A fiatal jogász hallgatók – Petrik Béla és Gorondy-Novák Sándor – által szerkesztett lap e száma az akkori ifjúság és vezető, elsősorban a népi gondolathoz kötődő értelmiségiek véleményét kérte ki a nemzetfogalom változásának aktuális kérdéseiről. Olyan személyiségeket sikerült megszólaltatniuk, mint Kiss Gy. Csaba, Kulin Ferenc, Szervátiusz Tibor vagy Szigethy Gábor.

Petrik Béla

Tükörcserepeink

/Előszó e számunkhoz/¹

*Mottó: „Írok elmúlt dolgokról,
porladó apáink dolgairól nektek,
akik csak előre akartok nézni.”
/Kós Károly/²*

Nem akartunk égre emelt kezekkel esküdni, sem földre rogyva átkozódni!

Tárgyilagosak akartunk maradni, de úgy, mint a derékra kötött kard, mint az ölelésre táruló kar...

Arról szerettünk volna képet festeni, hogy korosztályunk milyen nemzetfogalmat alakít vagy alakított ki magának, milyen magyarságkép él benne, és ami ennél is fontosabb, mennyire meghatározó tényezői ezek magatartásának, cselekedetének. Tervünk csak részletekben valósult meg, hogy pontosabb legyek, alig valami abból. Nemzedékünk egyik fele tanulmányainak befejezéséhez közeledve, előszobákban tölti ideje egy részét s neki már túl forróak vagyunk, vigyáznak, nehogy megégesük őt. Ők azok, akik sajnálkozva

utasították vissza megbízásunkat. A másik fele pedig kamikáze módjára rohamozza a falakat, bennünket túl langyosnak talált, elfordult „úri passzióunktól”. Nemzedékünk szótlán maradt! Kivonult az egyetemről, véletlenszerűen lehet csak rájuk bukkanni. Pedig tudjuk, hogy milyen erő rejlik bennünk, hiszen számos híradás érkezik innen-onnan a bennünk feszülő energiáról, életkedvről, tenni akarásról. Születik egy nemzedék s már hallatszanak első felsírásai, amelyek az újszülött tüdejét töltik meg oxigénnel /csak egy-két fórumot had említsek: *Kari Papír*, Erdei Ferenc kör, Ráma.../

Hisszük, hogy így csonkán is sokatmondó a kép.

Mielőtt nyomdába adtuk az anyagot, alkalmam nyílt még egyszer végigolvasni az írásokat, köztük a sajátomat is. /Ne vegye szerénytelenségnek az Olvasó, hogy a számvetést éppen saját írásomon kezdem. Nem érdemeire való tekintettel teszem ezt, hanem mert mondanivalóm egyik legfontosabb eleme kötődik ehhez./ Az első gondolatom ezzel kapcsolatban az volt, hogy át kellene fogalmaznom, illetve ki kellene bővítenem. Azután azon gondolkodtam, mit és hogyan kellene változtatnom rajta. Végül is arra jutottam, hogy jó ez így, ahogyan van, hiszen betölti azt a feladatát, amelyet neki szántam.

1 *Jel-Szó*, 1987/6. 3-7.

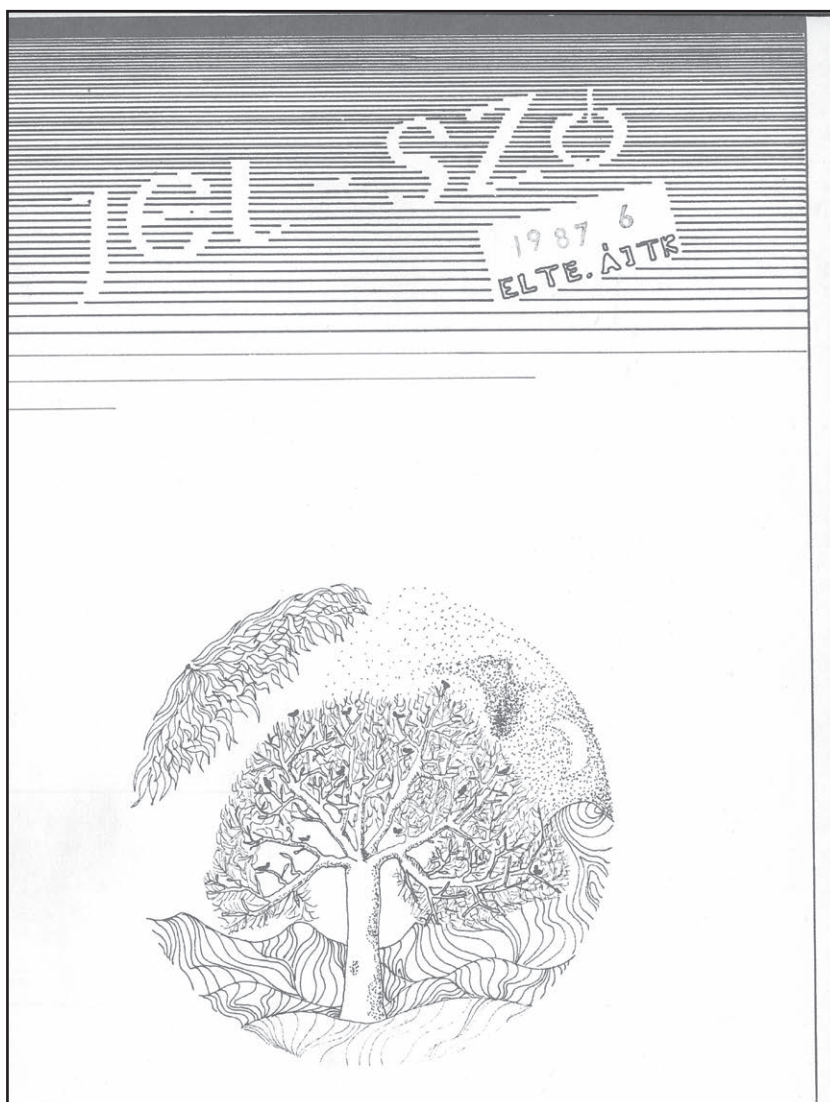
2 Az idézet Kós Károly *Régi Kalotaszeg* című művéből származik. (*Magyar Iparművészet*, 1911/5.)

Egyfelől valamiféle bevezető akart lenni Szervátiusz Tiborral folytatott beszélgetésünk elé. De még inkább hivatott azt az érzést kifejezni, ami fiatalságunkban egyre munkál: példát keresni, erőt gyűjteni a múltból. Az ifjúságnak ez a reakciója mindig is természetes volt. Nekünk azonban nincsenek példaképeink, – igenis messiásaink, prófétáink –, rá vagyunk szorítva arra, hogy egyre régebbi időkbe nyúljunk vissza, és ez már korántsem természetes jelenség. Szükségünk volna mesterekre, akik nem csak szellemi-érzelmi akkumulációt biztosítanak, hanem a közvetlen fizikai együttléttel támogatnák, erősítenék hitünket. A Medgyessy portré³ csak az ő közösségépítő és összetartó szerepéből kívánt erőt meríteni, ezért nem

akart teljes pályakép, hosszas elemzőtanulmány lenni. Így, az írott szón keresztül, még a fizikai együttlét is megvalósulhat, s nem csorbítja az idillt a konkrét valóság. Ezért nem „klasszikusaink” felé fordulunk, akik mindennapi terhes rohanásaikban nem képesek időt szakítani – hibás és hiányos – nevelésünkre. Ettől az írástól ennél többet ne is várjon az Olvasó, de nagy örömet szerezne, ha a megkezdett gondolatsorokat továbbépítené magában.

Úgy érzem, teljesebb formában, de ugyanezt fogalmazza meg Vadász Bence írása is. Belőle is az a

3 Petrik Béla: „Csak magyar akarattal kell hozzá!”. Medgyessy Ferenc. *Jel-Szó*, 1987/6, 60-64. Medgyessy Ferenc (1881-1958) szobrászművész fő céljának tekintette egy sajátos magyar szobrászművészet megalkotását.

kétely sugárzik, ami mindnyájunktól: szükséges-e ezt csinálnunk, érdemes-e?

Példákat már kerestünk, s ifjonti lelkesedéssel még hiszünk benne. De meddig lesz ez elég!? Építjük magunkat, ahogy írásából kitűnik, nem is akárhogyan!

S, hogy kételyeinket rögtön el is oszlassuk, áttámolyogjunk kétségeink túlpartjára, riportokat készítettünk:

*Zsolnai Józseffel.*⁴ Egy tanárember egyszerű elképzeléséről van szó. Egy új oktatási rendről, amelynek ismeret-anyaga magyar-

4 Gorondy-Novák Sándor-Petrik Béla: „...ütőképes európai magyarságot nevelni a jövő nemzedékeiből”. Beszélgetés Zsolnai Józseffel. Uo. 29-38. Zsolnai József (1935-2011) pedagógus. 1985-ben kísérleti iskola ala-

ság centrikus programra épül. A kisgyerekek tárgyi és szellemi néprajzot, ezeréves paraszti munkákat, hagyományokat ismernek meg. Honismeretet tanulnak, amely minden politika-történeti értékeléstől mentes. Ezek a gyerekek ugyanolyan biztonsággal bánnak a szövezzel, mint a videokamerával, ugyanolyan biztonsággal tájékozódnak a nép neves napjai között, mint a számítástechnika világában. Ötödik osztályos korukban már három nyelvet tanulnak, az adott nyelvterület klaszszikus kultúráján keresztül. A nyelvtudás, számítástechnika és idegen kultúrák ismeretének birtokában mégsem kell nekik magyarázni Petőfi, Ady, Nagy László vagy Csoóri Sándor költészetét, s Muhi, Mohács, Kismajtény is egyet jelent számukra. Amikor kiléptünk az iskolából, egyre gondoltunk: lesz még magyarság, él még a nemzet! A legjobb út az „ütőképes európai magyarság” nevelése irányában...

*Kulin Ferenc*cel.⁵ Ő a múlt, a reformkor felé fordul példáulért. De ez már több, mint a mi tapogatózásunk, már túl a kételyeken, az első nagy eredményeken. Ő már

pítésára kért engedélyt – pályázatában meghirdette az érték közvetítő és képességfejlesztő iskola modelljét. A Törökbálinton létrejött iskolát egy évig kutatásvezetőként, majd 1999-ig kutatásvezető igazgatóként vezette. 1993-tól az iskola az ELTE keretei között, gyakorló iskolaként működött.

5 Gorondy-Novák Sándor-Petrik Béla: Beszélgetés Kulin Ferencsel. Uo. 20-24. Kulin Ferenc (1943) irodalomtörténész 1974 és 1981 között a *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese, 1981 és 1983 között főszerkesztője volt. A Kádár-korszak irodalompolitikájának egyik legnagyobb visszhangot kiváltó botránya volt a túlzottan ellenzékiességek tekintett főszerkesztő és a szerkesztők 1983 végi eltávolítása és a lap „áthangszerezése”. 1989 után a Magyar Demokrata Fórum elnökségi tagja volt. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő, 1990 és 1993 között a kulturális, oktatási, tudományos, sport-, tv- és sajtóbizottság elnöke volt. Irodalomtörténészként fő témáit a reformkor nagy alakjai és a magyar nemzettudat helyzetének vizsgálata adja.

példa lehet, s talán szerénysége diktálja, hogy Kölcseyt állítsa elénk maga helyett. Hiszen cselekvési-magatartási program ez, nem egy embernek, hanem egy egész nemzet számára.

Szervátiusz Tiborral.⁶ Igazi magyarság élményből táplálkozó művészet az övé, vállalás, elkötelezettség. Elszánt határozottsággal tapossa „küldetésének” útját, ennek a kis népnek emlékeit, érzelmeit, minden szenvedését, eredményeit kőbe, fába, márványba faragja. Ez az igazi érték: magunkról velünk alkotni; ne pusztítsuk el; ne kergessük tovább oktalanul, mert ő az aki helyet fog kapni az egyetemes művészet panteonjában.

Magyarság fogalom, de új alapon, ez Kiss Gy. Csaba⁷ írásának lényege, egyfajta megoldási lehetőséget kínál Trianon születé tudathasadásos állapotunkra. Igaz, hogy a magyarság problémája európai szintű kérdés, hogy a kisebbségi jogok egyben egyetemes emberi jogok is. De addig nem helyezhetjük az egész kérdést tágabb dimenzióba, amíg magunk sem tisztáztunk fogalomrendszerün-

6 Gorondy-Novák Sándor-Petrik Béla: „...igazságokat kell felmutatni, a nemzet elé sorsot, életét kell állítani”. Beszélgetés Szervátiusz Tiborral. Uo. 65-74. Szervátiusz Tibor (1930) szobrászművész. Édesapjához, Szervátiusz Jenőhöz hasonlóan képzőművészként kezdett tevékenykedni: Tamási Áron farkaslakai síremlékét együtt faragták. 1977-ben a Securitate zaklatásai miatt Magyarországra jött. Elsősorban nemzeti tematikájú műveihez az erdélyi népi fafaragó művészet remekeiből merít.

7 Kiss Gy. Csaba: Jegyzetek a magyarság fogalmáról. Uo. 13-19. Kiss Gy. Csaba (1945) irodalom- és művelődéstörténész. Az ELTE Bölcsészettudományi Tanszékén kívül számos külföldi egyetemen tanít, többségében Közép-Európában: Zágrábban, Nyitrán, Prágában és Varsóban. Fő kutatási területe a közép-európai nacionalizmusok története, a nemzettudat alakulásának kérdései, a magyarság és a szomszédnépek kapcsolata. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító, majd elnökségi tagja volt.

ket, amíg nem döntöttünk mindannyian erről a kérdésről. Ne a színpadon derüljön ki, hogy nem vagyunk képesek egy útemre mozogni! Ne hogy az a történelmi paradoxon essék meg velünk, hogy amíg a magyar kisebbségek joga-ért apellálunk, bárki az itthon élő magyarság szellemi érvényesülését kérhesse szómon rajtunk.

Igyekezünk sok oldalról megközelíteni a kérdéskört. Így jutottunk el a mai magyar filmművészetig /hiszen terveztük orvos, fizikus, építész, zeneszerző megszólaltatását is/. Arra voltunk kíváncsiak mennyire nemzeti a nemzeti filmgyártás, mennyire kapcsolódik a magyarság valós problémáihoz, történelméhez. Ennek megválaszolására vállalkozott Reményi József Tamás.⁸ Néhány kivételtől eltekintve filmjeink többsége nem kapcsolódik a magyarság életéhez, nem ad képet igazi arculatunkról. Sem kötődése, sem színvonala nem indokolja létét, mindez csak egy szűk réteg szellemi onániája. Nem táplálkozik múltunkból, nem épít hagyományainkra, nem foglalkozik a nemzet egyetemes problémáival. /Csak a mindennapos nyüglődésekkel, s ezeket sem akarva egy magasabb, egységesebb összefüggésben tárgyalni./ Itt is találunk biztató kivételeket, manifesztálódott eredményeket. Csak példának említve Sára Sándor filmjét⁹ /s a forgalmazók is elkövetik azt a baklövést, - amelybe maguk a filmek készítői is esnek -, hogy „tájidegen” elemként mozogva kiragadják egy trilógia részletét,

8 Reményi József Tamás: Keresztúton a magyar film. Uo. 43-46. Reményi József Tamás (1949) szerkesztő. 1979 és 1983 között a *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese, 1981-ben és 1983-ban megbízott főszerkesztője volt. 1984 és 1989, majd 1991 és 1998 között a *Filmvilág* olvasószerkesztőjeként tevékenykedett.

9 Reményi József Tamás írása Sára Sándor (1933) filmrendező *Sír az út előttem* című, a bukovinai széke-

akaratlanul is meghamisítva az egész mondandóját. Hiszen nem a revansizmus szól belőlünk, hanem tényként tárjuk fel a régió kisnemzeteinek sorsát, akiket a nagyhatalmi politika ide-oda dobált; mely valóban a nemzet, a magyarság és ennek a térségnek a történelmét dolgozza fel.

Ezeket az embereket egyetlen fogalom jellemez helyesen: a cselekvés. Olyan egyéniségek ők /Szervátiusz, Kulin, Zsolnai.../, akik nem tartoznak sem a kacagányos hangoskodó-, sem a búsuló sírva-vigadó magyarok táborához, hanem csendben építgetik a maguk magyarságát. Akiknek az érzés-és gondolatvilágon túl, mindez tettet, cselekedetet, egy egész életet jelent. Ebbe a sorba tartozik Szigethy Gábor is, aki oktatói tevékenysége mellett a Latinovits baráti kör vezetője és a „Gondolkodó Magyarok” sorozat szerkesztője is.¹⁰ Nevelő tevékenysége és kutatómunkája során egyre mélyebben nyúl a sebekbe, hogy kitapinthatja milyen fegyverrel ütötték azt.

Hadd zárjam a sort egy igazi kuriózum említésével. Építész-hallgatók dolgozatának részleteit közöljük. Talán sokan értetlenkedve fogadják, feltéve a kérdést: mit akarunk elérni szakmai gondok felvillantásával. A tanulmány azonban túl megy az építészeti-technikai kérdések taglalásán, s az anyag mögött a szellemet kutatja. A nemzet és egyház, a magyarság-nemzettudat és a vallás kapcsolatát. Hiszen ők is megfogalmazzák azt a kívánságot, hogy mindennek többnek

lyek tragédiáját bemutató filmjét taglalja hosszabban.

10 Szigethy Gábor: Egyetlen reményem. Uo. 25-28. Szigethy Gábor (1942) színháztörténész 1981 és 1989 között szerkesztette a *Gondolkodó magyarok* című sorozatot. 1985-től kezdve számos írásában foglalkozott Latinovits Zoltánnal.

kell lennie, mint néhány lelkes, elhivatott építész szívügyének.

Az összetört tükör cserepeit szeretjük volna összeszedni, s darabjait egymás mellé illeszteni.

Gorondy-Novák Sándor

Kifosztottan¹¹

„Én itt dühögök, kiordítottam a tudómet és mindenki ezt gondolja magában, hogy 'szegény feje!' Vagy azt hogy 'micsoda kellemetlen egy fiatalember!'” (John Osborne: Dühögő ifjúság)¹²

Mikor e kiadvány szerkesztéséhez hozzákezdünk, még mindkét szerkesztőben, a saját nemzedékének fórumot adni akarók vágya lobogott. Hittük, hogy a magyarságtudat nemzetfogalom problematikája, minden generáció sajátos gondjait itt is felvető kérdéskör. Mindketten tudtuk, hogy egy ilyen koncepciójú összeállítás nem adhat a kérdés minden részletére tudományos igényű magyarázatot, de arra választ kaphattunk volna, hogy nemzedékünknek milyen a gondolkodásmódja, mi ellen lázad és mit fogad el sajátjaként.

Erre a kérdésre nem kaptam választ. Nem azért, mintha társaink – akiket felkértünk hozzászólásra, majd a kezdeti lelkesedés után sorra mondták le megbízásaikat – tudatlanok vagy közömbösek lennének. Éppen csak a közös hangot nem találtuk meg. Márpedig olyan kérdésnél, mint nemzeti létünk, történelmünk értékelése, nincs helye szellemi lazaságnak, kényeskedő

11 *Jel-Szó*, 1987/6. 8-12.

12 John Osborne (1929-1994) angol drámaíró, színművész *Dühögő ifjúság* című művét 1956-ban mutatták be. A mű címe egy irodalmi, színházi és filmes irányzat neve lett.

szellemi szivarozgatásnak. Gondolkodásunk megtisztításához elsősorban közös erkölcsi, érzelmi alapot kell teremteni, mely teljes életprogramot ad, melynek birtokában nincs szükségünk szimpozionok manipulált kiáltványaira, hanem a magunk választotta értékek által rendezhetnénk gondolkodásunkat, akaratunkat és ezen keresztül életünket.

Nem kellene sokáig keresgélni a porosodó eszmék között. Mi lehet egy közös kultúrán nevelkedett, egy nyelvet beszélő közösség összeforrasztó gondolata, mint a nemzetben gondolkodás. Ennek a követelménynek azonban nem felel meg a 80-as évek fiatalossága.

Miért? Nem vagyunk gyengébbek, kevésbé felkészültek, mint az előttünk járó nemzedékek. Csak éppen más jellegű kihívásoknak kellene megfelelnünk, olyan erkölcsi alapokról, mint amelyet mindenki magának épített fél-információk, hamis önismeretek alapjául. Mert mi épp olyan korban kerültünk egyetemre és kezdtünk gondolkodni a világ dolgai felől, amikor a világnak ez a fele, amelyre mi is ráláttunk, éppen maga sem tudta, hogy milyen erők alatt formálódik a sorsa.

Tudásunk sem alkot szervesen összefüggő tényanyagot. /A tényekkel is hadilábon állunk, mint ahogy mondatainkból is egyre gyakrabban hiányoznak az állítmányok és alanyok./ A mi iskoláink szakembereket nevelnek, szakismeretekkel s el tudják hitetni velünk, hogy a világ nem közös kultúránkból táplálkozó erőnk, hanem kizárólag egyéni teljesítményeinket fogja értékelni. A mi számunkra a magyar irodalom irányzatokból, a történelem kötetekre bontott kronológiákból áll, aminek formálása a „fel-nőtt” nemzetek privilégiuma.

Azt halljuk magunk körül, hogy csonka, féloldalas nemzetté nevelődünk lassan. Bizonyára így van, de az okok, amiket érvelésként felhasználunk, úgy hiszem hiányosak. Az előttünk járók tudati képének elferdülése, a gerincek megroppanása, talán még magyarázható, az egyébként sok mindent figyelmen kívül hagyó, de megfellebbezhetetlen érveléssel, hogy a létbiztonság megőrzésének életprogramja és a „vis maior”-ral szembeni harc hiábavalósága feljogosít minden embert az erkölcsi kategóriák egyéni, szabados értékelésére. Az értelmiség egyik fele így gondolkodott, míg az örök lázadók – kik minden kornak sajátjai – Lukács és Heller Ágnes újságpapírba csomagolt munkáit adták kézről-kézre. 1968-ban még lehetett tíz-húsz egyetemistából „indián tábor” szervezni a Bakonyban /Csengey Dénes/,¹³ még lehetett beat nemzedéket nevelni az Illés koncerteken, néha még volt értelme annak, hogy „ma éjszaka ezt is megbeszéljük”.

Így növekedtek ma már heroizált nemzedékké azok, akik ma nekünk szegeznek a felelősségünket számon kérő kérdéseket vagy vádakat, vágyakat? „Hol vannak a még sírni és kiabálni is tudók? Nektek mutassuk, veletek ízleltessük a harc ízét?”

Sok igazságot lehet fellelni ezekben a vádokban. Többségünk nem jár táncházba, nincsenek vitaköreink és hajlandóak vagyunk minden elénk dobott féligazságot elfogyasztani. De miért?

Mert nem tudunk kivel vitatkozni. Nem tudunk egymással kommunikálni, mert virágnyelven tanultunk írni,

13 A bakonyi indiántáborokat nem Csengey Dénes, hanem Csengey beatnemzedékről szóló esszéjének központi alakja, Cseh Tamás (1943-2009) énekes, dalszerző szervezte. Az első indiántábort 1964-ben hozta „tető alá” Bakonybélben.

olvasni, beszélni, de gondolkodni, és főképpen érdemben vitázni, már nem lehetséges ezen a módon. A sok-ismeretlenes mondataink elbizonytalanítottak bennünket egymás valódi értékeinek megismerésében. A mi nemzedékünknek már nem jutott a Kós Károlyokból, Fülep Lajosokból.¹⁴ Minket már nem irányíthattak a helyes útra életművükkel, jó apa módjára megéreztetni velük az igaz szót, meghallatni a tiszta hangot. Mégsem hiszem, hogy eltűntek volna ezek az emberek. A magyar anyák nem szülnek értékesebb, tehetségesebb vagy tehetségtelenebb kisdéket egyik évről a másikra, mégsem halljuk ezeket az utat mutató hangokat. Aki ismeri az igaz utat, hallgat, mert sürgősen érzésként magát, vagy ha szól, hamarosan beszározódik neve a körülötte nyüzsgők sarától.

Ugyanakkor kiismertük a világot. Nekünk már lényegesen nehezebb hazudni, mint annak az ifjúságnak, akinek a történelem folyamán mindig az volt a feladata, hogy 20-25 éves korában megváltsa a világot. Talán azért is, mert egyre kevésbé figyelünk egymásra.

Úgy hiszem, a mi életünkben kimaradt az ifjúság. Mi már 14 évesen tisztában voltunk azzal, hogy milyen varázsszavakra táruznak ki az egyetemek, hivatalok kapui.

Azt mondhatják: „ez egy érett, ön-maga életét kormányozni tudó, felnőtt nemzedék”.

14 Kós Károly (1883-1977) építész, író, grafikus. Trianon után az erdélyi magyarság egyik ikonja, az Erdélyben maradási hivatású transzilvanizmus egyik vezéralakja, a *Kiáltó szó* című híres röpirat szerzője. Fülep Lajos (1885-1970) művészettörténész, filozófus az első világháború előtti és a két világháború közötti korszakban számos fontos íróval és közéleti személyiséggel volt baráti kapcsolatban – így Ady Endrével, Lukács Györggyel és Weöres Sándorral is. Oktatás- és tudományszervező tevékenysége is jelentős.

„De hol hallatja hangját ez a nemzedék? Nézzetek a tükörbe! Mit alkottok nemzedéki kultúraként? Utánérzett avantgarde festészet, zsákutcás képverses irodalmat. Egész gondolkodásokat meghatározza HOMMAGE Á... semmitmondó, kiüresedett filozófiája.”

Mégis, azt hiszem, a mi nemzedékünknek nem csak egyszerű generációs gondokkal kell megküzdenie.

Cibulsky, Wajda, vagy Latinovits, Hajnóczy életének¹⁵ ismeretében még ma is elhitethetjük magunkkal: Kelet és Nyugat eltérő fejlődéséből fakadó feszültségek leküzdésére a hatvanas évek ifjúságának lázadó szava lehetett volna az áthidaló kapocs. Valóban sok mindenben azonosak voltak a problémák. Meg kellett küzdeni az új ellenkultúrákkal szemben támasztott elzárkózással. E tekintetben talán közelebb állt Európához az a generáció, mint bárki előtte vagy utána, aki Európának erről a feléről próbált kiabálni, beleszólni a világ dolgaiba.

Egy ponton azonban hajlamosak vagyunk megfeledkezni a tényekről. Kelet és Nyugat ifjúságának nemzedéki problémái strukturálisan eltérő gondok voltak akkor is és azok most is. Európának ebben a régiójában e korosztálynak nemcsak a nemzedéki, de a nemzeti

15 Zbigniew Cybulski (1927-1967) lengyel színész, Andrzej Wajda filmjeinek legendás főszereplője, egy nemzedék ikonja. Andrzej Wajda (1926-2016) lengyel rendező számos, a lengyel és a közép-európai sorsot és történelmet megformázó filmmel vált legendás rendezővé (*Hamu és gyémánt*, *A márványember*, *Vasember*). Latinovits Zoltán (1931-1976) színész, a magyar „Színészkirály”. Színházi- és filmszereplőként, valamint versmondóként is legendás népszerűsége tett szert. Mindezt meg nem alkuvó természete és őszintesége – így az adott rendszerrel szembeni fenntartásai – ezt csak fokozta. Hajnóczy Péter (1942-1981) író abszurd látomásokkal teli írásai a *Mozgó Világban* a fiatal prózaíró nemzedék újszerű törekvéseit fémjelezték.

gondok artikulálása is feladata. Hiszem, hogy a generációs problémák gyökere is itt keresendő. Nyugat ifjúságának lázadása a leköltött energiák felszabadítása, a mi lázadásunk a görcsök feloldásának kísérlete.

Hiszem, hogy mi már látjuk ezt a különbséget és hallgatásunk oka nem a mondanivaló hiánya, hanem annak bizonytalansága, hogy milyen keresztet is kellene vállunkra vennünk.

Hallgatást hirdető hitekbe menekülünk, mert képesek vagyunk elhitetni magunkkal, hogy már kitapintottuk cselekvési lehetőségeink határait, holott mozdulatlanságunknak az oka: bizonytalanságunk. Egyéni kitöréseméleteket építünk, az ÖNÉPÍTÉS egyetlen üdvözítő útjára szavazunk, mert félünk a „közösség” megcsúfolt fogalmának értékrendjéhez nyúlni, pedig a közösségi eszme levezethető a kollektívizmus értelmén kívül a nemzet fogalmából is. Tudatunk görcseinek jórészét a Nyugattól való végleges leszakadás félelme táplálja, melyben mégsem a Nyugat-Kelet elkülönülésének szégyenérzését kell keresnünk, hanem az ORIENS, különbségeket el nem ismerő, fogalmának kimondásától való tartózkodást.

Ezért mondhatjuk, hogy az egyéni demokrácia-kép építgetése ma már Kárpát-medencei sajátosság és ezért ismerjük egyre kevesebben Orbán Balázs mondatait:

„Alig van ország, mely több természeti, történelmi és népeleti kincssel bírna, mint a Kárpátok által körülölelt magyar haza; alig van ország, mely az észlelve vizsgálódónak több érdeket nyújtana, mint hazánk, s mégis alig van civilizáció körvonalába foglalt, sőt még azon kívül eső te-

rület is, mely oly kevéssé lenne ismerve és méltányolva, mint éppen hazánk. Pedig volt idő, midőn egész Európa rettegte hatalmunkat, de elvonult azon kor.”¹⁶

Kiss Gy. Csaba

Jegyzetek a magyarság fogalmáról

Úgy tetszik, mintegy négy évtizedes szünet után ismét polgárjogot nyer a hazai sajtóban és tudományosságban a magyarság kifejezés. Hosszú ideig gyanakvás övezte, nem illett használni, különösen nem a politika nyelvében. Fölszínre bukkanása korántsem jelenti persze, hogy jelentése egyértelmű és használata következetes volna. Hiszen arról van szó: a magyar etnikum meghatározásának kérdése elsőrendűen politikai kérdés, mégpedig nem csekély következményekkel járó. Ha ugyanis a *ki a magyar* kérdésre nem nemzetkarakterológiai kategóriákkal, jelzőkkel válaszolunk, hanem olyan kézenfekvő elhatárolással, hogy akinek magyar az anyanyelve és magyar a kultúrája, akkor magától értetődően a magyarság terjedelme jóval szélesebb, mint a magyar állampolgároké, a Magyar Népköztársaság területén lakóké.

Ebben a vázlatban a magyarság fogalmával kapcsolatban kívánok kérdéseket föltenni. Olyan kérdéseket, amelyeket nem kerülhet meg a magyar kultúrával vagy múlttal foglalkozó tudós, és nem kerülhet meg a döntéseket hozó politikus, a politikai eszméket fogalmazó ideológus; de végülis válaszol-

nia kell rájuk a hazai és külföldi magyarság, magyar társadalom vagy társadalmak minden tagjának is, kinek egészen közvetlenül, mindennapjaiban, kinek közvetett módon. A kérdések alapja: közösség-e, és milyen közösség az az embercsoport, amelynek magyar az anyanyelve és magyar a kultúrája? Milyen szálak, szociológiai-pszichológiai és kulturális tényezők kapcsolják össze ezt a különféle állami-politikai alakulatokban élő népeiséget? Mondhatjuk persze, ez a magyar nemzet; mivel a múlt században, amikor a nemzeté válás döntő újkori szakasza végbement a mi tájainkon, akkor a magyar anyanyelvűek közösségének túlnyomó többsége részese - többé-kevésbé tudatos módon - volt ennek a folyamatnak. De a nemzet fogalma igen erősen kapcsolódik az államéhoz és az országéhoz, és 1918 után Magyarország területe mint ismeretes egyharmadára csökkent, s nemcsak az elszakadni kívánó nem-magyarok maradtak az új határok túlsó oldalán, hanem magyar milliók is, akiknek korábban egy pillanatra sem volt kétséges, hogy szerves részét alkotják a magyar nemzetnek. Lehetséges volna, hogy egy nemzet egy meghatározott pillanatban ennyivel kisebb lesz? Most már - vagyis 1918 óta - nem tartoznék a magyar nemzethez az, akit egy politikai döntéssel /amely során a magyarokat nemigen kérdezték meg/ szülőföldjével együtt egy másik országhoz csatoltak?

Abból kellene inkább kiindulni, hogy a kelet-közép-európai nemzeté válás sajátosságai következtében a XX. század végére sem egyértelmű nemzet vagy haza fogalma. Ezek a kategóriák többértelműek, aminek gyakran az a következménye, hogy a használók a kulcsfogalmakat önkényesen értelmezik, nemegyszer tudatos manipulációra szolgál a pontos jelentés homályban hagyása.

16 Orbán Balázs: *A Székelyföld*. Orbán Balázs (1829-1890), a „legnagyobb székely” első Székelyföld-leírásai 1868-ban jelentek meg. Újra 1982-ben, majd 1985-ben adta ki az Európa Kiadó, Katona Tamás szerkesztésében.

Mindenekelőtt pedig a külföldi magyarságról van szó. Ezekről a magyar népcsoportokról beszélve nagy a bizonytalanság, honnan kezdjük helyzetük mérlegelését. A nemzetiségi kérdés /mint nemzetközi probléma/ felől, az államközi kapcsolatokból kiindulva, a magyarországi társadalom kapcsolatai-igényei felől-e. És ismét a kérdés: mit tekintünk magyar nemzetnek, kik és milyen alapon tartoznak ebbe a közösségbe. Jogos-e a magyar jelző, amikor kizárólagosan magyarországi jelenségre vonatkozik? Nem azért, mert a ká-kán is csomót kívánnék keresni, de helyes-e /persze nem minden esetben a napi publicisztikában/ például magyar irodalmat mondani, ha csak a hazai irodalmat tárgyalja valaki.

A dilemma legalább kétszáz éves, és nem csupán magyar probléma. Mindenesetre nekem az a határozott meggyőződés, hogy a nemzet=az állampolgárok összessége fölfogás eredendően alkalmatlan a probléma megközelítésére. Az egy nemzet-egy állam elképzelés a 19. századi államnacionalizmus jellegzetes terméke, s elég mélyen beleivódott a magyar és az európai gondolkodásba. Tehát szerintem félrevezető a „nemzeti egység” kifejezés, ha Magyarország lakosaira értjük, hiszen a néhány százaléknyi nem magyar anyanyelvű, etnikumú, illetőleg identitású /a hazai nemzetiségek, a cigányság és a zsidóság egyes csoportjai/ lakosság csak akkor lehet része ennek a „nemzeti” keretnek, ha a fogalmat állam-nemzeti értelemben használjuk.

Ha a félreérthetőség miatt elkerüljük a nemzet fogalmát, a magyar etnikum egészére kellene használnunk a magyarság kifejezést, tehát mindazokra, akik magyar anyanyelvűek, akiket összekapcsol a történelmi hagyomány /nem kis mértékben

az, hogy együtt vettek részt őseink a magyar nemzet kialakításának több századéves folyamatában/, a mentalitás, a szociológiai értelemben vett kulturális örökség - függetlenül attól, melyik államnak a polgárai. Ebben a fölfogásban a magyarság mindenekelőtt nyelvi-kulturális közösség, melynek létrejöttében különösen fontos szerepet játszott a történelmi tényező. Ez az etnikum a modern nemzettéválás legfontosabb szakaszában egy országban élt; erős összetartozás-tudattal rendelkezik, századok közös múltjának emlékével, sajátos és egységes nemzeti kultúrával és anyanyelvvel. Az alapvető változást az I. világháborút lezáró békerendszer hozta, amikor a magyarság jelentős része lett nemzeti kisebbséggé a szomszédos országokban. Ettől kezdve a magyarság esetében a politikai-állami nemzet kiterjedése /térbelileg, mennyiségben/ alapvetően különbözik a nyelvi-kulturális nemzetétől. Megjegyzendő, hogy ez a felemás helyzet más népekkel is előfordult Közép-Európában, és találunk rá ma is példákat /szlovákok, szlovének/, ha az eltérés mértéke jóval kisebb is.

Véleményem szerint a magyarságnak, a magyar etnikumnak a közösségét következetesen el kell különíteni a politikai-állami egység fogalmi dimenziójától. Abban az értelemben, hogy természetesen e közösséghez tartoznak magyarországi, csehszlovákiai, jugoszláviai, romániai, szovjetunióbeli, ausztriai és nyugati magyarok, akiknek különböző az állampolgársága, akik többségként, kisebbségként vagy szórványban élnek magyarként; de abban az értelemben is, hogy ez a tág keret nem rendelkezik politikai centrummal. A magyar etnikumért természetesen az egész magyarság felelős, mindegyik résznek lehetnek /és vannak/ külön érdekei, és mindegyik rész egyaránt

részt vállalhat a magyar nyelv és kultúra állandó teremtésének, ápolásának és megtartásának munkájából; a kölcsönös felelősség mindenekelőtt a nyelvi és kulturális jogok, a magyar etnikum részei közötti kapcsolatok szabad ápolásának garantálására terjed ki.

Tehát minél következetesebben el kell különíteni /fogalmilag körülhatárolva/ a nemzet kulturális dimenzióját a politikaitól. Nézetem szerint csakis a 19. századi államnacionalista gondolkodásmódjának a túlhaladása jelenthet konstruktív megoldást a nemzeti kisebbségek kérdésében. Tudatosan szembe kell nézni azzal a helyzettel, hogy a 20. században - némi egyszerűsítéssel szólván - a magyarok számára különbözik egymástól ország és haza. Magyarország egy politikai országkeret, és mint ilyen az állampolgári azonosulás tárgya lehet. Létezik azonban /vagy nagyonis kellene léteznie/ a különböző állampolgárságú és lakóhelyű magyarok számára egy közös identifikációs keret, ha úgy tesszük, egy nyelvi kulturális-etnikai haza, melynek határai függetlenek a politikai határoktól, és jelen van /kellene lennie/ minden magyar közösségben. A hungarológiai tudományágak, az anyanyelvvvel szoros kapcsolatban lévő művészetek, a kultúra magától értetődően ezt a keretet töltik ki. Égetően szükségesnek tartom ezeken a területeken az egész magyar etnikum, az egész magyarság összetartozásának a módszeres végiggondolását. Hogy mik a teendők mindezzel kapcsolatban a tömegtájékoztatásban, az iskolai oktatásban, a külpolitikai gondolkodásban és az egyes tudományágakban.

A magyarság összességének /egyetemének/ hozzávetőlegesen kétharmada él politikai-nemzeti államban, Magyarországon.

De minden alkalommal hangsúlyozni kell: az állami keret jóval szűkebb, mint az etnikum állománya. A határontúli magyarság népcsoportjai alapvetően két csoportra oszthatók: kárpát-medencei magyarság, illetőleg a Kárpát-medencén hosszabb vagy rövidebb ideje kívül került magyarság. Az első csoport a számát tekintve jóval nagyobb rész, az egykori /történelmi/ Magyarország területén élő magyarok: Romániában, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban és Ausztriában. Politikai döntés, nemzetközi szerződések értelmében kerültek ezekbe az országokba. A magyar honfoglalás óta élnek szülőföldjükön, megkérdezésük nélkül lettek más államok polgárai, nemzeti identitás-tudatuk erős. A határontúli magyarság kisebb része az ősi településterületről kivándorolt, elmenekült magyarok csoportja. Részben máig homály fedi az egyik legrégebb Kárpát-medencén kívüli magyar népcsoport, a moldvai csángók eredetét. A középkor századai óta élnek a Kárpátok túlsó oldalán, s ha arányuk jelentősen csökkent is Moldva román lakosságához képest, fönmaradtak a 20. század utolsó negyedéig. Magyar szórványok, politikai emigránsok éltek a korábbi századokban számos európai országban; a múlt század végétől jelentősebb számú magyar csoportok kerültek Amerikába, a régi Romániába. A szórványosodás folyamata 1918, majd 1945 után is folytatódott: újabb százezrek kerültek Nyugatra, Csehországba, óromániái és délszláv városokba.

Helytelen volna egymással szembeállítani a magyarság autochton és nem autochton csoportjait. Semmiféle értékkülönbséget nem jelenthet az a tény, hogy egy szórvány közösség néhány évszázados vagy csak néhány évtizedes létre tekinthet vissza. A nemzetiségi magyarság többsége viszonylag kompakt, összefüggő területen él.

Így a szlovákiai magyarság többé-kevésbé elhatárolható vidéken a dél-szlovákiai járásokban, a jugoszláviai magyarság egy része a Vajdaság északi-északkeleti részén, továbbá a romániai magyarság számottevő csoportja a Székelyföldön és a Nagyalföld keleti szélén. Jellemzően vegyes lakosságú vidék Erdély jelentős része, továbbá a Vajdaság; a 20. század politikai változásai /kitelepítés/ következtében vegyes lakosságúvá lettek a szlovák-magyar etnikai határon lévő korábban jelentős magyar abszolút többséggel bíró kisvárosok.

A magyar nemzeti kisebbségek mintegy hét évtizedes történetében az egyik legjellemzőbb demográfiai folyamat a szórványosodás. Tapasztalható volt ez már korábban is a Kárpát-medence egyes vidékein, századunkban nagy mértékben fölgyorsult a magyarság rovására - politikai és gazdasági nyomás, államilag irányított iparosítás és urbanizáció következtében. Különösen a városok nemzetiségi összetétele változott meg jelentős mértékben 1910 és 1980 között.

A magyar nemzetiségek számottevő része jellegzetes határmenti kisebbség /mindenekelőtt a szlovákiai magyarság, részben a jugoszláviai és a romániai, továbbá a kárpát-ukrajnai magyar nemzetiség és az ausztriai Őrség kis magyar szórványa/. Gyakran jellegzetes közép-európai többnemzetiségű tájak lakói, ahol nyelvek-kultúrák együttélésének sok századéves hagyományai vannak /Bánság, Erdély stb. /. Magyarország államhatárainak csak kisebb része egyezik meg vagy majdnem azonos az etnikai határral: a magyar-osztrák határ, valamint a jugoszláv határ szlovéniai és horvátországi szakaszának nagyobb része.

A magyar nemzeti kisebbségek társadalmi szerkezete általában jóval

konzervatívabb, mint a szomszédos országokban élő többségi népességé. Általában a magyarság körében mindmáig nagyobb a parasztság aránya, mint a velük együttélő más nemzetiségűeknél, kevesebb viszont körükben a felsőoktatási végzettséggel rendelkező értelmiségi. Az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben csökkent mindenütt a városi magyar lakosság aránya, és meglehetősen megcsappant vagy csak csekély mértékben növekedett a magyar középrétegek /alkalmazottak, tisztviselők, technikusok, szakmunkások stb./ létszáma.

Az elmúlt három-négy évtized társadalmi-gazdasági folyamatai nem egyszer kedvezőtlenek voltak a határontúli magyarság számára, a nyolcvanas évek második felében sem lehetnek a prognózist készítő túl optimisták. Kétségtelenül erősítette a kedvezőtlen folyamatokat az a hazai szemlélet, amely nem kívánt tudomást venni ezekről a magyar népcsoportokról. Helytelen volna azonban a magyarság fogalmának újjáélesztésekor ezt a fogalmat illúziókkal és a rajongás ködeivel föltölteni. Különösen sok kárt okozhat a kérdéskomplexum csak magyar problémaként történő kezelése. A közép-európai népek együttéléséről van szó, a 19. századtól örökölt nemzetállam kimérájának meghaladásáról, amelynek fönntartásában nagy szerepe van a mesterségesen csiholt félelmi pszichózisoknak. A nemzetiségi jogok - kisebbségi jogok, végső soron az emberi jogok közé tartoznak; biztosításuk a demokrácia kérdésével függ szorosán össze, a mindenkori kisebbségek, a másság elfogadásával, tolerálásával. Ez pedig közös leckénk a Baltitengertől az Adriáig: mindegyik közép-európai népnek van mit elsajátítania belőle, közösségként és egyénként egyaránt.

Pajor Kálmán

Nagy Szeder István, a népvezér

Nagy Szeder István születésének 110. évfordulója alkalmából tartottak emlékkonferenciát a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézetben 2017. március 8-án. Az egykori kiskunhalasi kiskisgazda politikusra Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke, Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója, M. Kiss Sándor, az Intézet tudományos főigazgató-helyettese, valamint a Nagy Szederről szóló film alkotói, Zelei Miklós és Gázsó L. Ferenc mellett a kiskunhalasi Pajor Kálmán emlékezett. A város egykori alpolgármesterének, Nagy Szeder régi tisztelőjének előadását az alábbiakban közöljük.

Nagy Szeder Istvánról először apámtól hallottam, aki iparosként maga is a Kiskisgazdapárt tagja volt. Ő beszélt a háború utáni és az '56-os emlékeiről, „amikor a Nagy Szödör '56-ban szónokolt és választást szervezett.”

Jómagam szorosabb személyes kapcsolatba a '80-as évek legelején kerültem vele, amikor városvédőként elkezdtem aktív közéleti szerepet vállalni. A régi halasi épületek, fasorok megóvása érde-

kében, majd a sóstói rendezés kapcsán egyre többször kértem a segítségét és ő készséggel állt rendelkezésemre. Bár zárkózott, bizalmatlan, mogorva ember hírében állt – ami nem is volt csoda börtönévei, sok meghurcoltatása, több évtizedes megfigyelése miatt –, ha azt látta, hogy valakit a várost segítő, tisztességes célok vezérelnek, azt azonnal a bizalmába fogadta. Éjszakákat beszélgettünk át – és már régen nem csak a fent említett témákról. A feleségem ekkor meg is je-

Nagy Szeder István dolgozószobájában, a „lukban”. (A képet Pajor Kálmán bocsátotta rendelkezésünkre.)

gyezte: „Annyit éjszakázol az öreg Nagy Szederrel, őt vedd el feleségül!”

A dolgozószobájában (vagy ahogy ő nevezte: a „lukban”) előkerültek helytörténeti kutatásainak témái, iratai – „Halas múltja egyetlen helyiségben!” Óriási mennyiségű adattal, helytörténeti ismerettel rendelkezett. A helytörténeti kutatás és a közéleti demokrácia, mint két nagy szerelem, lelkében összeölelkezve töltötte ki az életét. És milyen tiszteletreméltó, hogy mindkettőt teljes szabaddidejét feláldozva, belső indíttatásból, önzetlenül, anyagi haszon nélkül, szívvel-lélekkel szolgálta.

Köztudottan politikai okai voltak, hogy e két óriási munka közül életében egyik sem termett számára hivatalos babérokat, csak szenvedést. A halasi nép szívébe zárta, a hatalom kirekesztette. Idézem, mert őrá is helytálló, amit Szilády Áron tudós, lelkész, Halas másik nagy szülőtte mondott egy ravatalnál: „aki ismerte szerette, aki nem szerette, nem is ismerte!”

Nagyszerű mérnöki, térképészeti és helytörténeti munkáját most nem részletezem, csupán két politikai csúcsteljesítményét szeretném kiemelni, az egyedülálló ún. halasi norma szerinti szervezést és ezzel összefüggő 1956-os tetteinek rövid történetét.

Ahhoz, hogy megértsük Nagy Szeder István 1956-os tevékenységének indítékait, mozgatórugóit, föltétlenül vissza kell pillantanunk az előzményekre, páratlan szervezési rendszerére, rendíthetetlenül demokrata fölfogására, amelyek eredményeként rendkívül hatékonyan tudott beavatkozni az 1956-os halasi történésekbe.

Nagy Szeder István életében meghatározó volt a családi indíttatás. Édesapja, id. Nagy Szeder István építész, helytörténeti tudós, a múlt század első harmadának jeles halasi közéleti személyisége volt. Az ifjú Nagy Szeder példaképnek édesapját tekintette, így az sem csoda, hogy az ő nyomdokaiba lépett. Diákként nehezen

élte meg, ha édesapja valamely helyi választáson kudarcot vallott. Sokáig foglalkoztatta a dolog, és már akkor, gimnazista korában arra a következtetésre jutott, hogy szerveződés, szervezettség nélkül nincs választási győzelem. Ez a felismerés ösztönözte arra, hogy kidolgozza a később általa meg is valósított, egyedülálló halasi demokratikus szervezési rendszer matematikai alapjait.

A megvalósításra azonban nagyon sokáig kellett várnia. Nagy Szeder István pedig már nagyon korán, a Halasi Független Kisgazda- és Földmunkás Párt 1931. március 14-i megalakulásakor belépett a Gaál Gaszton vezette pártba. Több vezető funkciót is betöltött, de az igazi változást a kiskunhalasi Kisgazdapárt életében az hozta, amikor 1945 májusában őt választották a szervezet elnökévé. Ekkor a több mint húsz esztendeje magában dédelgetett, átgondolt rendszert szinte pillanatok alatt szervezési gyakorlattá tette. Néhány hónap alatt 7900 taggal rendelkező pártot szervezett!

Rendszerének lényege az volt, hogy teljesen alulról építkezett és mindenkor a képviseltek számával arányos képviselést biztosított. A vezetők bármikor visszahívhatók voltak. Az általa kiválóan ismert várost és környékét olyan nagyságú körzetekre osztotta, hogy az önálló körzetvezetőségek ne legyenek túlterhelve. A körzetvezetőség taglétszáma az első nyolc párttag után 1 tag, majd 15 párttagonként 1-1 újabb tag lett. Így minden esetben legfeljebb 7 párttag maradhatott képviselést nélkül. Minden vezetőt titkos jelöléssel és titkos szavazással választottak. A Nagy Szeder-féle választási rendszerben nem volt jelölőbizottság, minden esetben maguk az emberek mondták meg közvetlenül, hogy maguk közül kiket jelölnek, majd több forduló, kieséses rendszerben kit választanak meg.

Nagy Szeder István tudta, hogy csak a titkos szavazás az igazi demokratikus, félelem nélküli szavazási forma, ezért ebből sohasem engedett. A nyílt szavazást – netán a névszerinti nyílt szava-

zást – manipulatív játéknak tartotta. Rendszerének erejét jelentette továbbá, hogy az a vezető, aki elveszítette a közbizalmat, azonnal visszahívható volt. Ilyen esetben teljes tisztújítást rendeltek el, és a gyakorlat azt mutatta, hogy mindig csak a nem megfelelő vezető esett ki, a többieket megerősítették. Ez a visszahívásos módszer nem tette bizonytalanná a szervezetet, sőt ellenkezőleg, rendkívüli módon megerősítette azt.

Az akkori halasi példa azt mutatja, hogy az emberek gyorsan megértették, hogy a döntés az ő kezükben van és nagyon jól tudtak vele élni. Ez bizonyítja, hogy a tiszta, demokratikus módszerrel nagyon erős, autonóm közösséget lehet szervezni és működtetni. Ezt a közösség- vagy pártépítő rendszert ma is pillanatok alatt lehetne alkalmazni, csak egy „komoly hibája” van. Nevezetesen az, hogy bizonytalanná teszi a jelenlegi vezetők újraválasztását, mert nincs manipulálható jelölőbizottság, a titkos döntés közvetlenül a tagok kezében van. Ezt az erős érdekközösséget és annak egyedülálló demokratikus választási rendszerét nevezte Pfeiffer Zoltán, a későbbi Függetlenségi Párt elnöke halasi normának.

Ezt az igen erős pártot csak úgy tudták felszámolni, hogy elnökét, Nagy Szeder Istvánt 1947. november 22-én letartóztatták, internálták. A kommunisták által kreált, Dobi István vezette Kisgazdapárt már 1947. november végén szervezetet alapított Halason is. A 7900 tagból mindössze 149-en léptek be a fölülről szervezett Kisgazdapártba. Őket nevezte Nagy Szeder István árulóknak, a nép meg egyszerűen „vörös kiskgazdáknak”.

Nem véletlenül bizott Nagy Szeder István abban, hogy ez az erős szervezet nem tűnt el nyomtalanul még kilenc évi hallgatás után sem. Erre a bizakodására alapozta 1956-os fellépését. Igaza lett. A pártszervezetet ugyan sikerült 1947-ben szétzúzni, de az emberek közötti szövődéket nem tudták széttépni.

De mikor és hogyan kapcsolódott be Nagy Szeder István a halasi forradalom

történéseibe? Az október 27-én eldőrdült, két halálos áldozattal járó halasi sortűz után egyre feszültebbé vált a helyzet a városban. A Forradalmi Tanácsban úgy döntöttek, hogy bevonják a helyzet rendezésébe a nagyteknitelyű népvézért, Nagy Szeder Istvánt. A kommunista tanácselnökkel az élen delegációt menesztettek hozzá. Nagy Szeder Istvánnak nemcsak vezetői, de emberi nagyságát is mutatja, hogy mikor szeretett szülővárosa vészhelyzetbe került, vezetői csődöt mondtak és hozzá fordultak, engedett egykori üldözöi kérésének, és segített. Később így fogalmazott ezzel kapcsolatban: „mindig akkor vállaltam valamit, amikor köllöttem. Az járt az eszömbé, hogy egy vezető nem mondhat csödöt, kiváltképp akkor, amikor a legnagyobb szükség van rá. Ezért hát be-möntem.”

Ez a pillanat volt az igazi fordulat a halasi '56-os történésekben. Négy pontos javaslat volt, mert ő csak a demokratikus megoldásban hitt. Javaslatának negyedik pontja szerint 48 órán belül titkos szavazást kellett tartani a négy koalíciós párt között. Nagy Szeder István elgondolásait nagy ovációval, egyhangúlag elfogadták azok is, akik később sorra ellene vallottak.

Ekkor jött el az idő, amelyre Nagy Szeder István oly régen várt. Egykori, legendás szervezettségük próbája. Két napjuk volt rá, hogy a Kisgazdapártot talpra állítsák. Már másnapra 7000 fős nagygyűlést szerveztek. Harmadnap, 1956. november 1-jén pedig a Kisgazdapárt elsőpró, 76%-os győzelmet aratott a szabad kiskunhalasi választáson. A Kommunista Párt mindössze 4%-ot ért el. Mindez azt jelenti, hogy Halason az országban egyedülálló módon demokratikus úton döntötték meg a szocializmust és állították vissza a többpártrendszeret.

Nagy Szeder István ezt a választást a törvényes rend alapjának tekintette. Ezért már másnap a választási eredményre hivatkozva sikerült megakadályoznia az esztelen vérontást, a déli ha-

Pajor Kálmán előadás közben. (Fotó: Bágya Rita)

tárra vonuló hatalmas szovjet páncélos túlerő megtámadását.

November 4-én a kommunista tanácselnök és az előbújt párttitkár megköszönte neki, hogy Halason nem történt komolyabb atrocitás, és biztosították, hogy a haja szála sem fog meggörbülni. Nagy Szeder István azonban november 4-e után sem maradt tétlen. A keresztényi szeretet és a szolidaritás újabb cselekedetekre sarkallta. 1956 decemberében a nélkülöző pesti iskolás gyerekeknek halasi iskolásokkal csináltatott egységesen 5 kilós karácsonyi csomagokat. A szegényebbek ketten-hárman is összeadhatták, de a gazdagabbak sem adhattak 5 kilónál többet. A gyerekek a csomagokba leveleket is írtak. Hétszáz csomagot vitt föl a Földszöv teherautója a Vörösmarty és a Fáy utcai elemi iskolába, a pesterzsébeti Kossuth Lajos Gimnáziumba és a józsefvárosi Práter utcai általános iskolába.

Ekkor már – december 1-je óta – folyt a nagy gyűjtési akció előkészítése is a nélkülöző pestiek számára. Egy hét alatt összejött a 114 kispalota körzetből 40 vagonnyi felajánlás. Pénzérték szerint mindent listába foglaltak. Maguk jelölték ki a területet is, ahová az adományokat szánták. Nagy Szeder István öccse, Lajos Pesterzsébeten lakott, a Pacsirtatelepen, tehát ismerte az ottani nyo-

mort. Ezt kiegészítették a kispesti Szabó teleppel. Arról is volt tudomásuk, hogy a halasi 37. számú lövészezred Hodosán Imre őrnagy parancsára gyalázatos vérengzést hajtott végre Pesterzsébeten, a forradalmárokat házról-házra üldözve. Nagy Szeder István szobrának megszentelésekor Bábel Balázs érsek úr, korábbi pesterzsébeti káplán úgy fogalmazott, hogy Nagy Szeder István mosta le Halasról a gyalázatot.

Az adományozottak fölméréséhez tanácsi alapon nem tudták megadni, csak 37 rászoruló család nevét. De az egyházak sem tudtak többet. Ezért a halasiak saját kezükbe vették a pesti szervezést is. Eljutottak a pesterzsébeti Kossuth Gimnázium diákjaihoz, akik házról-házra járva három nap alatt összeírták – környezettanulmánnyal együtt – kereken 800 rászoruló család nevét. Ekkora volt a különbség a tanácsi nyilvántartás és a való élet között!

Később azt sajnálta Nagy Szeder István, hogy ezeket a környezettanulmányokat a házkutatáskor elvitték tőle. A rászorultakat négy kategóriába sorolta, és mérnöki precizitással – kidolgozott pontrendszer alapján – megtervezte, ki mennyi és milyen árut kap. Minden családnak, minden árurol cédulát állítottak ki, hogy melyik vagonnál milyen árut kaphatnak meg, és mennyit. Számuk

volt a vagonoknak, meg a céduláknak is. A cédulákat a Kossuth Gimnázium diákjai kézbesítették a családoknak. 1957. január 13-án 16 vagon segélyt vittek föl halasi és nemzeti színű zászlókkal földízítve, 140 halasi kisgazda kíséretében, akik a Péter Balázsék által megszervezett pesti gyári teherautókon a segélyeket házhoz is szállították.

Minden család félévi ellátmányt kapott. Egy 10 gyermekes család például 960 kg-ot. Öt mázsa kolbászt is csináltattak, amiből mindenki kapott. Ahogy Nagy Szeder István mesélte: „...az erzsébetiek azt kiabálták a vonat után: Isten áldja meg a halasiakat! Ennyit tudtak kiabálni.” A Halason maradt 24 vagon segélyt már nem engedték elszállítani a hatóságok, mert szerintük „nem lehetséges, hogy 11 évvel a felszabadulás után még valahol nyomor van”.

Nagy Szeder Istvánt 1957. február 7-én újra letartóztatták. Természetesen ez a segélyakció is szerepel a későbbi vádiratban. Erre ő így emlékezik: „A megyei tárgyaláson az ügyész közbekiált, hogy csak a kisgazdáknak adtak! Ez már a bíróság elnökének is sok volt. Megszólt: ügyész elvtárs, proletárok laknak Erzsébeten, ott nincsenek kisgazdák!” Nagy Szedert végül három év börtönbüntetésre és teljes vagyonekbevitelre ítélték. Fellebbezésre a Legfelsőbb Bíróság is vizsgálta az ügyet. Méltányolta, hogy Nagy Szeder Istvánék rendet és nyugalmat teremtettek, elismerte, hogy a szavazás villámhárítóként működött. Azt is elismerték, hogy Nagy Szeder István nem vette át a város vezetését az eredmény ellenére sem. Az ítélet úgy értékelte, hogy a vádlott által végrehajtott választás az elkövetés helyén „megbontotta a munkás-paraszt szövetséget és olyan helyzetet teremtett, ami rövidesen a helyi államhatalmi szerveknek, a tanácsnak a félreállítását eredményezte volna” (!), ha nem következik be 1956. november 4-én „az ellenforradalom fegyveres leverése”.

A börtönből való szabadulása után évtizedekig megfigyelték, mindig is meg-

bélyegzett ellenforradalmár maradt az akkori rendszer irányítóinak szemében. Minden eszközzel akadályozták, hogy munkát vállalhasson, emberek közé kerülhessen, igyekeztek elszigetelni, kirekeszteni.

A rendszerváltás idején, mint keresztény, mélységesen humanista, érzékeny ember gyakran hangoztatta azt is: „Nem a vagyon az első, hanem az élet! Akik most vagyonért, kárpótlásért ugrálnak, akik a 100 hold földjüket kérik vissza, adják vissza a szögény embőr háborúban elesett hét fiát, vagy a börtönéveket!” Mindig is érzékeny volt az áldozatokhoz hozó ún. kisemberek félresöpzése miatt, gyakran mondogatta azt is: „Az első világháborúban a Halasiak közül 20 hivatalnok, 30 iparos, és 830 parasztyerök esett el! Ki hozta hát a legnagyobb áldozatot?” Ezért állott ki élete végéig a parasztemberek mellett.

Végezetül, mielőtt elfogultsággal vádolnának, idézek két méltatásából. Orosz István, Zelei Miklós *A halasi norma* című könyvének kritikájában így fogalmaz: „A kiskunhalasi mérnök úr olyan ember volt, akire az egy csónakba szorult hajótörtek az óceán közepén nyugodtan rábízhatják az élelem és a víz elosztását, mert tudhatják, inkább meghal, semmint, hogy magának kedvezzen, vagy bárkit méltánytalanul előnyben részesítsen. Kérem az Olvasót, gondolkozzon el, hány ilyen embert ismer maga körül? És hányat országos szinten?” A. Gergely András, a neves szociográfus, író, publicista pedig ezt írja róla: „...ez az ember nemcsak egy börtönviselt szakember volt, a mérnöki tudományokkal megáldva, hanem Emberi Nagyság, Norma is! Sőt nem egyszerűen helyi norma, hanem egyetemes. Példás mindenkor és minden morálisan gondolkodni vagy mérlegelni képes felfogás számára, valóban nagyszabású!”

És kiért vállalta a tengernyi önzetlen munkát, a börtönök, internálótáborok szenvedéseit? Önmagáért? Nem! Értünk halasiakért, értünk magyarokért!

Az elmúlt negyedév fontosabb hírei

A RETÖRKI Fiatal Kutatói programja

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, valamint a Kodolányi János Főiskola közötti szakmai együttműködés keretében immár harmadik alkalommal került sor a Fiatal kutatói pályázatok során elnyert féléves kutatómunka eredményeinek ismertetésére. A programban részt vett hallgatók március 29-én, a RETÖRKI konferenciatermében számoltak be kutatói munkáik eredményéről, tapasztalataikról.

A program négy résztvevője közül ketten tanulmányuk témájaként az MDF vidéki szerveződésének történetét választották. Hegedűs Tamás A kecskeméti MDF történetét vizsgálta a szervezet alapításától a választásokig tartó időszakig, Nagy Artúr pedig a rendszerváltás salgótarjáni eseményeit, benne a salgótarjáni MDF szervezet tevékenységét. A harmadik résztvevő tanulmánya nemzetközi témát dolgozott fel: *A Bős-nagymarosi vízlépcső (A magyarországi döntés szlovák szemszögből)* címmel. Hegedűs Katarina tanulmányában magyar és szlovák forrásokra támaszkodva vizsgálta meg a bős-nagymarosi vízlépcső ügyét. Jónás Róbert a program során a RETÖRKI Archívumának munkájába nyert betekintést. (Bágya Rita)

[<http://www.retorki.hu/hirek/2017/04/05/a-retorki-fiatal-kutato-i-palyazata-ban-reszt-vevo-hallgatok-beszamolaja>]

Archívumunk gyarapodása

Nemzeti kincsnek számító levéltári anyaggal gyarapodott a RETÖRKI Archívum állománya. Az érdi Kisgazda Örökség és Levéltár Alapítvány Kisgazda Levéltárától kerültek Intézetünk gyűjteményébe a 20. századi magyar politikatörténet kétségkívül meghatározó történelmi pártjának iratai. A páratlan forrásokban bővelkedő irategyüttes tudományos feldolgozásának igénye és a kutathatóság színvonalának növelése játszott alapvető szerepet abban, hogy Tóth Tamás úr, aki a levéltár kezelésével járó „megörökölt” felelősségét hosszú időn keresztül mély elhivatottsággal viselte, átadta a kisgazda „örökséget” a RETÖRKI-nek. (Riba András)

Közgazdászok és szociológusok találkozója a RETÖRKI-ben

Lóránt Károly szervezésében 12. és 13. alkalommal került megrendezésre a közgazdászok és szociológusok találkozója. Március 29-én Márai Géza professzor *...mert a vidék mégis élni akar*, április 12-én pedig Bogár László *Amerikai beteg, avagy egy birodalmi hanyatlás anatómiája* címmel tartott előadást. Előbbi a vidékről mint fontos társadalmi-szociális-ökológiai-szolgáltatási feladatot betöltő szervezési módról, a paraszti tudás, erkölcs és példamutatás eltűnéséről, valamint a stratégiai fontosságú vidékfejlesztésről szólt. Utóbbi a birodalmi struktúrák kialakulásával és működésével kapcsolatban mutatott rá történelmi párhuzamokra és vont le következtetést a jelent, illetve a jövőt illetően. (Szegő Szilvia)

[<http://www.retorki.hu/hirek/2017/04/05/kozgazdaszok-es-szociologusok-talalkozoja-a-retorki-ben>; valamint <http://www.retorki.hu/hirek/2017/04/24/kozgazdaszok-es-szociologusok-talalkozoja-a-retorki-ben>]

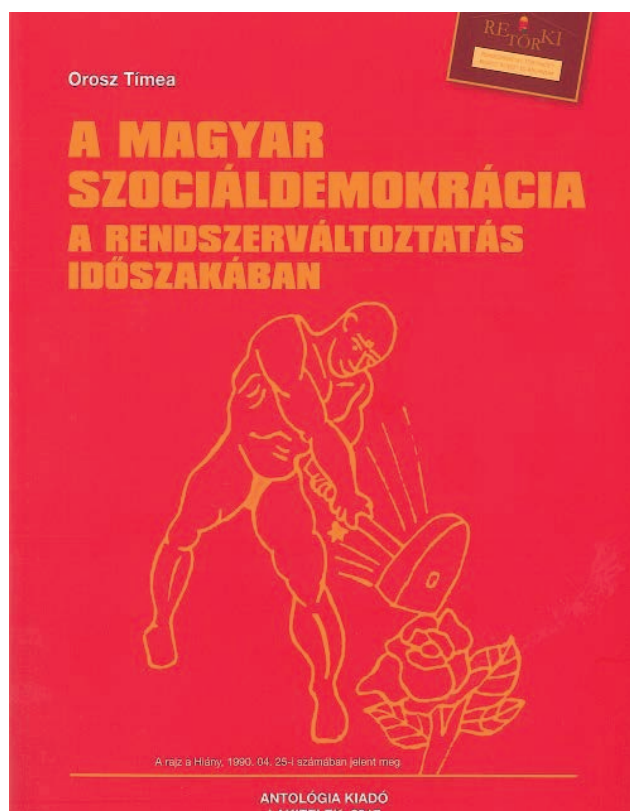
Acélváros végnapjai

Április 19-én került sor a Lóránt Károly szerkesztésében megjelent, *Az acélváros végnapjai* című könyv bemutatójára a RETÖRKI konferenciatermében. A kötet a Lenin Kohászati Művek sorsán keresztül nyújt betekintést az időszak magyar gazdaság- és iparpolitikájába, illetve a rendszerváltás eszmei, politikai és személyi hátterét nyújtó eseményekbe. A Drótos Lászlónak, a Lenin Kohászati Művek utolsó vezérigazgatójának kezdeményezésével elindult kutatómunka nyomán megszületett kötet alapját a gyár korábbi vezetőinek és munkatársainak kötetei és egyéb írásai, valamint a velük készült interjúk mellett a Kohászati Művekkel kapcsolatos dokumentumok adták. A kötetet néhány nap múlva az MTA Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában is bemutatták.

[<http://www.retorki.hu/hirek/2017/04/20/az-ancelvaros-vegnapjainak-latlelete---kotet-jelent-meg-a-diosgyori-kohaszat-felszamolasarol>; valamint <http://www.retorki.hu/hirek/2017/05/02/az-ancelvaros-vegnapjai---konyvbemutato-az-mta-miskolci-akademiai-bizottsaganak-szekhazaban>]

A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában

Májusban jelent meg Orosz Tímeának, a RETÖRKI nyelvész-politológus kutatójának első önálló kötete. A könyv a rendszerváltás időszakában vizsgálja a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) történetét az 1988-as újjáalakulástól 1991-ig arra keresve a választ, mi vezetett az egyébként jó esélyekkel induló párt bukásához. A kötet szerves részét képezik egyebek mellett az MSZDP volt politikusaival készült interjúk és a témában feldolgozott sajtóanyag jegyzéke, kiváló alapot biztosítva a téma további kutatásához.

[<http://www.retorki.hu/hirek/2017/05/04/a-rendszervaltas-partjairól-indított-könyvsorozat-a-retorki>]

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: JÓNÁS RÓBERT

Juhász-Pintér Pál

Határon 1988-89

Két ország, két korszak határán

Első alkalommal rendezték meg idén a Rendszerváltó Filmszemlét Lakiteleken. A RETÖRKI különdíját a *Határon 1988-1989* című, Lukács Csaba rendezte alkotás kapta. Az alábbiakban Juhász-Pintér Pál ismertetőjét olvashatjuk a filmmel kapcsolatban.

„Legtöbbször magányosan, gyakran minden hivatalos irat nélkül, zezugos határmenti ösvényeken át, lehetetlen, és leírhatatlan kockázatok árán érkeznek az első magyar településre. Január 29-e óta a magyar hivatalos szervek az ily módon érkezőket nem adják át Romániának, de tudomásunk van olyan esetekről, hogy a határon útiokmányok nélküli személyeket (romániai románt, cigányt?) feltartóztatnak, s nem engednek be Magyarországra. 1988. június végétől a román-magyar határszakaszon az átjutás még nehezebbé vált. A román katonák azonnal lönek, vagy kutyákkal fogják el a menekülőket.”¹

1 Regényi Emil–Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon, 1988. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről. Medvetánc könyvek.* Budapest, 1988. 175.

Lukács Csaba újságíró és Magossy Géza filmrendező olyan jelenséget vitt filmvászonra, amiről azóta is keveset beszélünk. A részletekről, az egyes emberi sorsokról alig tudunk valamit. Az 1980-as évek végén sokan – magyarok és románok egyaránt – próbáltak illegálisan, a zöldhatáron keresztül menekülni Ceaușescu Romániájából Magyarországra, vállalva annak minden kockázatát.

A hivatalos módon történő áttelepülésnek is megvolt a lehetősége a korszakban, a folyamatot elindítók azonban hosszas, több éves eljárásnak nézhetek elébe, az eredmény pedig a magyar hatóságok nagyvonalúbbá váló eljárási gyakorlata ellenére is bizonytalan volt.

Sokan próbáltak megszökni az elnyomó diktatúrából az 1980-as évek végén a magyar-román zöldhatáron keresztül, ami persze nem volt kockázatmentes vállalkozás. Voltak, akik életükkel fizettek a próbálkozásért. A nagyobb méretű menekülthullám 1987-ben indult meg Románia felől Magyarországra. Az illegális határátlépés csúcspontja 1989 volt, akkor a csaknem 47 ezer menekült közül 27 ezren Magyarországon kértek hivatalosan menedéket. Ennek oka nagymértékben a kisebbségek erőszakos asszimilációját célul kitűző román kisebbségpolitika – így egyebek mellett az 1988 áprilisában meghirdetett, a romániai falvak számát 13 ezerről 5-6 ezerre csökkenteni kívánó településrendezési terv volt.

Az 1988-ban kialakult helyzetben a magyar hatóságok 12 273 tartózkodási engedélyt adtak ki, a menedéket kérők

összlétszáma pedig 13 173 fő volt, valamennyien román állampolgárok. 1989-ben a menedékkérők száma már 17 448 főt tett ki, 83 fő kivételével szintén román állampolgárok. 1988-ban 52,3%-uk legálisan – azaz hivatalos és érvényes úti okmánnyal lépve át a határt –, 47,7%-uk viszont illegális úton érkezett. 1989-re az illegálisan érkezők aránya 79,4%-ra nőtt, majd 1990-re arányuk 18,6%-ra szorult vissza.²

A jelentős méretű menekülthullám lehetett a kiváltója annak is, hogy Magyarország a keleti blokk országai közül elsőként csatlakozott az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez, amely megnyitotta azt a lehetőséget számára, hogy a nemzetközi jog által szabályozottan és elismert módon fogadhasson be menekülteket. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy ezzel együtt nagyszámú illegális határátlépő személyt adtak vissza a hatóságok Romániának.

A dokumentumfilm készítői ezt a jelenséget vittek filmre személyes sorsok bemutatásán keresztül. Az alkotók újsághirdetéseket adtak fel Magyarországon és Romániában olyan személyek után kutatva, akik a román-magyar zöldhatáron keresztül próbáltak átjutni Magyarországra az 1988-89-es években. Ennek eredményeként számtalan történet érkezett, ezekből válogatva, az egykori „szereplőket” megszólítva készülhetett el a *Határon 1988-89* című film. Volt, aki fiatalon egyedül vagy többedmagával, volt,

aki családjával együtt vágott neki egy jobb élet reményében az illegálisnak minősülő „kalandnak”.

A szerencsésebbek épségben jutottak át a határon, ilyen a filmben szereplő Szabó Tibor is, aki családjával tudott sértetlenül megérkezni a határ túlsó oldalára. Nagyon sokan voltak azonban olyanok, akik nem jártak ilyen sikerrel. Akiket az illegális határátlépés közben elfogtak, vagy a sikeres szökés után a magyar hatóságok visszatoloncoltak Romániába, azok nem számíthattak emberséges bánásmódrára. A filmbeli interjúalanyok brutális fizikai erőszakról számoltak be, amit kénytelenek voltak elszenvedni a hatóságok részéről. Természetesen hosszútávú következményei is voltak tetteknek: börtön vagy a munkabér nagyarányú megvonása melletti munkavégzés is lehetett a büntetés számukra.

Az első Rendszerváltó Filmszemle résztvevői a Lakiteleki Népfőiskolán. (Fotó: Bágya Rita)

Arról pedig máig nincs tisztázott adat, hogy hány személyt lőttek agyon a román határőrök a zöldhatáron való átkelés megkísérlése közben.

A film olyan történeteket dolgoz fel, amik két szomszédos ország határán történtek, de azt is mondhatjuk, hogy az egykori történetek szereplői – bár ezt ők akkor nem tudhatták – két korszak határán hajtották végre

² Tóth Judit: *Menedékjog-kérdőjelekkel*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 83-84.

sikeresen vagy sikertelenül határát-lépésüket. Rövid időn belül megdőlt a Ceaușescu-rezsim, amelynek következményeként sok más mellett a határok is nyitottabbá váltak. Jelenleg Románia már a schengeni övezethez

való csatlakozásban reménykedik. Történik mindez úgy, hogy mintegy három évtizede még halálos áldozattal is járhatott, ha valaki ki akart szabadulni az akkori diktatórikus hatalom szorításából.

Átadták a Rendszerváltó Filmszemle díjait Lakiteleken

A Lakitelek Népfőiskola, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI), és a Dunaversitas Egyesület idén először Rendszerváltó Filmszemlét hirdetett. A Szemlének 2017. április 25. és 27. között a Lakitelek Népfőiskola adott otthont, melyre korkép, portré, film és társadalomtudomány: oral history/elbeszélte történelem kategóriákban lehetett nevezni.

A Filmszemlére hazai és határon túli alkotóktól összesen 40 film érkezett. Az előzsűri a beküldött alkotásokat 2017. április 4-5. között értékelte a Népfőiskolán, ennek eredményeképpen 10 filmet javasoltak a szemle versenyprogramjába.

A Rendszerváltó Filmszemle végeredménye

Az Országgyűlés elnökének 500 ezer Ft-os, a Duna Médiaszolgáltató Nonprofit Zrt. 150 ezer Ft-os, a kiskunfélegyházi Constantinum Katolikus Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakgimnázium és Kollégium 25 ezer Ft-os különdíját, valamint az Experiment Kft. által felajánlott technika használati lehetőséget a *Sose akartam más lenni, mint katona* c. alkotás kapta. Rendező: Wonke Rezső, Budapest.

A Terror Háza Múzeum 300 ezer Ft-os különdíját a *Szabadság tér '89* c. sorozat kapta. Rendező: Kriskó László, Budapest

A Magyar Művészeti Akadémia 250 ezer Ft-os, valamint az ECHO Televízió különdíját a *Belül kell felépíteni a házat* c. alkotás kapta. Rendező: Zajti Gábor, Érd

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 250 ezer Ft-os, valamint a *Heti Válasz* különdíját a *Homo politicus – Für Lajos* c. alkotás kapta. Rendezők: Csallóközi Zoltán és Hajdú Péter Mihály, Budapest

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 250 ezer Ft-os különdíját a *Szétszakadt Magyarország* c. alkotás kapta. Rendező: Huth Gergely, Budapest

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum 150 ezer Ft-os, a *Petőfi Népe* 50 ezer Ft-os, valamint a Lakiteleki Eötvös Loránd Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola 25 ezer Ft-os különdíját a *Határon 1988–1989* c. alkotás kapta. Rendező: Lukács Csaba, Budapest

A Kairosz Kiadó 150 ezer Ft-os, valamint a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat különdíját az *Alámerülés és kibekelés* c. alkotás kapta. Rendező: Dér András, Budapest

A Magyar Demokrata Szerkesztőségének 100 ezer Ft-os, a kiskunmajsai Tomori Pál Katolikus Gimnázium, Szakgimnázium és Kollégium 25 ezer Ft-os, valamint a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. különdíját az *Első lépések – végső beszélgetések* c. alkotás kapta. Rendezők: Kéry Péter és Dr. Szilassy Géza, Nyíregyháza

A Honvédelmi Minisztérium, valamint a *Magyar Hírlap* különdíját a *Kárpátalja – Szalóka* c. alkotás kapta. Rendező: Mankovits Tamás, Tiszaladány

A Földművelésügyi Minisztérium különdíját *Sose akartam más lenni, mint katona* c. alkotás szereplője, Koós Ottó kapta.

A nap filmje a *Sose akartam más lenni, mint katona* c. alkotás lett, amely a Tiszakécskei Móricz Zsigmond Általános Iskola, Gimnázium, Szakképző Iskola, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola, a kecskeméti Széktói Nyugi Klub 25 ezer Ft-os különdíját kapta.

„Mondd, te mit válaszatanál?”

Narratívák az *István, a király* bemutatója kapcsán

Az *István, a király* 1983-as bemutatására sokan emlékeznek vissza katartikus élményként. Szörényi Levente, a rockopera zeneszerzője visszaemlékezésében maga is úgy fogalmaz: „Önbecsülést, nemzeti önazonosságot adott abban a korban, amikor azon kísérleteztek, hogy kitenyésszék belőlünk a »szocialista embertípust«.” Sokan gondolták akkor és gondolják azóta is, hogy a bemutatóra csak azért kerülhetett sor, mert a kulturális vezetés az István-Koppány viszályt Kádár-Nagy Imre párharcként dekódolta. Szörényi maga is úgy vélekedik erről: „Ebbe a helyzetbe az elvtársak könnyen beleláthatták Kádár János és Nagy Imre párharcát. Az ő értelmezésükben a darab tisztára mosta a Nagy Imrét orvul legyilkoltató Kádárt. Az elvtársi értelmezésben az, ami a darabban Róma, a Szovjetunió volt.”

Ma már talán meglepőnek tűnik, hogy a közvélemény ellenzéki része is megosztott volt a darab megítélésében. Míg sokan akkor is a nemzeti önbecsülés megjelenésének tekintették a városligeti Királydombon történeteket – közte a *Himnusz* eléneklését és a Szent Korona jelképes megjelenítését –, mások inkább a hatalmi narratívát fogadták el az *István, a király* értékelése során: „a szamizdat-értelmiségtől viszont ugyanezért kaptunk hideget-meleget, kigyót és békát. Úgy értelmezték ők is, ahogy az elvtársak, csak éppen ők utálták ezért a darabot. Nem volt igazuk” – idézi fel Szörényi.

Három évtized távlatából ő maga így értékeli a mű politikai motivációját: „Szerencsénk volt, hogy így értelmezték a darabot, még akkor is, ha az értelmezésüknek nem sok alapja volt. Egyrészt, ahogy már említettem,

a darab Boldizsár Miki drámájából indult ki. Miki pedig az *Ezredforduló*hoz egyáltalán nem Kádárról vagy Nagy Imréről vette a mintákat. A saját apja érdekelte, aki magas polcon volt a kommunistáknál, és '56-ban közvetített az írók és a hatalom között. A forradalom megtagadására bírta rá őket, de segíteni is igyekezett – ezt a lélektani helyzetet akarta megérteni a fia. Az *István* alapjául szolgáló műnek tehát tényleg van köze ötvenhathoz, csak éppen nem úgy. Aztán: István a darabban nagyon nem úgy viselkedik, ahogy Kádár viselkedett a valóságban. Géza fia még le is mondana a hatalomról, ha Koppány hajlandó lenne Róma mellé kormányozni az országot. Istvánt sem a hatalomvágy hajtja. Nem árulja el Koppányt – a darabban legalábbis nem. Kádár pedig elárulta Nagy Imrét '56-ban. Tagja volt a kormányának, aztán eltűnt, és visszajött szovjet tankokon. Szó nem volt arról, hogy átadja a hatalmat, ha Nagy Imre hajlandó a Szovjetunióval szövetkezni újra. Elfogatta és kivégeztette, noha utóbbira semmi szükség nem volt.”¹

Kordokumentumként a következő oldalakon közöljük a *Hírmondó* című szamizdat 1984-es írását Emericus tollából. Az álnév Krasznai Zoltán újságíró, az MDF későbbi politikusát fedi.

¹ Az idézetek forrása: Stumpf András: *Szörényi. Roman az idő*. Budapest, Trubadúr-Helikon, 2015. 153-156.

János, a király

avagy

árad a kegyelem fénye reánk

/Gondolatok egy áltörténelmi misztériumjáték margójára/

Idén augusztusban mutatták be Budapesten hét előadásban az első magyar rockoperát, Szörényi Levente-Bródy János szerzeményét, Koltay Gábor rendezésében, Boldizsár Miklós librettójával, az "István, a király"-t. Az előadásnak, amelyről hanglez és film is készül, fergeteges sikere volt, minden alkalommal legalább tízezer ember szorongott a városligeti Királydomb tövében.

A szárbaszökkenő öröm érzete, hogy államalapítónk legendás személye rockopera témájára engedélyeztetett, beárnyékolta azonban azt a kultúrhistoriai jelentőségű tény, hogy a szerzőknek és a rendezőnek egy füst alatt sikerült megalkotniuk a fejlett szocializmus viszonyainak megfelelő István király képet is, s mi több: kicsiholni magukból a kádárizmus "szentistváni" gondolatát. Elismerésre méltó szellemi teljesítmény, ám ennek is történelmi közgondolkozásunk, amúgy is torz és identitászavarokkal terhelt nemzettudatunk lesz a kárvallottja. Olyan károsodás ez, amelyet több tucat vaskos történelmi monográfia, megterfokon megírt esszé vagy hiteles dokumentumfilm sem hozhat helyre.

Rockopera mint ideológiai ziccer

Hogy a történelmi múlt politikai szükségletek szerinti átideologizálása nem a véletlen műve volt, hanem tudatos szándék szülötte, azt igazoljuk a rendező saját szavaival. Az előadás alkalmából kiadott műsorfüzetben Koltay Gábor a következőket mondja: "Olyan zenés filmet képzelünk el, amely a magyar történelemtől, annak egy bizonyos szakaszáról gondolkodik, de a felvetett kérdések érvényesek lehetnek más történelmi korokra is. Azaz a felvetett kérdések ilyen értelemben kortalanok." Más szóval: "...az előadásban és a filmben felvetett gondolatok nemcsak egy adott történelmi kort idéznek fel, hanem, elsősorban István és Koppány konfliktusán keresztül, olyan általánosítható tapasztalatok tudatosítására, mélyebb végiggondolására, az ezzel kapcsolatos történelmi folyamatok elemzésére nyújtanak lehetőséget, amelyek a felnövekvő nemzedékek tudatában - gyakori tapasztalatunk szerint - mindig nem kellő összefüggés-rendszerben és hangsúlyok szerint vannak jelen."

A didaktikus szándék nemes, a fejekben való rendcsinálás programja több évszázados értelmiségi rögeszme, amelynek vonzerejét az sem csökkentette, hogy egyes nekibuzdult rendcsinálók a ráncbaszedett eszmék befogadására alkalmatlan kobakokat olykor-olykor lemetélték. Lásuk hát a szándék megvalósulását: melyek azok az "általánosítható, más történelmi korokra is érvényes tapasztalatok", amelyeket a szerzők tudatosítani akarnak? Hol és miben akarnak rendet csinálni honfitársaink zavaros fejében?

A rockopera történelmünknek Géza halálától Koppány lázadását majd leveretését követően István megkoronázásáig terjedő szakaszát eleveníti fel. Az aktualizálás az előadásban "dramaturgiailag" akkor következik be, amikor az ősi hagyományokat és - belőlük fakadóan - saját örökösödési jogát védő Koppány szájából felhangzik 48-as és 56-os forradalmaink sorskérdése: "Rabok legyünk vagy szabadok?" Ezzel azonban nemcsak Koppány emelkedik forradalmaink néptribunusi magaslataira - megteremtve ezáltal az előadás legforróbb és legmélyebb közönségrezonanciát kiváltó pillanatait - , hanem a hatalom megszerzése érdekében külföldről zsoldosokat behívó István is óhatatlanul ferencjózsefi és kádárjózsefi szintre süllyed alá. Eme "dramaturgiai bravúr" folytán a politikummá felmagasztosított történelem "kellő összefüggésrendszerben

^x Az előadás időközben elkészült filmváltozata ugyanazokat a kvalitásokat csillantja fel vagy esetenként teszi még hangsúlyosabbá, amelyekről az alábbiakban szó esik. A film az 1984. évi tavaszi filmszemlén elnyerte a KISZ különdíját. /Megjegyzés: MSZMP-díj nem létezik./

és hangsúlyok szerint" válik értelmezhetővé.

A rockopera Istvánja trónörökös-ként tiszta lelkű, idealista ifjú, aki nem kívánja az összecsapást Koppánnyal. Tetteit nem a hatalomvágy vezérli, hanem az ország sorsáért érzett felelősség. Még trónját is felajánlja nagylelkűen ellenfelének: "Tied a trón, ha vállalod mit meg kell tenned. Kezünkben van egy nép és az ország sorsa: Rómába vezet minden út vagy pusztulásba."

István számára a reálpolitika követelményeit anyja, Sarolt fogalmazza meg. Az első lecke: Géza halála után az István köszöntésére jött regősöket olyan indoklással dobatja ki, amelyet megfogalmazni manapság egy többnapos ideológiai konferencia szükségeltetik. Együttal - számkra ismerős módon - a politikai szükségből esztétikai erényt is fabrikál: "Most már elég, túl sok itt az ártalmas emlékezés. Hősi múlttal együttjár az árulás és zendülés. Barbár dallam, pogány ének, izléstelen nem vitás. Fogjátok meg mind a kettőt, nem tűröm a lázítást."

/A jelenet további aktualitása, hogy az imigyen elhallgattatott regősök egyike a darabban annak a Csóóri Sándornak a fia, akire a hivatalos kultúrpolitika a közelmúltban ugyancsak az "ártalmas emlékezés" bűne miatt rótt ki szilenciumot./ Második lecke: Sarolt a lelkiismereti problémákba belegabalyodó fiát arra a bölcsességre okítja, amely ezen a tájon idővel az elnyomók kollektív tapasztalata lett: "Mást itt e nép meg nem ért, csak túlerőt."

Az elveihez makacsul ragaszkodó Koppány visszautasítja az István által felkinált hatalmat, amelyért idegen érdekek szolgálatába kellenne szegődnie, s egyúttal a hatalmi harcról is lerántja az ideológiai köntöst: "Pogánynak tartanak, mert szembeszállok a hódítókkal. Bűnt kiáltanak, hol szabadságát védi az ország."

Koppány "forradalmának" leverése után a győztesek a középkori misztériumjátékok és a XX. századi totalitárius politikai ideológiák közös szabályai szerint a győztest bölcsnek és igazságosnak, az elbukottat pedig gonosznak kiáltják ki. A kegyes lelkű István még hajlana a megbékélésre, ám következik a harmadik lecke közép-európai "reálpolitikából": már a megbocsátás kérése is árulás és Sarolt az államrezonná nyilvánított "rendszinálás" jegyében Koppány holttestének felnégyelésére szólítja fel fiát, amit az - rövid, de hatásos lelkitusa után - meg is tesz. Abban a pillanatban, amikor Koppány testét felnégyelik, István fejére száll a korona.

A "kellő összefüggések" megértésében nemcsak a dalok szövege igazítja el a történelemben járatlan nézőt, hanem a rendezés ügyes trouvaillé-jai is. Az előadás egyik emelkedett pillanata, amikor Koppány bukása után a tancosok - a nép - kezében kigyullad sok száz gyertya, levert forradalmaink jelképe. De az is szimbolikus jelentőségű, hogy ezeket a gyertyákat a rendezés a hatalom bástyája körül rakatja le, az emlékeztést ezzel hálaadássá alakítva át.

Az sem jelentőségnélküli, hogy a felnégyelés megjelénítésére szolgáló hatalmas lepel színe, amely a próbákon még biborvörös volt, a bemutatóra fehérre változott. Ha elhessegetjük magunktól azt az alig valószínű feltevést, hogy időközben a történettudomány feltárta, hogy Koppány krónikus fehérvérűségben szenvedett, úgy a négyfelé tépett lepel látványos kifehéredésében annak minden kételyt eloszlató bizonyítékát kell látnunk, hogy legalább a rendező képes volt saját programja megvalósítására: dicséretesen "tudatosította magában a történelemből leszűrt általánosítható tapasztalatokat."

Végül a negyedik történelmi lecke: Istvánt megkoronázzák és ugyanaz a tömeg, amely az elébb még Koppányt éltette, most önfeledt hálaadó énekre fakad: "Felkelt a napunk, István a mi urunk. Árad a kegyelem fénye reánk, hálás a szívünk, zengjen az örömünk, szép Magyarország, édes hazánk." - A háttérben félkilométeres trikolor kél, petárdák robbannak, lézersugarak villódnak, s felhangzik a rockosított Himnusz, amelyet előadásoként több mint tízezer néző énekelt együtt a színészekkel. Voltak olyanok is, akik Koppányt éltették. Néhány tucat konok kézben pedig minden alkalommal kigyultak az emlékezés gyertyái.

Végül is Koppány és forradalmaink kérdésére: "Rabok legyünk vagy szabadok?" az előadás azt a választ adta, hogy "szabadok ugyan nem lehettek, de hálásak igen, mert árad a kegyelem fénye reátok, s rádódsul

még magyarnak is érezhetitek magatokat, no persze módjával és szigorú rendőri felügyelet alatt." /Ez utóbbi szó szerint értendő: minden előadás alkalmával ugyanis több száz rendőr és ifjúgárdista ügyelt arra, nehogy a túltengő nemzeti érzület megengedhetetlen hevülést - pl.: szabadságvágyat - váltson ki a nagyérdemű publikumból./ Ez az előadásból kicsendülő válasz a kádárizmus "szentistváni gondolata".

Az apologetikától az apoteózisig

Am az előadásnak ennél több érdeme van. A szerzők és a rendező szándéka szerint kortalannak tekintett történelmi tapasztalatok Kádár és a Kádár-rendszer apologetikáját szolgálják. Ennek érdekében lényeges különbségeket kellett nem-létezőnek tekinteniük.

A darab Istvánja, aki a legendák Szent Istvánjára inkább hasonlít mint a történelem egykor élt szereplőjére, csupa olyan tulajdonsággal rendelkezik, amellyel a pártpropaganda igyekszik tisztára mosni Kádár 56-os szerepét.

Hatalomvágy nem hevíti, csak az ország sorsát félti, felelősség-érzete és a helyzet szülte kényszer szorítja arra, hogy az ország jövőjét "felelőtlen" szabadságvágyukkal kockára téve "lázadókkal" leszámoljon. A megtorlást is kényszer hatása alatt, mintegy vonakodva vállalja, ám az eredmény önmagáért beszél: megtormenti a békés országépítés feltételeit, s egyúttal az ország függetlenségét is. /"Törvényeid elfogadtam, de más szolgálja nem leszek... Veleld Uram, de nélkülöd" - éneklé István a fináléban./ Olyan kép ez, amellyel a Kádár-rendszer szívesen azonosul, nemcsak azért, mert saját propagandájának visszhangja kedvesen cseng a fülének, hanem azért is, mert a nemzeti érdekvédelem mint legitímáció egy ezer évet áthidaló kontinuitást teremt számára, amelyen át még a nemzet Pantheonjába is besétálni reménykedhet.

Mégis rosszhiszemű ellenzéki túlzásnak tűnhetne ehelyütt János királyról írni, ha a szocialista valóság eleveisége felül nem múltá mindenféle földhözragadt okoskodás sivárságát. Ugy szól a fáma, hogy a budapesti pártbizottság első titkára - hála neki is - személyesen fogadta a darab alkotóit, hogy maga, valamint Kádár elvtárs nevében gratuláljon a jól sikerült produkcióhoz, s összekacsintva hozzátette, hogy "János király" is megértette ám a célzást - bravó! -, sőt ő még azt is meg tudná mondani, hogy kit jelképez Koppány, ha a hely szelleme - s itt kezével a lehallgató berendezésekre utaló mozdulatot tett - nem készítené még őt is hallgatásra.

Nos, kérdezhetnétek ezek után nyájas olvasóm, mi okunk akkor a zsémbeskedésre? Végül is kivégzésének 25. évfordulóján sor került, ha nem is rehabilitálásra, de legalább Nagy Imre szellemének megidézésére egy áltörténelmi misztériumjáték keretében. Am aggodalmunkat eme beazonosítási játék vizsgálma sem tudja teljesen eloszlatni, hiszen rögtön azon kezdetünk tépelődni, hogyan kell vajon érteni akkor Istvánnak apja, Géza királynál tett fogadalmát: "Mig élek folytatom a művedet"?

De most térjünk rá arra, miért is hazugok az apologetikus szándékból kiittott "kortalan történelmi párhuzamok".

Az előadás egésze azt sugallja, hogy történelmünk során a központi hatalommal szembeszegülő szabadságvágy /"lázadás"/ mindig az ország függetlenségét és a haladást veszélyeztette. Ez igaz volt mindaddig, amíg Magyarország független államként létezett, de nem volt igaz Mohácsot követően, amikor a központosítási törekvések rendszerint idegen hatalmak részéről jelentkeztek. Azóta szabadságmozgalmaink a nemzeti fejlődés független és önálló kereteinek a helyreállítását is célozták. Így volt ez a Rákóczi-szabadságharc idején, így volt 1848-49-ben és így volt 1956-ban is.

Hamis az a szemlélet is, amely egy politikai korszak "eredményét" azonosítja a korszak meghatározó politikai személyiségének a szándékai-val, azt állítván, hogy ami történt, az azért történt úgy, mert az illető úgy akarta. Ugyanolyan hiba volna az istváni műben István király szándékainak testetöltöttségét felfedezni mint a jelenlegi magyar viszonyokban valamiféle a nemzet megmentésére irányuló - egyébként soha nem létezett - "56-os Kádár-terv" megvalósulását látni. Szomszédainknál kedvezőbb jelenlegi helyzetünket elsősorban azoknak a felismerések-

nek köszönhető, amelyeket az 56-os forradalom és vereségének helytölése súlykolt a "normalizáció" szovjet és magyar kivitelezőinek a fejébe. Az a történelmi lecke pedig úgy szól, hogy ez a nép, ha felbőszítik fittyet hány minden államrezonnak, a még a túlerőt sem tiszteli. Jó lesz tehát csinján benni vele. Ehhez aztán kedvező külső körülmények is társultak: a hidegháború az utolsókat rúgta és küszöbön állt a kelet-nyugati kapcsolatok fellendülése. Ennyi és nem több a kádárizmus "sikerének" a titka.

István királynak Kádár személyével való azonosítása is teljességgel megalapozatlan és történelmietlen. Istvánnak ugyanis módjában állt választani a bizánci és a nyugati kereszténység között, míg Kádárnak ilyen választási lehetősége Kelet és Nyugat között nem volt. Nem is lehetett és nem csak azért, mert a külpolitikai feltételek nem voltak azonosak, hanem azért is, mert míg István a saját belső helyzetének a megszüldésére véget hívott be külső segítséget, addig 1956-ban egy külső hatalom kényszerít és talál - Kádár személyében saját befolyásának megőrzésére vállalkozó személyt. István korában a magyar társadalom fejlődés nyugati orientációja a bizáncinál fejlettebb és életképezebb nyugat-európai feudalizmus étvételét jelentette, ami ötszáz évig a független államiség kereteiben végbemenő fejlődés lehetőségét eredményezte. Ezzel szemben 1956. november 4-én - akárcsak 1948-ban - megszakadt a magyar társadalom demokratizálódásának alig megindult folyamata, a bekövetkezett egy fejletlenebb gazdasági-társadalmi modellhez való visszaigazodás, amely közel ötszáz éve tartó függő helyzetünk szomorú folyamatosságát jelentette.

Végül István király Koppányt mint politikai ellenfelét négyeltette fel, nem úgy mint Kádár, aki Nagy Imrének és forradalmár társainak a kivégzésével saját elvtársainak a likvidálására vállalkozott, olyanokra, akik - vele együtt - az MSZMP alapítói tagjai voltak. Bárki bármint vélekedjék is Nagy Imre gyilkosának nincs helye a nemzet Pantheonjában. Az odavezető út irányjelzői: Nagy Imre rehabilitálása, az 1956-os forradalom követeléseinek és vívmányainak elismerése egy legalább deklarációs léptékű kiegyezésben, amelyet a nemzet érdekeinek védelmére magát elkötelezett politikai vezetésnek kellene megkötnie az öntudatára ébredő társadalommal és elfogadtatnia a Szovjetunióval. Nem könnyű út és nem is mindenki számára járható. De tudnunk kell, hogy a válságból, amelybe most egyre mélyebbre süllyedünk csak ez az egyetlen út vezet a nemzet megmaradásához. Minden más csak a nemzet elnyomódásának, lelki és szellemi sorvadásának egyre mélyebb bugyraiba. Ha létezik az istváni gondolatnak korunkra érvényes "reálpolitikai" megfogalmazása, úgy minden bizonnyal ez az.

A politikai vezetésnek nemcsak Kádár 56-os szerepét a "kortalan párhuzamokkal" elkenő és személyes érdemtelenységét a történelmietlen általánosítások révén érdemné felmagasztaló analógiái miatt tetrazhetett az "István, a király" rockopera. Kiváló lehetőséget kínál a darab arra is, hogy a vezetés kipróbálja: a nacionalizmus szelepeinek kiengedése alkalmas eszköz lehet-e a társadalmi feszültségek levezetésére egy olyan időszakban, amikor az életszínvonal tovább nem növekszik, sőt csökkenőre fordult. Az életszínvonal-növekedésnek, a rendszer korábban egyetlen igazi sikermutatójának és legitimációs elvének a kiiktatódása óhatatlanul szükségessé teszi más sikermutatók ill. legitimációs elv bekapcsolását. Ugy tűnik, hogy erre a nacionalizmus ill. az ugyancsak nemzeti trikolóra bugyolálható "nemzetmentés" kategóriája lett kissejmelve. Nem véletlen az sem, miért kellett tíz év ahhoz, hogy a rockopera ötlete megvalósulhasson. Tíz évvel ezelőtt még nem léteztek a vezetés számára a mai kénysszerek és feszültségek, nem volt szükség levezető csatornára sem. Most viszont - mint Koltay Gábor a műsorfüzetben elmondja - az előadást támogatta az MSZMP Budapesti Bizottsága, a Művelődési Minisztérium, a KISZ KB és az Állami Ifjúsági Bizottság.

A himnuszos-trikolóra-petárdás-lézerrefektusos nemzetmentő magyar-kodás szerepében a kádárizmus legalább olyan konkluzív fest, mint a Bach-huszárok egykor a zsinóros nadrágban. Azonkívül ez a talaj ingoványos a rendszer számára - bármily évtizedesen lépkedjen is rajta. Hiszen mihelyst erre az útra lép, azonnal lehet kárni rajta a környező országokban élő magyarság sorának elhanyagolásait, a hazában élő magyarság nem-

zettudatának elsorvasztását és újabb keletű identitászavarainkat. Csupa olyan dolgot, amelyről a rendszer egyre kevésbé szeret hallani mostanság.

Mondd, te kit választanál?

A rockopera egy régi Illés-számmal kezdődik: Te kit választanál? Szörényi, Bródy, Boldizsár és Koltay ezúttal bebizonyították, hogy ők is - akárcsak a darabban felbukkanó köpönyegforgató magyar urak - "mindig a győztes mellett álltak". Nekik legyen, ne irigyeljük tőlük választásukat. De idézzük fel Szörényi Leventének és Bródy Jánosnak egykori nótájukat: "El ne hidd, hogy mindig mindent megbocsátunk, el ne hidd, hogy megtagadjuk minden álmunk!"

Az ambiciózus fiatal rendezőnek, Koltay Gábornak nemigen vethetünk mást a szemére, mint hogy nem volt elég következetes önmagához. Ha valóban "kellő összefüggés-rendszerben" kívánta volna oktató célzatú történelmi tapasztalatait bemutatni, úgy frappánzabb befejezést is találhatott volna. Mondjuk a következőt: István megkoronázását követően a Magyar Feudalista Jobbágypart /MFJP/ kongresszusán külföldi vazallusainak egyike, Vecellin - esetleg Hont vagy Pázmány, ahogy tetszik - így szónokol: "Koppány leverésével történelmi győzelmet arattunk. Megkezdjük a feudalizmus alapjainak a lerakását, örök szövetségben az ideiglenesen hazánkban állomásozó keresztény hadakkal. Eljen a király! Eljen társadalmunk vezető ereje, a nemesség! Eljen a feudalizmust építő jobbágyosság!" Beszéde után jön a finálé, a volt Kötársasági induló egy kis változtatással: "Elnyomás, szolgasors ez lesz a rend ezer évig. Győzött a nép legjobb ereje." /Da capo al fine, azután függöny./

Nó se baj, Koltay elég fiatal még ahhoz, hogy ezt a bosszantó kis műhibát kiküszöbölje. Ezt könnyebben megteheti, ha következő filmjével közvetlenebbül politizál. Talán már címe is feldereng benne: János, a király. Forgatókönyvet sem kell sokáig keresnie hozzá, "János király" kisebbik legendája szerencsére már elkészült, szerzője Gyurkó László. Forduljon hozzá bizalommal.

S végül az utolsó történelmi lecke: a választás. Mindig voltak, s ma is vannak olyanok, akik a kegyelem állapotánál kivénatosabbnak tartják a szabadság állapotát. Választani a kettő között mindig mindenkinek lehet. Még a történelem szakutóiban is. S hogy képesek legyünk választani, nem szabad elfelejtenünk emlékezni. Emlékezni a szabadság mértirjaira. Emlékezni a szabadságra. Konok kezünkben gyertyát tartva. Emlékezzünk!

Emericus[®]

Budapest, 1983. okt.23.-nov.4.

Bemutatták Rieger Tibor Magyarok Nagyasszonya szobrát

A fatimai jelenés 100. évfordulóján, 2017. május 13-án, a máriaremetei Kisboldogasszony Bazilikában szentmise keretében mutatták be Rieger Tibor *Magyarok Nagyasszonya* szobrát. A mise után a hívek hosszú sorokban indultak el közelről is megtekinteni az alkotást, valamint Ferenc pápa a szoborbizottság számára adott áldását. A szobor Szűz Máriát ábrázolja, kezében a Szent Koronával, amely utal arra, hogy az országot Szent István királyunk a Szűzanya oltalmába ajánlotta. Jelképesnek és jól időzítettnek mondható, hogy a bemutatóra ott és akkor, Máriaremetén, egy Mária-ünnepen került sor. A szobor május 13-ától augusztus 16-ig lesz a jelenlegi helyén. Utána szállítják a felvidéki Királyfiakarcsára, mely településhez az alkotó szoros szálakkal kötődik. Itt a szobrot a művelődési ház előtt állítják fel. Az avatóünnepségre augusztus 19-én, szombaton kerül sor. Az alkotást azonban érdemes jelenlegi helyén is megtekinteni, hiszen együtt látható Rieger Tibor *Mindszenty* szobrának gipszváltozatával, melynek avatója itt, Máriaremetén szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén lesz.

Fotó: Bojtos Anita

Annak érdekében, hogy a szakrális szobor avatása megvalósulhasson, a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma, a felvidéki Szövetség a Közös Célokért Társulás vezetősége és a királyfiakarcsai Petőfi Sándor Baráti Társulás képviselői – Rieger Tibor, az adományozó szobrász közreműködésével – létrehozták a Magyarok Nagyasszonya Szoborbizottságot.

A bizottság felhívással fordul mindenkihez, hogy széleskörű közadakozással és felvilágosítással segítsék elő e szakrális, nemzeti jelkép fölállítását és méltó avatását 2017. augusztus 19-én, Csallóközben, Királyfiakarcsán.

A bizottság honfitársaink nagylelkű adományait a Bethlen Gábor Alapítvány erre a célra létrehozott számlájára várja:

Megnevezés: BGA Magyarok Nagyasszonya Szoboralap

IBAN: HU82 1170 2036 2072 5602 0000 0000 Számlavezető bank: OTP Bank Nyrt. Budapesti Régió, 1027 Budapest, Margit krt 8-10.

HÁZI BALÁZS

Egy fedőtörténet nyomában

(BORVENDÉG Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest, NEB Könyvtár, 2015.

A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon. Ha csak az alcímet olvasnánk el, aligha gondolhatnánk izgalmasnak a NEB Könyvtár 2015-ben, elsőként megjelent kötetét. Borvendég Zsuzsanna könyvének főcíme – *Újságírásnak álcázva* – már többet sejtet mindannyiunk számára. Álca. Fedés. Fedőtörténet. Ezen a nyomvonalon haladva sokkal közelebb jutunk témánkhoz: egy olyan, titkosszolgálatok által mélyen és dokumentáltan átszótt világhoz, amely magát a felszínen újságírásnak – tehát elképzeléseink szerint az emberek tájékoztatásának, a világ bemutatásának – ábrázolja.

Adott egy újságíró szervezet, amely 1946-tól elvileg a szakma érdekképviselőjének igényével lépett fel, de amelynek működésére – erősen eufemisztikus megfogalmazással – kezdettől hatást gyakorolt a szovjet (és ki tudja még milyen?) titkosszolgálat. Nyugati és keleti küldöttek 1950-ig, a jugoszláv tagok kidobásáig ültek egy szervezetben – a nyugatiak ekkor távoztak, és alakítottak saját, hasonló nevű újságíró-szervezetet két év múlva. A nyugati újságírók közvetlen befolyásolása helyett innentől más utat kellett választania a szovjet politikának.

Erre kiváló eszközt találtak a különböző, külső szemlélő által politikamentesnek ítélt részterületek összefogására létrejött szervezetekbe való benyomulásban, majd azok átvételében. Erre jó példa az idegenforgalmi újságírók szervezete, a FIJET szerző által hosszabban is ismertetett története (48–53. o.). Ez esetben úgy látszik, az illetékesek tanultak a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) „hibájából” – vagy csak a stratégia volt más –: Vécsey György, a szervezet korábbi elnöke megállapította: „Lehetetlen a nagy polgári többséget lecsatlakoztatni a baloldalra, amellet nem is hasznos, mert ha sikerülne, sokan elhagynák a FIJET-t, megszűnne azon belül ismert munkánk, illetve annak lehetősége, nem lenne tere a szocialista propagandának.” (52. o.). Itt kell kitérnünk a kötet egyik nagy erényére: Borvendég Zsuzsanna nemcsak történeteket mesél el, de azokkal valaminek a *módszertanát* is bemutatja. Ez esetben azt, hogy a kommunista politika jól tudta, a célok eléréséhez néha nem nyílt harcra, de álcára van szükség. Vécsey szavai egybecsengenek a szintén idézett, Babette Gross-féle mondatokkal: „Azt mondod, független idealista vagy. [...] Hiszel a nyitottságban. [...] Azt gondold, az oroszok nagy kísérletbe fogtak, s reméled, sikerülni fog nekik. Hiszel a békében. Áhítod a nemzetek közötti megértést. Gyűlölöd a fasizmust. Úgy véled, a kapitalista rendszer romlott. Ezt hangoztatod újból és újból és újból. De ennél *semmi többet.*” (98. o.)¹

¹ A szerző Stephen Koch *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása* című kötetéből idéz. (Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2014. 268–269.) E módszer alkalmazására nem egyszer került sor. A színes, politikamentes(nek látszó) *Interpress Magazin* mintegy 170 ezer példányban kelt el Magyarországon – a népszerű folyóirat sikere a NÚSZ számláját hizlalta. A tit-

A NÚSZ-nak azonban nemcsak Nyugat felé voltak érdekeltségei, de a gyarmati létből éppen felszabaduló – így az ideológiai újragyarmatosítás számára kiváló terepet jelentő harmadik világbeli országok irányában is. (57–75. o.). Ebben – mint a kötetből megtudjuk – a magyar hírszerzésnek komoly feladata volt. A szerző leírása alapján nehéz lenne felmérni, hogy mekkora összeget öltek bele különböző afrikai országok támogatásába a magyar állam pénzéből – csak és kizárólag a szovjet érdekszféra szélesebbre tolását szolgálva. E rész tárgyalása során sem marad el az érdekes esettanulmány: jelesül, hogy hogyan próbálták beszervezni az újságíró-tanfolyamra – valójában titkosszolgálati toborzóakcióra – érkező „Hendryt”. (101–108. o.). A végül (és ezúttal) sikertelen akció során elszórt „költégtérítések” és egyéb támogatások persze aprópénznek számítottak az afrikai országok számára kiutalt alacsony kamatú kölcsönökhöz, az árucikkekben való törlesztés lehetőségéhez, vagy a véletlenül mégis beérkező valutatételek újraexportálásához képest.

A NÚSZ-nak – amely általában keretet biztosított a fent taglalt eseménysorozatoknak – persze a jó munkához pénzre volt szüksége. Bonyolult és a témában nem elmerült olvasók számára nehezen érthető „cégháló” képe bontakozik ki – e nehezen érthetőség persze legkevésbé sem a szerző hibája. Borvendég Zsuzsanna többször hangsúlyozza a NÚSZ és a vele összeépült szervezetek, vállalkozások területen kívüliségét. A szálak végigvezetése során jól játszik, hogy hogyan sikerült minden felelősség – nyílt vagy titkosszolgálati nyomozások – alól kibújni az ide bekötött szereplőknek. Azt is meg-

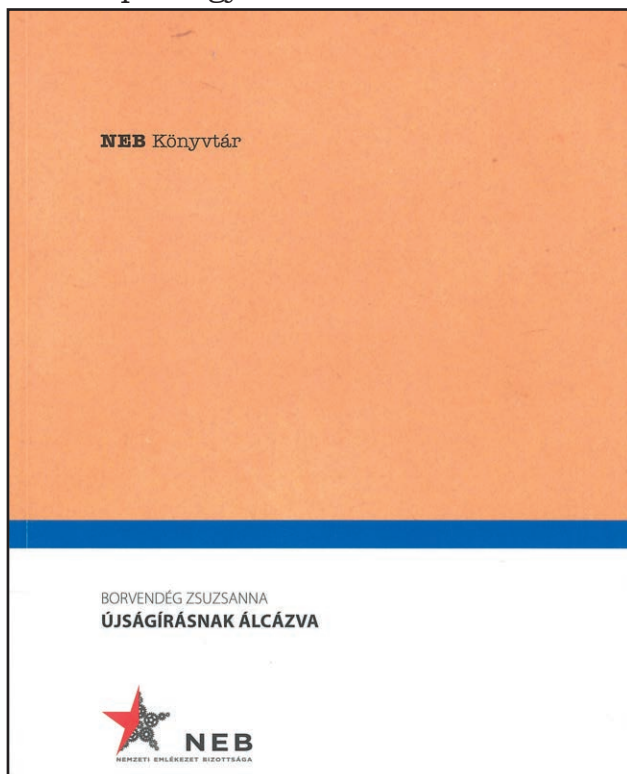
kosszolgálatok arra is többször panaszkodtak, hogy az Interpress Filmstúdió által elkészített (vagy elkészíteni tervezett) filmeket – amelyek tartalma távol állt a hivatalos kommunista dogmáktól – senki sem ellenőrzi, azokat zárt dobozokban szállíthatják külföldre. Mindkét esetben alighanem arról volt szó, hogy az eredendően nem-kommunista nyugati szervezetekre (vagy első esetben a magyar társadalom szélesebb rétegeire) próbáltak hatást gyakorolni, és bújtatott módon elszórni az „ideológia magját”.

lepve tapasztalhatjuk, hogy a számos területen túlszabályozott diktatúra hogyan engedett nyugati országokkal és vállalatokkal kiváló kapcsolatban álló magyar emigránsokat tevékenykedni az országban – ha az érdeke (persze sosem az országé, annál inkább az ország felett álló hatalomé, netán az egyes személyeké) úgy kívánta. Aligha lehetne beszédesebb példát találni Halász Ferencénél (77-82. o.) – rá az állambiztonság a sokatmondó „Kereskedő” fedőnevet alkalmazta a nyomozás során –, aki a Magyarországon megvásárolt diót csak Jugoszláviában értékesíthette volna – ám végül ezt Nyugat-Európában tette. Emellett pénz helyett a beszállított Olympos gyümölcsle-koncentrátummal törlesztett. A szerző szerint „a barterüzlet azonban súlyos hátrányt jelentett Magyarország számára, hiszen a gyümölcsle közvetlenül is meg tudtuk volna venni a görög forgalmazótól jóval olcsóbban, mindennek tetejében az ország így elesett a szabad devizaszerzési lehetőségtől is. Nem úgy Halász Ferenc és az őt irányító NÚSZ, akik busás haszonnal adtak túl a jó minőségű magyardió.” (102-103. o.)

A pénz mellett természetesen „jó szakemberekre” is szüksége volt a „Cégnek”. A kötet egyértelműen legtöbbször emlegetett szereplője Siklósi Norbert – és ehhez kevés lenne csupán az, hogy hosszú ideig volt a NÚSZ tisztségviselője. Siklósi 1956 után kormánybiztosként irányította az Írószövetség és a MÚOSZ megregulázását és politikai egyirányúsítását, majd 1958-tól 1973-ig utóbbi főtitkáráként tevékenykedett. 1968-ban korábbi tapasztalatait felhasználva „szakértett” Csehszlovákiában – jellemző a cseh és szlovák újságírókkal szembeni bánásmód miatt tiltakozó Günther Nennungnek írt válasza 1968 decemberéből: „Ha egyes újságírók személye elleni rágalmozó támadásról lenne szó, amelyre az érintettek nem válaszolhatnak, akkor feltétlenül Önnek értenék egyet. Itt azonban – és azt hiszem, elég jól ismerem a körülményeket – nem személyekről van szó, hanem egyes csehszlovák újságírók bizonyos nézeteiről, bizonyos cikkeiről.” (A levelet a *Dokumentumok* között teljes egészében közli a

szerző, 136–137. o.). Siklósi neve később is, szinte minden NÚSZ-szal kapcsolatos vállalkozás, érdekcsoport bemutatásakor szóba kerül. Hogy kétségtelen befolyása ellenére nem volt önjáró személy, azt a BM III/II-es csoportfőnökségének egyik jelentéséből tudhatjuk. Egy, a katonai titkosszolgálat, az MNVK/2 kiképzésén résztvevő személy ekkor ugyanis egy furcsa találkozóóról számolt be, amely során alezredes-tartótisztje többek között Siklósi Norbertről is említést tett neki: „Ez időszakra vonatkoztatottan megjegyezte Markotán alezredes, hogy míg szakmai vonatkozásban Siklósi Norbert volt közvetlen vezetője [az Interpressnél – N.Z.], operatív vonatkozásban viszont Siklósi Norbert tartozott közvetlen irányítása alá.” (108. o.)

A történeteket még hosszan lehetne sorolni. A kötet erényeit is. Mindezek közül csupán egyet emelnék ki: a *bátorsá-*

got. És itt nemcsak arra gondolok, hogy a szerző sokak számára kínos tényeket ismertet, egykor (?) befolyásos szereplők cselekedeteiről fest nem éppen hízelgő képet. Azért is bátor vállalkozás volt nekifogni, mert alighanem embert próbáló odafigyelés, türelem és rendszerező képesség kellett az anyag összegyűjtéséhez, feldolgozásához, elemzéséhez. Ráadásul a téma kapcsán messze nem

elhanyagolható dokumentumok még (vagy éppen már) nem állnak rendelkezésre: a szerző által többször hangsúlyosan említett MNVK-2 anyaga titkosított, míg a hírszerzés sajtófelügyeleti részlege, a Press rezidentúra keretei között képződött iratokat 1990 elején megsemmisítették. Nem utolsó sorban azért sem egyszerű a téma, mert egy, a világunkban szinte a szabad szólással azonosított szakma képviselőit és azok működését is bemutatja egy bizonyos korszakban – ezáltal üzenve a mának is, hiszen nem kevés szereplő még köztünk él. Az aktualitáshoz csak egyetlen megjegyzés: a kötet lezárása kissé elnagyoltnak tűnik – az utalás a titkosszolgálatok és a média kapcsolatának korunkbeli vizsgálatára jogos, ám talán egy kicsivel bővebb kifejtést igényelt volna.²

A kötet nem ad választ bizonyos kérdésekre – de ezekre a ma rendelkezésünkre álló dokumentumanyag ismeretében nem is lehet. Továbbgondolásra viszont pontosan ezáltal sarkall. Milyen volt a kommunista blokkhoz tartozó országok titkosszolgálatainak viszonya, és milyen kapcsolatban voltak egymással az országokon belüli, „rivális” titkosszolgálatok? Mennyire volt átjárhatatlan az út a hidegháború két pólusa között Európában – mondjuk fontos gazdasági szereplők számára? Mi alapján választott taktikát a szovjet politika a nem az érdekszférájába tartozó területeken való minél nagyobb befolyásszerzésre? Reméljük, hogy egyszer ezekre és az itt fel nem tett, de sokakban megfogalmazódó kérdésekre is választ kapunk – mint ahogy azt is, hogy Borvendég Zsuzsanna kiváló stílusban megírt, és ezzel együtt dokumentumokkal bőségesen alátámasztott könyve egy munkának csak a kezdete.

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

² A szerző Udo Ulfkotte azóta magyarul is megjelent munkájára hivatkozik. (Udo Ulfkotte: *Megvásárolt újságírók. Hogyan irányítják a politikusok, a titkosszolgálatok és a pénztőke Németország médiáját?* Budapest, Patmos Records, 2015.)

A Rendszerváltó Archívum 2017/2. számának szerzői

Dippold Pál (Székesfehérvár, 1954)

Író, újságíró. Magyar-történelem szakos tanárként végzett, ezen a pályán 1986-ig dolgozott. Ettől kezdve a magyar sajtó különböző orgánumaiban kapott és vállalt munkát. Vezető szerkesztőként, újságíróként dolgozott a *Mozgó Világnál* (1983-ig), a *Hitelnél*, az *Új Magyarországnál*, az *Élet és Irodalomnál*, a *Magyar Nemzetnél*, a *Szabad Földnél*, a *Magyar Hírlapnál* és az *Új Embernél*. Négy évig a *Lyukasóra* című irodalmi folyóirat főszerkesztője. Irodalmi pályafutásának eredménye néhány művészeti díj, egy avantgárd nagyregény és egy mozaikregény.

Domonkos László (Szeged, 1951)

Író, újságíró, televíziós szerkesztő. Rendszeresen publikál a *Magyar Hírlapban*, a *Magyar Időkben*, továbbá a *Hitel* és a délvidéki *Aracs* című folyóiratokban. A *Trianoni Szemle* szerkesztőségének tagja. Kutatásai a magyar média történeti szempontú elemzésére, illetve a határon túli politikai szervezetek történetének feltárására irányulnak.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, ahol jelenleg Nemzetközi Tanulmányok mesterszakos hallgató. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa.

Juhász-Pintér Pál (Kecskemét, 1979)

Történész. A kecskeméti piarista gimnáziumban érettségizett, majd a szegedi egyetem magyar-történelem szakán szerzett diplomát. A 2000-es évek elején dolgozott tanárként és jogászként is Zsombón, Városföldön és Szegeden, majd a kiskunmajsai 56-os Történelmi Alapítvány intézményvezetőjévé választották. Ezt követően az államigazgatás területén helyezkedett el. Jelenleg a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa és a Károli Gáspár Református Egyetem PhD hallgatója.

Marengo Alessandro (Róma /Olaszország/, 1986)

A Kodolányi János Főiskolán szerzett Nemzetközi Tanulmányok szakon alap- és mesterfokozatú diplomát 2014-ben és 2016-ban. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2014 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Intézetben. Külügyi területen szerzett szakmai tapasztalat után 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa.

Pajor Kálmán (Kiskunhalas, 1943)

Villamosmérnök, politikus. Középiskolai tanulmányait a kiskunhalasi Szilády Áron Gimnáziumban végezte, majd a BME Villamosmérnöki Karán szerzett diplomát. Dolgozott a Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalatnál, a Kiskunhalasi Építőipari Vállalatnál, a KUNÉP-nél, a Sóstó-fürdő Idegénforgalmi Kft. ügyvezetője, majd a Villszer Bt. majd Kft. vezető mérnöke volt. 1997-től a „LESZVOLT” Kft. ügyvezető-tulajdonosa. Az országos politikába a rendszerváltás környékén kapcsolódott be, 1988-ban lépett

be az MDF-be, majd az Országos Választmány tagjává, a Megyei Választmány alelnökévé választották. A helyi politikában már a '80-as évektől részt vett, először városi tanácsstag, 1990-től önkormányzati képviselő, 1994 és 1998 között Kiskunhalas alpolgármestere volt. A Városvédő és Városszépítő Egyesület tagja, 2014-től a Halasi Csipke Közalapítvány kuratóriumának elnöke és 2016-tól a Hungarikum Szövetség elnökségének is tagja. Jelenleg a Nemzeti Fórum helyi elnöke és a Fidesz-KDNP színeiben önkormányzati képviselő.

Szécsi Árpád (Szarvas, 1977)

Politológus. Tanulmányait szülőfalujában, Békésszentandráson kezdte meg, majd a kecskeméti Piarista Gimnáziumban érettségizett. 2002-ben szerzett politológus diplomát az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. A kar Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatójaként kutatja a rendszerváltoztató évek történéseit. Disszertációs témája a Magyar Demokrata Fórum 1987 és 1994 közötti története. Érdeklődési körébe tartozik még a modern magyar kereszténydemokrata értelmiségi- és civilszervezetek alakulás- és fejlődéstörténete.

Szekér Nóra (Budapest, 1976)

Történész. Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem, német és esztétika szakon végezte. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD fokozatot, disszertációja a Magyar Testvéri Közösség történetét dolgozza fel. Az egyetemi diploma megszerzése óta folyamatosan végez felsőoktatásban oktatási tevékenységet. 2003-tól 2005 szeptemberéig a Kodolányi János Főiskolán tudományos munkatársként, 2014-ig az Óbudai Egyetemen, mint adjunktus állt alkalmazásban. 2014-től a RETÖRKI kutatója.

Várkonyi Balázs (Vác, 1949)

Újságíró, szerkesztő. Középiskolai tanulmányait a váci gimnáziumban és a győri benecéseknél végezte, majd a pécsi főiskolán szerzett tanári diplomát. 1973-tól dolgozik újságíróként, rádióriporterként, majd szerkesztőségvezetőként. A '80-as évek utolsó harmadában ellenzéki sége miatt eltávolították a hazai médiából, ekkor a *Szabad Európa Rádió* munkatársa lett. A rendszerváltás után az MTV-be került, ám a Horn-kormány hatalomra kerülésével eltávolították onnan. Később a *Magyar Hírlap* újságírója, rovatvezetője volt. Politikai okokból többször állását veszítette. Megkülönböztetett figyelemmel kezelt témája a nemzeti-kulturális önazonosság kérdése.

Az egyéb írások szerzőinek életrajzai

Kiss Gy. Csaba (Budapest, 1945)

Irodalomtörténész, művelődéstörténész. 1995-2010 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Művelődéstörténeti Tanszék docense. Több külföldi egyetemen is oktatott vendégtanárként, így a berlini Humboldt Egyetemen, a Zágrábi Egyetemen, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen, a prágai Károly Egyetemen és a Varsói Egyetem Hungarológiai Tanszékén is. A Magyar Tudományos Akadémia doktora. Fő kutatási területei a közép-európai nacionalizmusok, a nemzet reprezentációja, magyar-szomszédnépi kapcsolatok és az irodalom szerepe a demokratikus átalakulásban. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja.

Petrik Béla (Budapest, 1965)

Ügyvéd. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett, majd a jogi szakvizsga után ügyvédként dolgozott. Jogi tárgyú írásai a *Magyar Jogban*, a *Gazdaság és Jogban* jelentek meg. Történeti témájú írásai elsősorban a *Hitelben*, a *Magyar Szemlében*, a *Kortársban*, a *Bárkában*, az *Életünkben*, az *Új Forrásban* és a *Kommentárban* jelentek meg. Kutatásai középpontjában a népi-nemzeti mozgalom története áll, a témával kapcsolatos tanulmányaiból több önálló kötete jelent meg. A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának tagja, a Nagy Gáspár Alapítvány titkára.

A szerkesztők életrajzai

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta. Szakdolgozata a *Látóhatár* c. müncheni lap történetét, a benne lezajló vitákat, azok következményeit elemezte az 1956-os forradalom hatásának tükrében. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Körösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa.

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013-2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll.

RENDSZERVÁLTÓ **ARCHÍVUM**

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Nagymihály Zoltán, Házi Balázs

Szerkesztőség tagjai:

Jónás Róbert, Marschal Adrienn, Riba András, Szekér Nóra, Szilcz Eszter

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Lapunk megjelenését a Szerencsejáték Service Nonprofit Kft. támogatja.

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

